

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

Навчально-науковий медичний інститут

(повне найменування інституту, назва факультету (відділення))

Кафедра психології

(повна назва кафедри (предметної, циклової комісії))

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри психології

_____ Андрій ЯБЛОНСЬКИЙ

“ ” _____ 2024 року

УДК 159.922.7:159.922.2-055.22-055.2

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему:

**ВПЛИВ МАТЕРИНЬСЬКОГО СТИЛЮ ВИХОВАННЯ НА
ПСИХІЧНИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ ПЕРШОГО РОКУ
ЖИТТЯ**

Керівник:

к. психол. н., доцент б.в.з

Опанасенко Людмила Анатоліївна

(вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Рецензент:

к. психол. н., доцент кафедри

психології Національного

університету кораблебудування

ім. адмірала Макарова

Мухіна Людмила Михайлівна

(посада, вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Виконав:

студентка VI курсу групи 667Мз

Чернюк Світлана Вікторівна

(П.І.Б.)

Спеціальності: 053 «Психологія»

(шифр і назва спеціальності)

ОПП:

«Сімейна психологія з основами
психотерапії»

Миколаїв – 2024 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ МАТЕРИНСТВА ТА ВЗАЄМОДІЇ МАТЕРІВ З НЕМОВЛЯТАМИ	8
1.1 Феномен материнства у вітчизняних та зарубіжних наукових дослідженнях	8
1.2 Психічний розвиток дитини першого року життя та особливості її взаємодії з матір'ю	15
1.3 Материнські стилі виховання немовлят.....	28
Висновки до першого розділу	42
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТИЛІВ ВИХОВАННЯ НА ПСИХІЧНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ ПЕРШОГО РОКУ ЖИТТЯ	44
2.1. Програма емпіричного дослідження.....	44
2.2. Результати констатувального експерименту та їхній аналіз.....	50
Висновки до другого розділу	66
РОЗДІЛ 3. ТРЕНІНГОВА ПРОГРАМА КОРЕКЦІЇ МАТЕРИНСЬКИХ СТИЛІВ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ПЕРШОГО РОКУ ЖИТТЯ.....	68
3.1. Змістові та організаційні аспекти тренінгової програми для матерів немовлят	68
3.2. Оцінка ефективності психокорекційної програми.....	75
3.3. Практичні рекомендації матерям щодо вибору оптимального стилю виховання для сприяння гармонійному розвитку дитини.....	82
Висновки до третього розділу	85
ВИСНОВКИ	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	89
ДОДАТКИ	98

ВСТУП

Актуальність роботи. Материнство як соціокультурний феномен містить у собі генезис людської культури та цивілізації, синтез суспільно-історичного та родинного досвіду людства. Це одне з найвідповідальніших призначень жінки у соціальному вимірі життя.

Материнство здавна досліджується науковцями та не втрачає своєї актуальності й сьогодні. Воно аналізується крізь призму різних наук: історії, культурології, фізіології, медицини, соціології, психології, оскільки є складним і багатограним явищем [2, с. 360].

Зарубіжні та вітчизняні вчені активно досліджують усі етапи та процеси, пов'язані з материнством, адже даний феномен розвивається та видозмінюється відповідно до суспільних змін. Популярна теорія поколінь В. Штрауса та Н. Хау, що розглядає покоління через хронологічні цикли розвитку держав, підтверджує швидкоплинність та динамічність трансформацій усіх складових соціуму. Разом із суспільством змінюється жінка та її материнська роль. Ці зміни привертають увагу науковців, адже їхнє вивчення є цінним не тільки для уточнення чи доповнення теоретичних концепцій і підходів, а й для підвищення ефективності діяльності у сфері психосоціальних практик [12, с. 4].

Вивчення психології материнства є тою галуззю науки, яка недостатньо досліджена у науковому дискурсі. Яскравим прикладом цього факту є перинатальна психологія, яка зародилася і розвивається в руслі трансперсональної психології (С. Гроф, В. Емерсон, Ф. Лейк, А. Хантер) та сформувалася як самостійна область психології лише в останні десятиріччя ХХ ст. В її полі зору вивчення діади «мати-дитина» (в період від запліднення, народження і в перший рік життя дитини). Дослідження материнства на етапі вагітності, пологів, психотерапевтична робота з матерями, а в подальшому – й з дітьми, активно розвивається в руслі психоаналізу лише з другої чверті минулого століття (Дж. Боулбі, Д. Віннікотт, К. Елячефф, Е. Еріксон, М. Кляйн, М. Марконе, С. Фанті, А. Фрейд, К. Хорні). Починаючи з 2-ої половини ХХ ст.

наукові розвідки щодо психології материнства знайшли відображення в екзистенційно-гуманістичному підході (Дж. Бюдженталь, Р. Мей, К. Роджерс, В. Франкл, І. Ялом) [37, с.175].

Науково доведеним фактом є те, що взаємодія між матір'ю і немовлям (дитина першого року життя) починається ще до народження і стає міцнішою протягом усього дитинства. Якість та особливості цієї ранньої взаємодії є важливим фактором, що визначає характер розвитку дитини у фізіологічному та психологічному аспектах.

З моменту народження дитини мати, змінюючи свою поведінку, адаптується до індивідуальних особливостей дитини, організовує її сенсорний світ. Сама мама (її запах, голос, обличчя, дотики, рухи, реакції) є сенсорним оточенням малюка. Крізь призму пізнання матері як «первинного об'єкта» та завдяки взаємодії з нею дитина відкриває для себе навколишній світ. Особливості взаємин мами з донькою чи сином у перші дванадцять місяців після народження та, закладена в них, специфіка материнського стилю виховання на даному етапі дитинства, визначають певною мірою психосоціальний розвиток дитини не тільки в цей сенситивний період, а і його плин в подальшому.

Однак, особливості материнського стилю виховання немовлят є недостатньо вивченими у психологічній науці та практично не представлені в практиці і потребують окремих наукових досліджень для вчасного виявлення негативних симптомів та проведення актуальної психокорекційної роботи. Зважаючи на актуальність проблеми та її теоретико-прикладну значущість, визначено тему дослідження: «Вплив материнського стилю виховання на психічний розвиток дитини першого року життя».

Мета роботи полягає у теоретичному та емпіричному вивченні впливу різних стилів материнського виховання на психічний розвиток дитини першого року життя.

Відповідно до мети були визначені **завдання** дослідження:

- 1) охарактеризувати феномен материнства й особливості взаємодії матері та немовляти на основі теоретико-методологічного аналізу наукових досліджень;
- 2) визначити материнські стилі виховання та окреслити їхню специфіку щодо взаємодії з дітьми першого року життя;
- 3) здійснити емпіричне дослідження особливостей впливу материнських стилів виховання на психічний розвиток немовлят;
- 4) розробити тренінгову програму корекції материнських стилів виховання дітей першого року життя та оцінити її ефективність;
- 5) сформулювати практичні рекомендації щодо вибору оптимального материнського стилю виховання немовлят.

Об'єкт дослідження: взаємодія в діаді «мати-дитина» на першому році життя.

Предмет дослідження: особливості впливу материнських стилів виховання на психічний розвиток немовлят.

Гіпотеза. Основною гіпотезою виступає припущення, що існує тісний зв'язок між материнськими стилями виховання дітей першого року життя та психічним розвитком немовлят, при якому деякі стилі можуть сприяти розвитку, тоді як інші – здійснюють негативний вплив на формування особистості дитини загалом та її поведінкові патерни зокрема.

Методи дослідження:

1. Теоретичні: аналіз науково-дослідницьких джерел, порівняння, систематизація та узагальнення наукових даних для з'ясування теоретико-методологічної основи та поняттєво-термінологічних особливостей психологічних аспектів материнства, взаємодії матерів з немовлятами, материнських стилів виховання дітей першого року життя. Теоретичний аналіз та інтерпретація результатів здійснювалися з позицій системно-цілісного підходу.

2. *Емпіричні:* анкетування, методики: «Колірний тест ставлень» О. Еткінда; проективний малюнковий тест «Я і моя дитина» Г. Філіппової; методика В. Бойко «Факти, що асоціюються з народженням дитини в сім'ї» в модифікації О. Каримової; діагностика психічного розвитку дітей раннього віку за методикою В. Манової-Томової; методика «Сімейна соціограма»; методика С. Степанова «Стратегії сімейного виховання» у модифікації І. Махоніної.

3. *Кількісної обробки даних:* методи первинної статистичної обробки, кореляційний аналіз (за ранговою кореляцією Спірмена та коефіцієнтом кореляції Пірсона) із застосуванням комп'ютерної програми Microsoft Excel. [19, с. 222].

Наукова новизна дослідження полягає у наступному: доповнено і розширено наукові знання про сутність та особливості материнських стилів виховання немовлят; набули подальшого розвитку дослідження щодо впливу материнських стилів виховання на психічний розвиток дитини у перший рік життя. Теоретичні аспекти роботи можуть бути використані в системі професійної підготовки майбутніх психологів, при підвищенні кваліфікації фахівців, які спеціалізуються на роботі з матерями дітей першого року життя, а також для розробки робочих програм та навчально-методичного забезпечення навчальних дисциплін «Сімейна психологія», «Перинатальна психологія», «Вікова психологія» тощо.

Практичне значення отриманих результатів полягає у наступному:

- розуміння особливостей різних материнських стилів виховання дозволить підвищити ефективність допомоги матерям немовлят при здійсненні психологом індивідуальної консультативної роботи з клієнтом;
- виявлення впливу різних материнських стилів виховання на психічний розвиток дитини першого року життя постає основою для підбору або розробки дієвих психологічних інструментів корекційної роботи сімейних / дитячих психологів;

- запропонована тренінгова програма корекції материнських стилів виховання немовлят може бути використаною для здійснення групової роботи психолога-практика з матерями дітей першого року життя.

База дослідження. Дослідження проведено у Доманівській та Мостівській громадах. У ньому взяли участь матері дітей першого року життя. Загальна кількість респондентів – 56 осіб. Вивчення впливу материнських стилів виховання на психічний розвиток немовлят здійснювалося на основі проведення онлайн-опитування з використанням Google-Form, що забезпечувало зручність та оперативність збору даних на різних етапах дослідження. Тренінгові сесії проводилися дистанційно за допомогою платформи Zoom.

Апробація результатів дослідження. Результати роботи були представлені на XXVII Всеукраїнській щорічній науково-практичній конференції «Могилянські читання – 2024: досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти» (м. Миколаїв, 6-10 листопада 2024 р.). Тема доповіді: «Психологічні аспекти материнства та взаємодія матерів з немовлятами». Матеріали дослідження опубліковані у науковому журналі з соціології та психології «Габітус» № 66 (2024 р.). Тема статті: «Вплив стилів материнської поведінки на психоемоційний розвиток дитини у перший рік життя».

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Основний текст роботи викладено на 97 сторінках (загального тексту 135 сторінок), містить 8 таблиць та 11 рисунків. Список використаних джерел включає 82 найменування праць українських та зарубіжних авторів.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ МАТЕРИНСТВА ТА ВЗАЄМОДІЇ МАТЕРІВ З НЕМОВЛЯТАМИ

1.1. Феномен материнства у вітчизняних та зарубіжних наукових дослідженнях

Материнство є складним поняттям, яке використовується для позначення ролі жінки, яка народила та виховує дитину. Воно відображає величину та складність материнських почуттів, окреслює взаємовідносини матері з донькою чи сином. Розкриваючи зміст поняття «материнство», І. Кучманич у книзі «Усвідомлене батьківство» зазначає, що історія материнства охоплює всю історію людства. Утім, у психології материнство почали вивчати тільки у ХХ ст. На сучасному етапі розвитку психологічної науки є низка ґрунтовних та системних наукових розвідок, присвячених різнобічному вивченню цього феномену [23, с. 48].

Охарактеризувавши теорію і практику соціально-педагогічної підтримки жінок-матерів, В. Стинська підкреслює, що тема материнства є міждисциплінарною. Зокрема, різні її аспекти аналізували І. Братусь, О. Васильченко, Т. Голованова, І. Зверева, І. Ковчина, К. Левченко, К. Шалаєва та інші. Вивчення наукових досліджень засвідчило, що в історичній ретроспективі можна виокремити різні підходи до вивчення материнства: патріархальний, матріархальний, економічний, демографічний, гендерний, культурний тощо [45, с. 25].

Розкриваючи психологічну сутність поняття «материнство», С. Канюка наводить відомості про те, що його дослідження здебільшого відбувається за такими напрямками: материнство як самостійний психологічний феномен; особливості взаємодії матері та дитини; материнство в ситуації девіації тощо.

Материнство як психологічний феномен розглядала Н. Кедрова, наголошуючи на емоційному контакті між матір'ю та дитиною як чинникові,

що впливає на становлення позитивного материнства. Л. Шнейдер запропонувала кваліфікувати материнство як психосоціальний феномен, де формування материнської сфери є результатом вільного духовного вибору жінки. На відміну від зазначених вище науковців, В. Мухіна трактувала материнство як соціальну відповідальність, як складову частину почуттів особистості жінки, її ментальності [18, с. 24].

Є. Ісеніна та Г. Філіппова детально аналізували перинатальний, неонатальний та постнатальний етапи онтогенезу з позиції визначення специфіки материнської функції на кожному етапі. Принагідно зазначимо про наукові розвідки М. Перун, яка підкреслювала, що у жінок на ранньому етапі материнства їхня ідентичність зазнає суттєвих змін: відбувається прийняття дитини, у процесі якого материнське «Я» інтегрується у глобальну ідентичність матерів [36, с. 2].

Досліджуючи материнство, М. Нероба звертається до напрацювань Г. Філіппової і акцентує увагу на тому, що дане явище постає не лише як умова для розвитку дитини, а й як особлива материнська потребно-мотиваційна сфера психології жінки, що формується упродовж життя. Материнство – це унікальна ситуація розвитку самосвідомості жінки, яка стає етапом переосмислення батьківських позицій власного дитячого досвіду, періодом інтеграції батьківського образу та дитини. У сучасній психології особистості і психотерапії материнство здебільшого вивчається в аспекті задоволеності жінки своєю материнською роллю, як стадія особистісної і статевої ідентифікації. Зріла материнська ідентичність – це особлива позиція щодо себе та своєї дитини, яка має когнітивний, емоційно-смісловий та поведінковий компонент [32, с. 90].

У своїх дослідженнях М. Діденко визначає структуру материнської поведінки, її розвиток та зміни як важливий процес, який здійснює вирішальний вплив на дитину. Дослідження материнства розглядається нею з біологічної (умови та фактори індивідуального фізіологічного розвитку людини) та психосоціальної (психофізіологія, психологія материнства, психолого-

педагогічні аспекти вагітності) точок зору. При цьому психосоціальний феномен материнства аналізується на таких засадах: материнство як забезпечення умов для розвитку дитини; материнство як частина особистісної сфери жінки [12, с. 9].

Спираючись на дослідження А. Кулик, К. Новікова зауважує: «Материнство – це складне явище, що є результатом взаємодії багатьох факторів: генетичних, біологічних, впливу родинного та соціального середовищ. Материнство є унікальним психологічним феноменом, що має фізіологічні механізми, еволюційну історію, культурні та індивідуальні особливості» [33, с. 262].

Характеризуючи структурно-діяльнісну концепцію материнства, О. Стрельник підкреслює, що його слід аналізувати як самостійний психологічний феномен у двох напрямках: в контексті забезпечення розвитку, соціалізації дитини та як частину особистісної сфери жінки. У межах означеної концепції аналізуються функції матері, особливості її поведінки, настанов та очікувань, виокремлюються стилі материнського виховання. У рамках досліджень материнства як частини особистісної сфери жінки особлива увага приділяється періоду вагітності, який розглядається як критичний етап життя, як особлива ситуація для прийняття ролі матері [46, с. 44].

Підкреслюючи актуальність вивчення феноменології материнства, Т. Дегтяренко та М. Буряк наголошують на тому, що дослідження даного поняття у зарубіжній психології має багато векторів. Так представники культурологічної спрямованості (Е. Бадінтер, Р. Бенедікт, М. Віновскіс, Ж. Вінсент, Р. Левайн, М. Мід, Л. де Моза, А. Прост, А. Річ) аналізують материнство як феномен культури, що має динамічну характеристику за своєю природою (він здатний до розвитку). Представники етологічної концепції материнства (репрезентована науковими працями Д. Візела, Е. Неша, С. Стернгланда, Н. Тінбергена, Д. Хьюбела) доводять факт вирішальної ролі у його формуванні соціальних чинників. З позиції психоаналітичного підходу (Дж. Боулбі, Д. Віннікотт, М. Ейнсуорт, Г. Клаус, А. Кеннелл, П. Кріттенден,

З. Фрейд) материнство вивчається крізь призму стосунків мати-дитина і, перш за все, аналізується роль матері в особистісному розвитку дитини. Відповідно до ключових положень теорії соціального навічання (Дж. Гервітц, Д. Кернс) материнство представлене з точки зору взаємного навічання, в якому особливе значення надається соціальному досвіду. Представники теорії материнської депривації (Д. Бенджамін, Дж. Боулбі, Д. Віннікотт, Дж. Гервіртц, Е. Еріксон, М. Раттер) описують материнство як визначальну умову повноцінного розвитку дитини. Зауважимо, що серед зарубіжних досліджень є й такі, в яких уявлення про материнство суттєво звужується. Так, наприклад, італійський психолог А. Менегетті стверджує: материнство це всього лише виконання жінкою завченої з дитинства ролі.

Слід зауважити на тому факті, що вагома частина зарубіжних наукових досліджень материнства присвячена питанням мотиваційної готовності жінки до народження дитини, її потребі в материнстві. Під особливою увагою вчених перебувають потребово-емоційний та ціннісно-сисловий компоненти готовності до материнства. Дослідники звертають увагу на те, що даний фактор є надважливим для оптимального функціонування сімейної підсистеми мати-дитина (забезпечує нормативні траєкторії розвитку у кожному окремому випадку, а отже дозволяє певною мірою запобігти негативним явищам, пов'язаним з материнством). Для цілісного бачення природи материнства необхідно також враховувати індивідуальні психофізіологічні характеристики та властивості особистості, які притаманні жінці-матері [13, с. 72]. Оскільки материнська турбота надзвичайно важлива для виживання дитини і, отже, для збереження виду, природа, здається, забезпечила розвиток здорових стосунків між матір'ю та дитиною. Тому материнство запрограмоване еволюційним процесом у жіночому мозку ще до народження. [59].

Аналізуючи зміст поняття «материнство» у загальнонауковому дискурсі, О. Проскурняк наголошує на тому, що вивчення психологічних аспектів материнства зарубіжними вченими, на відміну від досліджень вітчизняних науковців, відрізняється значно більшою різновекторністю наукових

концепцій. Утім, сучасні вітчизняні дослідники суттєво розширюють коло наукових питань, пов'язаних з материнством, які системно вивчаються спільнотою фахівців, об'єднаних приналежністю до певних наукових товариств. Зокрема, А. Чупрій, аналізуючи феномен материнства, піднімає питання еволюційного вдосконалення людства, ролі культурологічних особливостей (звичаїв, традицій, настанов щодо ролі та змісту материнства), фізіологічних та психологічних трансформацій організму жінки у процесі виношування плоду, народження, догляду за дитиною та сімейного її виховання [50, с. 15].

До недавнього часу дослідження материнства в Україні зосереджувались здебільшого на теоріях і практиках виховання і розвитку дітей. Однак, протягом останнього десятиліття у психологічній науці суттєво змінилися акценти наукових дискурсів: значно посилився інтерес до основних життєвих переживань, які відрізняють сімейне життя чоловіків і жінок; психологи почали розглядати фактори, які мотивують одних жінок більше, ніж інших, бажати народжувати дітей, а також зважають на факт задоволення та незадоволення, які отримують жінки від свого материнства [63]. І. Кучманич зауважує: материнство передбачає задоволення специфічних потреб жінки, особливий контакт із дітьми, які спрямовані на виховання та соціалізацію підростаючого покоління [24, с. 21].

Детально описавши емоційні особливості жінки у процесі реалізації материнської функції, З. Крижановська робить наступний висновок: у зарубіжній психології материнство розглядається як феномен культури, як біологічно закріплена поведінка жінки і як специфічний тип взаємодії жінки та дитини. Вона наголошує на унікальній ситуації розвитку самосвідомості жінки, при цьому наголошує, що материнство як один зі складників репродуктивного здоров'я нації будь-якої країни, знаходиться в центрі уваги не тільки науковців, а і влади. Особливого значення проблема материнства набуває сьогодні, адже досить часто сучасні жінки виявляються психологічно невідповідними до

виконання однієї з найважливіших соціальних функцій – материнської [21, с. 280].

Розкриваючи сутність материнства як унікального психологічного феномену, М. Нероба підкреслює, що воно має свою історію еволюції та визначені культурні особливості. Так, у кожній культурі функціонує своєрідний інститут материнства, який продукує низку психосоціальних питань, пов'язаних з формуванням жінки-матері [32, с. 90].

Висвітлюючи когнітивну складову сучасної жінки, З. Крижановська акцентує увагу на тому, що вона представлена системою уявних образів майбутнього материнства, які формуються ще задовго до його настання в реальному житті та констатує наступні факти:

1. Уявлення про материнство є важливим компонентом картини світу сучасної жінки. Психологічне вивчення материнства можливе за допомогою виявлення його індивідуальних значень (індикаторів ціннісно-сміслової сфери особистості жінки-матері).

2. Уявлення про материнство детерміновані не тільки загальним соціокультурним контекстом традицій, а й впливом сучасних тенденцій розвитку суспільства.

3. Сутність материнства розкривається у чуттєвій, етичній та естетичній формах функціонування жінки (чуттєва форма материнства втілюється у тілесній жертві для продовження життя; етична – в обміні стосунками й утвердженні існування іншої людини; естетична – у даруванні життя дитині).

4. Уявлення жінок про материнство мають ієрархічну структуру:

- індивідуалізований образ власних чуттєвих спогадів, які відображають наочно-образний зміст материнства;
- образне узагальнене знання найбільш істотних рис материнства як соціальної діяльності жінки;
- узагальнений образ материнства [21, с. 282].

Результати дослідження О. Ушакової дозволяють стверджувати про можливість узагальнити особливості уявлень про материнство і зауважувати на

його цінності як індивідуальної характеристики для жінки. У її наукових працях вказано, що ця потреба визначається усвідомленням власних станів жінки і прагненням до їх переживання у процесі взаємодії з дитиною. Дослідниця підтверджує тезу про те, що лише людина може мати уявлення про материнське почуття, яке іноді має відтінок розчарування через розбіжності реального переживання з уявним (у розгортанні материнського почуття задіяні: образ майбутньої дитини, власний досвід, сімейні та традиційні моделі материнства тощо).

Вивчаючи феномен материнства, З. Крижановська, дійшла до висновку, що одним із вагомих аспектів материнства (як психосоціального явища) є материнська ідентичність. Зріла материнська ідентичність – це особлива позиція матері щодо себе та своєї дитини, яка має когнітивний, емоційно-смисловий та поведінковий компоненти. Відтак цілісність, інтегрованість і конструктивність внутрішнього досвіду жінки як матері сприяє збереженню й підтриманню особистісної ідентичності, психологічного здоров'я та благополуччя.

Науковці визначають материнську ідентичність як переживання жінкою компетентності в материнській ролі та її знання й розуміння своєї дитини. Вітчизняний дослідник Г. Шевчук пропонує розуміти материнську ідентичність як психологічний конструкт, який виражає цілісне прийняття, усвідомлення і переживання жінкою себе як матері та своєї особистісної самореалізації в материнстві. Вчена звертає увагу на те, що материнська ідентичність є центральним утворенням материнської потребнісно-мотиваційної сфери, соціально-психологічним результатом когнітивно-емоційних та ціннісних процесів ідентифікації жінки з роллю матері. Таким чином, зріла материнська ідентичність – це особлива позиція матері щодо себе та своєї дитини [20, с. 284].

Говорячи про чинники формування уявлень жінки про материнство та трансформацію образу матері в період народження дитини, Н. Чепелева робить узагальнення про те, що уявлення про материнство, які несуть певний феномен ідеалізованості, є насправді поєднанням внутрішньої позиції, власного досвіду

і суспільного образу материнства [51, с. 279]. І. Зубрицька-Макота наголошує: у дослідженні материнства слід виокремлювати ознаки і властивості, притаманні поведінці матері, а також вивчати їхній вплив на розвиток самої дитини; доцільно також зважати на симбіоз матері й дитини, їх нездатності до роз'єднання [16, с. 206]. Дослідження Колемана і Карракера показало, що зі зростанням материнської самооефективності зростали показники когнітивного розвитку немовлят та їх співчутливе ставлення, слухняність і ентузіазм щодо матері [70].

Підсумовуючи зауважимо: материнство постає складним для психологічного аналізу феноменом, який у науковому дискурсі вивчається з урахуванням низки факторів, що детермінують його психосоціальну роль. Зарубіжні та вітчизняні науковці розглядають материнство як особистісну сферу жінки-матері, зосереджуючи особливу увагу на забезпеченні матір'ю необхідних умов для розвитку дитини.

1.2. Психічний розвиток дитини першого року життя та особливості її взаємодії з матір'ю

Материнство – відповідальна роль жінки-матері, яка позначається не тільки на відчутті власного благополуччя, а й постає вагомим фактором розвитку дитини. Цей вплив важко переоцінити, особливо на ранніх етапах життя.

Описуючи психічний розвиток немовлят (дітей першого року життя), О. Сергєєнкова, зазначає, що після свого народження людська дитина є несвідомою, безпомічною і безсловесною істотою, цілком залежною від дорослих у виживанні. Психічні прояви та фізичні реакції новонародженого є дуже простими. Його адаптація до світу лише починається і потребує вагомій кількості часу. Внаслідок тривалої соціалізації дитини та поступального розгортання її психічного розвитку, за наявності низки важливих факторів, відбувається становлення зрілої, автономної та автентичної особистості.

Психічний розвиток дитини – це процес, який має динамічний характер. Він розпочинається ще до народження дитини, розгортається та триває (на думку більшості вчених) все життя людини. У процесі психічного розвитку відбувається накопичення кількісних та якісних перетворень психіки, які забезпечують формування і подальше функціонування особистості [42, с.21].

Оцінюючи особливості соціальної взаємодії дитини першого року життя, О. Скланська підкреслює, що важливість дитячих переживань вперше була визначена як постулат у роботах З. Фрейда. Великий внесок у вивчення раннього дитинства вніс Д. Віннікотт, який зауважував на тому, що немовля потрібно вивчати тільки разом із матір'ю через сильний зв'язок між ними.

У рамках аналітичної психології було розроблено теорію розвитку відносин немовляти з матір'ю та описано їхній вплив на формування особистості (М. Малер, А. Фрейд). Прямі спостереження за соціально-емоційною поведінкою дітей від народження до 1 року дозволили сформулювати погляд на дитину як активного учасника взаємодії з дорослим, який нині є загальноприйнятим (Дж. Боулбі, М. Ейнсворт, Дж. Льюїс, Д. Стерн).

Дж. Боулбі неодноразово стверджував, що немовля має вроджені форми поведінки, які дозволяють йому змусити навколишніх перебувати поряд з ним і піклуватися про нього. Досліджуючи особливості розвитку немовлят, М. Ейнсворт також підкреслював емоційну прив'язаність дитини до дорослого, який забезпечує її захист та здатен заспокоїти в ситуаціях, що викликають тривогу. На основі узагальнень досліджень зазначених вище науковців стверджується, що формування безпечної емоційної прив'язаності у дитини першого року життя становить основу для її здорового емоційного та соціального розвитку. Згідно з дослідженнями М. Ейнсворт та її послідовників, ключовими факторами для формування безпечної прив'язаності є характеристики поведінки матері (часом іншого близького дорослого) у взаємодії з дитиною.

У рамках діяльнісного підходу у 80-х рр. XX ст. М. Лісіною було сформульовано концепцію онтогенетичного розвитку психіки дитини у

спілкуванні з дорослим. Згідно із цією концепцією спілкування є специфічною діяльністю, у якій відбувається розвиток дитячої психіки.

Спілкування – це така взаємодія людей, під час якої вони обмінюються різною інформацією: думками, почуттями, намірами. Метою такої взаємодії є встановлення стосунків та поєднання зусиль для вирішення спільних завдань. Обов'язковою умовою взаємодії, яку можна вважати спілкуванням, є активність усіх учасників та чергування суб'єктної та об'єктної позицій. Сформована потреба у спілкуванні слугує маркером благополучного психічного розвитку на різних етапах життя дитини, особливо важливою умовою розвитку у період немовляти [43, с. 215].

Розкриваючи сутність психічного розвитку дітей першого року життя, О. Сергєєнкова підкреслює, що завдяки взаємодії з матір'ю дитина знайомиться з предметами, що поступово входять в її життя. Мати стає ініціатором і організатором перших ігор малюка. Протягом першого року життя вона визначає будь-яку ситуацію, що виникає в житті немовляти. Провідною діяльністю цього віку є безпосереднє емоційне спілкування дитини з дорослим. Поступово дитина засобами мимічних, голосових та рухових реакцій стає ініціатором спілкування з матір'ю [42, с. 105]. Цю думку підтверджує Т. Дуткевич, зазначаючи, що соціальна ситуація розвитку дитини раннього віку зумовлена спілкуванням з дорослим як формою організації предметної діяльності малюка [15, с. 72]. Означеної вище позиції дотримується і Н. Токарева, яка зауважує, що доросла людина – центр соціальної ситуації розвитку немовляти. Близькість або віддалення дорослого означають для дитини різке змінення ситуації. За відсутності дорослого дитина безпорадна, її активність відносно зовнішнього світу паралізується [47, с. 139].

Зупиняючись на дослідженні явища взаємодії дитини та матері, О. Скланська підкреслює, що необхідні чіткі параметри, які дозволили б описати особливості форм її протікання та порівняти характеристики взаємодії різних груп дітей та матерів. Ці завдання вирішуються за допомогою введення поняття «соціальної взаємодії». З точки зору Р. Мухамедрахімова, соціальна

взаємодія – це соціальна поведінка особистості, що передбачає соціальні зв'язки та має конкретні ознаки (можна спостерігати, описати, а отже, виміряти). Майже від народження немовля здатне ініціювати матір до взаємодії або переривати взаємодію, надсилаючи певні сигнали [43, с. 216].

Серед соціальних сигналів немовлят виділяють дві великі групи, які можуть визначати легке та явне запрошення до взаємодії чи легку та явну потребу у припиненні цієї взаємодії:

- сигнали запрошення до взаємодії: пожвавлення на обличчі, за якого очі розширюються, брови малюка піднімаються, обличчя ніби проясняється; часто спостерігається розкриття рук зі злегка зігнутими пальцями; помітне підведення голови і деяке загальне зменшення рухів тіла дитини; спостерігається вокалізація, проявляється посмішка; помітно поворот голови в бік матері, а також погляд в очі, часом наявні рівномірні циклічні рухи ручками / ніжками;

- сигнали припинення взаємодії: на обличчі яскраво помітне стиснення губ, з'являється навіть гримаса на маленькому обличчі; спостерігається похмурість у дитячому погляді; часом примітним є миготіння або навіть закриття очей чи відведення погляду дитини від дорослого; відчутним є посилення смоктальних рухів, яке супроводжується відчутними звуками; іноді дитина зводить руки або підносить їх до голови; часом немовля може мати плаксивий вираз обличчя; промовляє звуки занепокоєння, плаче, відштовхує, демонструє пози закритості чи переходить у сонний стан.

Важливим фактом є те, що на рефлексорні комунікативні сигнали дитини першого місяця життя мати здебільшого реагує цілком інтуїтивно. Дослідження свідчать, що мати немовляти демонструє специфічні моделі комунікативної поведінки, завдяки яким вона стає більш зрозумілою для дитини. Звертаючись до дитини раннього віку, вона змінює тембр голосу на більш високий, використовує короткі слова, повторення фраз, вимовляє свої звертання більш протяжно, більш виразно артикулює та робить довші паузи, очікуючи реакції малюка. Така специфічна манера мовлення названа орієнтованим на немовля

мовленням. Специфічними є також жести та рухи, спрямовані до дітей. Говорячи до доньки чи сина, мати та інші дорослі демонструють перебільшено виразну міміку, довше, ніж у спілкуванні з дорослим, утримують вираз обличчя, зберігають контакт очей під час мовлення, можуть наближати обличчя та віддалятися від дитини протягом спілкування [43, с. 217].

Специфічні патерни материнської поведінки та досвід соціальних непередбачених ситуацій спостерігаються вже в перші години після народження малюка, що свідчить про те, що люди біологічно готові брати участь у скоординованих взаємодіях. Материнська поведінка жінки після народження включає у себе погляд в обличчя немовляти, високий голос, позитивні вирази обличчя та ласкаві дотики. Крім того, матері використовують соціальні обставини, щоб підвищити пильність немовлят. Р. Фельдман у своїх дослідженнях виявив, що матері забезпечували голосову та тактильну стимуляцію для 65% епізодів спостереження за новонародженими, і що пильність немовляти зростала протягом другої половини 15-хвилинного спостереження як результат материнської уваги у першій половині зазначеного часу [60, с. 342].

Говорячи про те, що вже наприкінці першого місяця життя у дитини формується спілкування, О. Склянська робить висновок, що про його наявність свідчить присутність у поведінці дитини чотирьох критеріїв:

1. Погляд немовляти в очі. Він з'являється приблизно наприкінці третього тижня життя дитини і свідчить про інтерес і налаштованість малюка на комунікацію.
2. Посмішка дитини у відповідь на впливи матері. Спостерігається вже наприкінці першого місяця життя і виражає задоволення немовляти від спілкування зі значущим дорослим.
3. Ініціативна посмішка і пожвавлення, які дитина використовує, щоб привернути увагу шляхом демонстрації своїх умінь і здібностей.
4. Реакція на прояв уваги матері, що виявляється у прагненні дитини утримати увагу і продовжити емоційний контакт.

Варто звернути увагу, що про наявність спілкування свідчить присутність у тій чи іншій мірі усіх чотирьох критеріїв. Прояв же окремих його ознак говорить про те, що спілкування ще тільки формується.

Першим актом власне спілкування дитини вважається комплекс пожвавлення. Саме цей комплекс емоційних, рухових та голосових реакцій дитини під час зорового контакту з дорослим вважається проявом сформованої потреби у спілкуванні та позначає перехід дитини від періоду новонародженості до періоду немовляти [43, с. 217].

Приблизно у 3 місяці немовлята починають спілкуватися обличчям до обличчя та проявляти візуальну, мімічну та голосову поведінку у відповідь на соціальні сигнали дорослих, які їх оточують. На цій стадії, до розвитку захоплення та рухливості, немовлята можуть активно взаємодіяти зі світом лише через соціальний обмін, а скоординована взаємодія забезпечує необхідні умови для дозрівання дитячого мозку. Послідовні зв'язки спричиняють типові особливості поведінки, які об'єднуються в повторювані патерни. Наприклад, материнський позитивний вплив зазвичай передує позитивному настрою немовляти, а дитяче лепетання часто слідує за поглядом матері. Шаблонні стосунки описують триваючий контакт між матір'ю і немовлям, коли вони разом рухаються до вищого чи нижчого емоційного залучення (наприклад, коли немовля переходить від байдужості до уважного погляду, а через кілька секунд мати відповідає паралельним переходом від тихої уваги до позитивного збудження та стимуляції) [56, с. 343].

О. Скланська зазначає, що протягом першого півріччя життя дитини провідним мотивом спілкування є особистісний: дитина зацікавлена в дорослому та отримує задоволення від самого процесу спілкування, можливості спостерігати та викликати емоційні прояви [43, с. 217].

Зупиняючись на тому, що немовля в ході взаємодії з матір'ю починає емоційно реагувати на її мовлення, а згодом і розуміти її слова, О. Сергєєнкова підкреслює, що паралельно дитина починає проявляти власну ініціативу у спілкуванні з нею за допомогою міміки, звукових інтонацій, виразних рухів. Так

ініційоване матір'ю спілкування з малюком перетворюється у двосторонньо активний процес [42, с. 108]. Немовлята є активними учасниками взаємодії з раннього віку. У ранній взаємодії між матір'ю та дитиною, коли дитині виповнюється два місяці, можна визначити особливості, які передбачають благополуччя та розвиток дитини в наступні роки [76].

Охарактеризувавши ситуативно-особистісну форму спілкування, О. Склянська також наводить відомості про те, що параметрами оцінки рівня сформованості ситуативно-особистісного спілкування у дитини першого півріччя життя є:

- ініціативність у спілкуванні (дитина проявляє комплекс пожвавлення, ніби передбачаючи дії дорослого, демонструє ініціативність у ситуаціях, коли дорослий пасивний або завершив спілкування);

- чутливість дитини до впливів дорослого (завмирання та зосередженість дитини на дорослому, позитивні емоційні прояви у відповідь на дії дорослого, завмирання та зосередження в момент активних дій дорослого та активізація комплексу пожвавлення в період пауз дорослого);

- застосування засобів спілкування (кількість і вираженість компонентів комплексу пожвавлення, що використовує дитина для спілкування. [43, с. 218].

Торкаючись вікових особливостей розвитку дітей першого року життя, доцільно зауважити на тому факті, що починаючи з другої половини періоду немовляти, дитина виявляє ознаки розуміння мови дорослих, спрямованої до неї. Після шести місяців малюк вже реагує на відоме слово звичною дією. Спочатку діти засвоюють слова, які позначають спільне з матір'ю виконання побутових дій – годування, купання, виявляючи, наприклад, розуміння звернень мами «підніми ручки», «відкрий ротик», «будемо гуляти». Приблизно на десятому місяці виникає пошук названого предмета, знаходження його на новому місці, що свідчить про початок віднесення слова саме до цього предмета. Спочатку дитина лише повертає голівку, дивиться на названий дорослим предмет, а з часом, почувши його назву, вже й підповзає до нього, може взяти предмет і подати дорослому, вибрати його серед інших тощо. Слово

матері починає регулювати поведінку дитини уже наприкінці першого року її життя. Взаємодія немовляти з дорослим забезпечує розвиток активного мовлення дитини. У цьому віці відбувається інтенсивний сенсорний розвиток немовляти, зокрема першочергово формується зорове та слухове зосередження.

У другому півріччі життя у немовляти з'являється елементарна диференціація кольорів та форм предметів, окремі розрізнені відчуття об'єднуються в цілісні образи сприймання. Після 6-ти місяців дитина може виділяти окремі об'єкти сприймання – знайомих людей, іграшку, пляшечку з їжею тощо. Однак, зміна зовнішніх деталей знайомого об'єкта порушує сприймання та впізнавання дитини. Немовля не впізнає маму, яка підходить до нього в незнайомому одязі чи зміненій зачісці. Сприймання немовляти в цілому має ситуативний, злитий і глобальний характер [42, с. 111].

Крім зазначеного вище, слід зауважити, що у цей період дитина оволодіває навичками сидіння та хапання, що дозволяє формувати новий вид провідної діяльності – предметно-маніпулятивну. У цей період спілкування з дорослим набуває ситуативного характеру. Основними параметрами розвитку спілкування у другому півріччі першого року життя є:

- ініціативність дитини у спілкуванні, що проявляється у зверненнях до дорослого з найрізноманітніших приводів (звернення за допомогою, заради певної стимуляції або для отримання реакції дорослого на власні дії);
- чутливість до впливів дорослого, яка проявляється у діях дитини відповідно до звернень чи втручань, а також у чергуванні ініціативних дій та дій у відповідь, в узгодженості власних дій із діями дорослого;
- використання засобів спілкування: до експресивно-мімічних проявів та локомоцій (рухів) долучаються предметно-дієві та домовленнєві засоби;
- емоційна залученість до спілкування, що проявляється в емоційному забарвленні комунікативних актів дитини, кількості відволікань від спілкування [43, с. 220].

Вирішальну роль у поступовому становленні та розвитку потреби у спілкуванні немовляти відіграють впливи близьких дорослих. У своїх

дослідженнях М. Лісіна наголошує, що на кожному етапі дитинства існує оптимальна форма взаємодії матері з дитиною, яка найкраще відповідає індивідуальним потребам та особливостям малюка. І лише за умови розвитку форм спілкування відповідно до потреб дитини, що також змінюються у процесі розвитку та дорослішання, спілкування стає повноцінним джерелом психічного розвитку [43, с. 222]. Материнська любов, яка може бути ядром материнської поведінки, має важливе значення для стосунків між матір'ю та малюком і важлива для розвитку та психічного здоров'я немовляти [77].

Розкриваючи сутність повноцінного психічного розвитку немовляти та узагальнюючи дослідження науковців, О. Сергєєнкова акцентує увагу на важливості позитивного характеру спілкування, тобто на переважанні емоцій радості, задоволення. Насиченість спілкування дитини з матір'ю позитивними емоціями стає тонусом для її психічного здоров'я, стимулом для пізнання світу. Натомість, недостатність емоційно позитивного спілкування немовляти з дорослим викликає у нього прояви дитячої шпитальності. Наслідки дитячої шпитальності можуть набути довгострокового характеру, розповсюдившись на всі етапи формування особистості – дитинство, підлітковий період і юність. Дефіцит спілкування з матір'ю упродовж першого року життя дитини провокує проблеми її зрілого пристосування до життя [42, с. 113].

Варто наголосити на тому, що первинною соціальною потребою немовляти американський психолог А. Маслоу вважає потребу в афіліації – прагненні до спілкування, емоційних контактів, взаємодії з іншими людьми. Як зазначає вчений, упродовж немовлячого періоду життя дитини спостерігається наступна динаміка афіліативної потреби:

- потреба у безпеці, як підґрунтя афіліативної потреби (особливо відчутна у перші два місяці життя);
- ознаки соціальної прихильності та вибіркова любов до оточуючих (притаманна для малюків 3-11 місяців);
- прагнення до автономії, незалежності: потреба в повазі, похвалі (спостерігається у дітей близько першого року).

Згідно концепції Ж. Піаже, перший рік життя дитини характеризується як період абсолютного егоцентризму дитини, її максимальної зосередженості на собі. Також психологи наголошують на соціальності немовляти через визначення провідних мотивів його психічного розвитку. Так, М. Лісіна стверджує, що мотив спілкування поєднує в собі три основні потреби:

- потребу у враженнях дитини (пізнавальний мотив);
- потребу в активній діяльності немовляти (діяльнісний мотив);
- потребу у визнанні і підтримці значущим дорослим (особистісний мотив).

У житті дитини всі три мотиви існують у тісному взаємозв'язку, але упродовж її зростання роль цих мотивів варіюється. Так, наприклад, у першому півріччі немовлячого віку провідним мотивом є особистісний, а починаючи з шести місяців життя дитини, домінуючим стає діяльнісний мотив спілкування.

Наукові дослідження у галузі вікової психології підтверджують факт того, що провідною для психічного розвитку немовляти є потреба у враженнях, яка виступає потужним стимулом для дітей першого року життя. На основі первинного сформованого елементарного досвіду в дитини починає працювати пам'ять, що виявляється в реакціях впізнавання знайомої людини, предметів, іграшки. Цей пізнавальний процес вже з першого року життя дитини вирізняється високою пластичністю (легкістю запам'ятовування діючих подразників). Активно працює моторна пам'ять немовляти, що помітна вже на першому місяці життя. З другого півріччя активізується емоційна пам'ять. Перші емоції дитини виникають як реакція на процес задоволення її органічних потреб. Здебільшого ці емоції є негативними за своїм змістом і виявляються у вигляді крику, а згодом – плачу, спричиняються голодом, холодом чи болем.

Діапазон емоцій у немовлят невеликий. До них належать переживання задоволення і незадоволення, страху і гніву. Емоція радості виникає у дитини на основі емоційного спілкування з дорослим, особливо з матір'ю. На третьому місяці життя з'являється сміх, яким немовля реагує на гру.

Емоції дитини першого року життя значною мірою визначаються і мимовільним наслідуванням. На посмішку малюк відповідає теж посмішкою, плач інших дітей викликає й у нього плач теж. Йому передається поганий настрій, нервозність матері, її тривога і спокій. Це явище, що має назву «емоційного зараження», відіграє важливу роль у розвитку спроможності дитини до емпатії.

З семи-восьми місяців спостерігається урізноманітнення та збагачення діапазону емоційних переживань дитини, а їхні прояви частіше стають засобом спілкування малюка з дорослим та супроводом всієї життєдіяльності. Більшість усіх зафіксованих емоційних проявів дітей на першому році життя (72%) зумовлювалася спілкуванням з матір'ю, при цьому понад 80% з них є позитивними.

Упродовж першого року життя відбувається зародження та формування Я-концепції дитини. Новонароджені не можуть виділяти себе з оточуючого світу, але з часом немовля починає виокремлювати себе і ретельно освоює своє фізичне тіло. Малюк з великою цікавістю може вивчати свої ручки та ніжки, розглядаючи їх, здійснюючи ними певні рухи та обстежуючи їх ротом. В другому півріччі тілесність дитини вивчається нею через рухи переміщення. Близько 8-10 місяців першого року життя дитини є сприятливими для формування у неї образу зовнішнього «Я» через знайомство з власним відображенням в дзеркалі, на фото та з подальшим впізнаванням себе.

Важливим, науково доведеним фактом є формування самосвідомості дитини першого року життя, яке відбувається через її активну взаємодію зі значимими дорослими. Показником адекватного психосоціального розвитку немовляти є зміна його ставлення до інших людей. На етапі першого року життя спостерігається наступна динаміка цього ставлення: починаючи з 2-го місяця, розрізнення знайомих і незнайомих людей, але ставлення до незнайомих ще спокійне. Стійка прихильність до рідних людей і негативне ставлення до незнайомих виявляється у дитини з 6-ти місяців, насторожене ставлення до

незнайомців, розрізнення дитиною ставлення до них значимих дорослих з'являється на 7-8 місяці життя.

Згідно з психосоціальною теорією Е. Еріксона, на основі ставлення до немовляти значимих дорослих та характеру контактів із незнайомими людьми впродовж першого року життя формується базове почуття довіри. У випадку наявності даного почуття дитина сприйматиме світ як безпечне, стабільне місце, що є головною умовою подальшого розвитку психічно здорової особистості. Потреба у безпеці також виявляється через прагнення дитини до постійності, впорядкованості її повсякденного життя.

Фізичні надбання та психічні новоутворення кінця першого року життя дитини зумовлюють переживання нею кризи 1-го року. У зв'язку з початком самостійного ходіння дитини психологи часто називають це явище кризою вертикалізації. Конструктивне подолання цієї кризи потребує перебудови ставлень дорослого до дитини – надання їй доречної самостійності у пізнанні предметів навколишньої дійсності [42, с. 113].

Науковці переконані, коли дитина першого року життя розвивається фізично (наприклад, вміє утримувати предмети і самостійно пересуватися), вона починає проявляти певну незалежність від дорослих. Тепер вона може самостійно обирати предмети, з якими хоче взаємодіяти [15, с. 72].

Розкриваючи співвідношення форм спілкування матері з дитиною, відповідно до її потреб, О. Склянська зауважує, що воно стає повноцінним джерелом психічного розвитку. Для дослідження якостей взаємодії матері з дитиною раннього віку вводяться важливі поняття – сенситивність і респонсивність матері стосовно дитини, тобто її інтуїтивна чутливість, сприйнятливність до сигналів дитини та готовність і вміння точно і своєчасно реагувати на них з урахуванням особливостей дитини.

Сенситивність та респонсивність матері у взаємодії з дитиною першого року життя можна спостерігати через такі поведінкові прояви: реагування на сигнали дитини, позитивні оцінки, використання пестливих звернень до дитини, використання «мовлення, орієнтованого на немовля».

До важливих функцій матері немовляти дослідники також відносять здатність надавати оптимальну інтенсивність стимуляції дитини під час взаємодії. Погойдування, пестощі, погляд та словесні звернення можуть надаватися з різною частотою і тривалістю та призводити до певного рівня збудження дитини. Перед чутливістю матері постає завдання визначити оптимальний рівень впливу та надати оптимальний рівень стимуляції, запобігаючи надмірному збудженню та перевтомленню малюка. Низкою досліджень показано, що порушення ранньої взаємодії можуть бути пов'язані з нездатністю матері прочитати сигнали своєї дитини і забезпечити оптимальну стимуляцію. Вважається, що в міру того, як матір стає більш чутливою до сигналів немовлят і краще прогнозує результати поведінки, вона стає більш впевненою у собі та формує більш узгоджену взаємодію з дитиною [43, с. 218]. Н. Каньоса наголошує на тому, що слід пам'ятати, що без постійного спілкування неможливо забезпечити емоційно-позитивний стан дитини, досягнути своєчасного психічного розвитку [17, с. 28]. Більшість досліджень виявили значний зв'язок між взаємодією матері та дитини і мовним, когнітивним, моторним і соціальним розвитком протягом першого року життя [61].

Отже, психічний розвиток немовляти зумовлений наступними чинниками: накопиченням кількісних і якісних перетворень психіки, що продукуються у процесі емоційно-позитивного спілкування матері з дитиною; потреба у спілкуванні виступає маркером благополучного розвитку дитини першого року життя та виражається через низку сигналів запрошення до взаємодії значущого дорослого; завдяки активній взаємодії з матір'ю упродовж першого року життя зароджується Я-концепція дитини, яка постає основою для її подальшої соціалізації.

1.3. Материнські стилі виховання немовлят

Роль сім'ї у формуванні унікальної для кожної дитини соціальної ситуації розвитку є загальновідомою. Особливу функцію у даному аспекті відіграє стиль сімейного виховання. Стиль сімейного виховання визначається батьківськими ціннісними орієнтаціями, настановами, емоційним ставленням до дитини, особливістю сприйняття дитини батьками і способів взаємодії з нею (при цьому взаємодія батьків з дитиною є першим досвідом взаємодії немовляти з навколишнім світом, який закріплюється та формує у подальшому відповідні моделі поведінки дитини з іншими людьми, що мають тенденцію передаватися від покоління до покоління).

У змісті поняття «стиль сімейного виховання» особливу роль відіграє батьківське ставлення. Це система різних почуттів до дитини, поведінкових настанов, що застосовуються у взаємодії з нею, і те, як вона та її поведінка сприймається і розуміється значущими дорослими [1, с. 25]. В. Кротенко звертає увагу на те, що стилі сімейного виховання у різні історичні епохи вивчали вчені з різних сфер науки, утім, більшість досліджень даного питання заглиблюються своїм корінням у філософсько-педагогічне русло (яскравими представниками таких досліджень є праці К. Леонгарда, Я. Коменського, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо) [22, с. 290]. За останні 75 років було отримано значне розуміння індивідуальних відмінностей у материнській поведінці, особливо щодо параметрів, що лежать в основі персональних особливостей у загальному підході до виховання, а саме стилів виховання [79].

Зважаючи на те, що з моменту народження дитина здебільшого перебуває у домінуючій взаємодії саме з матір'ю, особливе зацікавлення викликає вивчення материнських стилів виховання дітей першого року життя. У даному контексті варто звернути увагу на особливості функціонування елементарної соціальної системи – діади «мати-дитина» (вперше поняття «діада» введено Ч. Кулі для опису стосунків в родині, між членами якої існують стійкі емоційні взаємини; провідною формою спілкування в діаді є емоційний контакт) [44,

с. 74]. Стосунки матері та дитини – двосторонні, кожна сторона визначає генез та розвиток спілкування в їхній взаємодії, хоча, безумовно, ролі обох сторін зазнають значних змін на кожному з вікових етапів розвитку [1, с. 26].

Фокусуючись на стильових особливостях материнсько-дитячих взаємин, доцільно визначитися із семантикою самого поняття «стиль виховання».

Термін «стиль» походить від латинського «stylus», що означало «знаряддя письма». Пізніше поняття «стиль» набуло іншого значення і тепер під ним розуміють спосіб існування чого-небудь, який відрізняється сукупністю своєрідних прийомів [51, с. 507]. Зауважимо, що саме А. Адлер вперше ввів термін «стиль» і розумів під ним сукупність захисних стратегій і компенсаторних прийомів, властивих суб'єкту у відповідь на вплив найближчого соціального оточення. В роботах Г. Олпорта під цим поняттям описуються «манери поведінки», що відповідають окремим стильовим рисам особистості: ввічлива, енергійна, чесна, завзята та інші. У своїх дослідженнях Л. Помиткіна зауважує, що як соціально-психологічне поняття, стиль позначає сукупність способів і прийомів спілкування.

Сучасні дослідження О. Азаркіної презентують синтез поглядів вітчизняних науковців. Відповідно до її наукових досліджень, під стилем розуміється характеристика особистості, що описує будь-який метод або манеру поведінки, які можна спостерігати в експериментальних дослідженнях або в реальному житті [37, с. 115].

Спираючись на дослідження Ж. Дежарден, можемо стверджувати, що стилі виховання – це моделі виховного впливу на дітей, які складаються зі стандартних практик батьків як реакцій на поведінку дитини. При цьому доцільно звернути увагу на напрацювання Д. Баумрінд, яка визначила два незалежні виміри батьківських стилів виховання, що передбачають результати дитини. Перший вимір – чуйність, яка співвідноситься зі ступенем батьківського піклування, теплотою, емоційною вираженістю та позитивним підкріпленням, пов'язаним з формулюванням думок дитиною. Другий вимір – вимогливість, що відноситься до дисциплінарної практики, контролю та рівня

вимог і очікувань, пов'язаних з вихованням. Ці параметри поєднуються, на їхньому «перетині» доцільно окреслити чотири стилі виховання, які зумовлені ступенем батьківської чуйності та вимогливості (високий чи низький прояв):

- авторитетний (високий показник чуйності та вимогливості);
- авторитарний (низька чуйність, висока вимогливість);
- вседозволений (висока чуйність, низька вимогливість);
- незадіяний (низький показник чуйності та вимогливості).

Науково доведено, що кожен стиль батьківського виховання у розмаїтті життєвих ситуацій та під впливом низки чинників по-різному впливає на розвиток дитини [57].

Материнські стилі виховання – це система засобів, якими послуговуються матері у вихованні дітей, спираючись на власні поведінкові схеми. У них прослідковується вплив минулого комунікативного досвіду жінки як в сім'ї, так і поза нею, що визначає її суб'єктну позицію. В основі будь-якого материнського стилю виховання лежать настанови, характерні патерни, які продукуються у відповідь на поведінку та емоційні реакції дитини. При цьому зустріч материнської потреби зі своїм предметом, за Д. Узнадзе, та саме бажання й настанови матері, засновані на її уявленнях «як повинно бути», якою повинна бути дитина (розумна, здібна, вихована, успішна), мотивує її до певних дій у взаємодії з донькою чи сином.

Як уже неодноразово зазначалося, розвиток дитини, особливо першого року життя, знаходиться у тісному взаємозв'язку з діями матері, як єдина система, що реалізується в умовах певної культурної моделі. Відповідно до зазначеного, у положеннях теорії прихильності (Дж. Боулбі, М. Ейнсворт) відображається вплив раннього досвіду стосунків прихильності з близьким дорослим (матір'ю) на характер побудови стосунків у подальшому житті. Вирішальним у цій концепції стає адекватність емоційного відгуку матері на потреби дитини в перші місяці після народження, вміння матері приєднуватися, адекватно проживати емоції дитини, віддзеркалювати та задовольняти психологічні потреби дитини у контакті зі значимим об'єктом.

Мати є джерелом задоволення потреби дитини у враженнях, що свідчить про значущість появи емоційного ставлення дорослого в процесі спілкування з дитиною, оскільки саме мати закладає у дитини потребу в емоційній взаємодії. Стан емоційного благополуччя служить показником позитивного настрою дитини і є необхідною умовою для її розвитку. У даному контексті поняття емоційного комфорту і благополуччя є найбільш вагомими для визначення успішності розвитку дитини. Вони не залежать від культурних й індивідуальних особливостей дитини, а лише від оптимальності функціонування системи «мати-дитина» і тому можуть розглядатися як критерії успішності материнства, а отже і найбільш сприятливих материнських стилів виховання. Так, наприклад, для новонародженого найважливішими емоційними чинниками є безпосередній теплий контакт з матір'ю за умови задоволення нею основних потреб, а у віці немовляти провідними виступають умови постійної підтримуючої невербальної комунікації, загальний емоційно сприятливий клімат взаємодії матері та дитини [1, с. 25]. Адже, розвиток дитини безпосередньо залежить від материнських стилів виховання, а також опосередковано залежить від факторів, які впливають на них. Цей результат підтверджують дослідження, які свідчать, що саме стилі виховання сприяють кращому розвитку дитини у разі позитивної материнської поведінки [82].

У роботах вітчизняних вчених (Г. Костюка, М. Лісіної, Р. Овчарової), зарубіжних науковців (А. Варга, Е. Еріксон, В. Столін, К. Хорні) розкрито особливу роль матері у процесі соціалізації дитини, залежність формування її особистості від материнських стилів виховання [4, с. 173]. На думку М. Гродецької, материнські стилі виховання дітей – це способи, шляхи, за допомогою яких здійснюється цілеспрямований вплив матерів на свідомість і поведінку дітей [11, с. 218].

Материнські стилі виховання дітей у психологічній літературі визначаються як багатовимірне утворення, яке включає в себе: ставлення матері до дитини та переживання цього ставлення – емоційний компонент; особливості сприймання і розуміння матір'ю характеру дитини, її вчинків –

когнітивний компонент; поведінкові патерни, які практикуються стосовно дитини – поведінковий компонент (див. рис. 1.3.1).

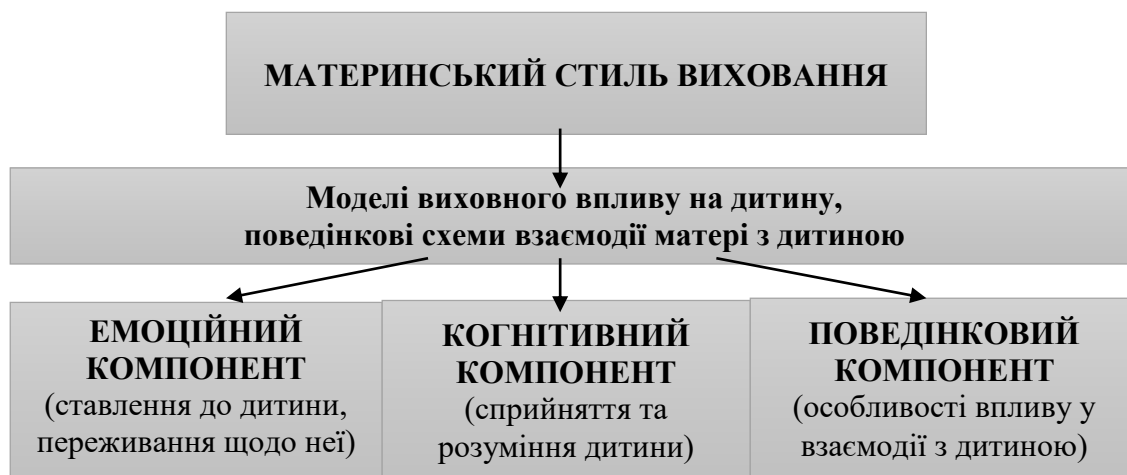

Рис. 1.3.1. Компоненти материнського стилю виховання

Зважаючи на складові досліджуваного феномену, варто зауважити, що материнські стилі виховання дітей передбачають різні моделі поведінки, серед яких доцільно виокремити наступні:

- підтримуюча поведінка матері;
- пристосувальна поведінка матері щодо дитини;
- непослідовна поведінка.

На формування материнських стилів виховання дітей впливають об'єктивні та суб'єктивні фактори. Вибір стилю виховання обумовлюють: тип темпераменту матері та дитини, а також їхня сумісність; традиції родини, у яких виховувалася жінка; її рівень освіти та культури тощо.

У психолого-педагогічній літературі існує низка різних підходів до класифікації материнських стилів виховання [54, с. 257]. При цьому С. Сачко зазначає, що єдиної точки зору для класифікації наразі немає. Іноді за основу беруться емоційні компоненти материнських стилів виховання, а часом – способи впливу на дитину чи специфіка батьківської позиції.

Достаменно відомо, що у кожній сім'ї між дитиною і матір'ю складаються особливі стосунки. Від характеру материнського спілкування залежить формування важливих властивостей дитини та домінуючий характер її

поведінки. Матері використовують методи і засоби виховання, які допомагають привнести у свідомість дитини певну систему норм і правил, долучають її до моральних цінностей. Відповідно до зазначеного, материнський стиль виховання у психології прийнято визначати як своєрідне поєднання матір'ю соціальних вимог (очікувань) і контролюючих санкцій у своїх ставленнях до дитини [41].

Досліджуючи материнські стилі виховання, українська психологиня-дослідниця сімейного виховання О. Замашкіна здійснює порівняння їх змісту та впливу на дитину, виокремлюючи наступні стилі: співчутливий стиль виховання; контролюючий стиль виховання; запобігливий стиль виховання; розважливий стиль, змагальний стиль виховання; потуральний стиль виховання. Американська психологиня, фахівчиня з клінічної психології та психології розвитку Д. Баумрінд у своїх наукових розвідках концентрує свою увагу на трьох основних стилях: авторитарному, демократичному (авторитетному), ліберальному (незадіяному) (див. табл. 1.3.1).

Таблиця 1.3.1

Материнські стилі виховання (за О. Замашкіною та Д. Баумрінд)

Стилi виховання за О. Замашкіною	Стилi виховання за Д. Баумрінд
1	2
1. Потуральний (дитина від народження має дуже багато свободи, а тому практично не знайома з дисципліною і вимогами)	1. Авторитарний (високий контроль, використання заборон, покарань з боку матері призводять до втрати дитиною активності, набуття агресивності)
2. Змагальний (дитина живе в атмосфері того, що вона має щось надзвичайне, унікальне, через що набувають особливого прояву егоїзм, зухвалість)	
2. Розважливий (стосунки з дитиною в своїй основі містять довіру до неї, її досвід набувається на основі проб і помилок, завдяки яким вона зростає допитливою)	2. Ліберальний (дитині бракує уваги матері, вона відчуває холод, байдужість до себе, діти реагують на свою деяку непричетність, через яку часто виражають агресію, неслухняність)
4. Запобігливий (через надмірну турботу матері дитина позбавлена активності, її інтереси визначає матір, вона ж і регламентує поведінку, через що дитина характеризується пасивністю, байдужістю)	

Табл. 1.3.1 (продовж.)	
1	2
3. Контролюючий (мати активно контролює усі спектри життя дитини, дитина набуває нерішучості, має високий рівень тривоги)	3. Демократичний (дитина зростає у повазі і любові, тонко відчуває підтримку і розуміння, завдяки чому у неї швидко розвивається самостійність, ініціативність, незалежність)
4. Співчутливий (у вихованні дитини вагомий акцент на відповідальності та співчутливості, через який вона зростає тихою та неініціативною)	
5. Гармонійний (в основі – сімейні традиції, атмосфера довіри і поваги, які дозволяють виховати активну, кмітливую та комунікабельну дитину)	

Загалом зауважимо на те, що здебільшого у роботах науковців зустрічаються різні назви стилів, проте їхній зміст у багатьох аспектах збігається [34, с. 119,120]. Взявши за основу такі виміри стилей виховання, як вимогливість, задіяність, підтримка і чуйність, охарактеризуємо материнські стилі виховання та їхні особливості щодо взаємодії з дітьми першого року життя (див. табл. 1.3.2).

Таблиця 1.3.2

Материнські стилі виховання немовлят

Стиль виховання	Особливості його прояву у взаємодії за дітьми першого року життя
1	2
Гіперопіка (надмірне материнське піклування)	Цей стиль виховання матері характеризується надмірним піклуванням про немовля, зниженням його активності, бажанням зробити все за дитину, навіть якщо вона вже здатна робити певні дії самостійно (взяти іграшку / мама подає при першому погляді, переміщатися по кімнаті / мама носить на руках, дитина вже вміє тримати печиво, але її годують з маминих рук). Такий стиль виховання часто зустрічається стосовно пізніх дітей, коли довгоочікуване маля нарешті народжується у зрілої або самотньої жінки. У такому разі на дитину матір готова молитися, всі її прохання й примхи швидко виконуються, формується крайній егоцентризм, егоїзм, першими жертвами якого стає сама ж жінка, яка народила. Не поодинокими наслідками є й вседозволеність.

Табл. 1.3.2 (продовж.)	
1	2
<i>З самого народження діти дуже прив'язані до матері. У міру зростання самостійності ця залежність починає дитину обтяжувати. Надмірна опіка шкодить дитині. Вона затрудняє формування внутрішньої автономії та породжує залежність як рису характеру. Науковці та практики попереджують: надмірна турботливість матері має безпосереднє відношення до виникнення неврозів у дітей.</i>	
Авторитарний стиль материнського виховання	Характеризується високим рівнем вимогливості й низьким рівнем чуйності жінки-матері відносно навіть маленької дитини. Матері немовлят, які дотримуються цього стилю виховання, з моменту народження дитини виступають як сильні авторитетні фігури. Їхня поведінка здебільшого ґрунтується на демонстрації власної значущості, а для дитини постійно встановлюються суворі обмеження, правила, заборони. Матері систематично вторгаються в особистий простір дитини, не зважаючи на прояв потреб. Такі жінки переконані, що дитина в усьому повинна підкорятися їхній волі. Матері з народження вимагають від дитини порядку, дисципліни, чіткого виконання вимог, не вірять і не довіряють своїм дітям, піддають їх тотальному контролю (прагнуть контролювати увесь час дитини).
<i>Надто високі вимоги, які ставляться до дитини в таких сім'ях, потребують максимальної мобілізації всіх розумових і фізичних здібностей. Від дитини вимагають досягнення успіху у всьому (наприклад, дитина має раніше інших навчитися повзати, говорити, ходити тощо). Це стає самоціллю дій матері, але при цьому страждає емоційна сфера малюка. Під впливом цього дитина виростає похмурою, озлобленою, агресивною, жорстокою, прагне кривдити слабких і беззахисних, не може відчувати ні до кого прихильності. Немовлята, виховані в авторитарному стилі, можуть набувати високу тривожність і низький рівень емоційної безпеки. Через відсутність емоційної підтримки і тепла, такі діти можуть мати труднощі у формуванні почуття довіри до інших.</i>	
Демократичний материнський стиль виховання немовляти	Відзначається високим рівнем вимогливості й чуйності. Матері, які дотримуються такого стилю виховання, виявляють турботу про дитину, надають їй підтримку й заохочують її самостійність. Особливістю цього стилю взаємин є тверде, послідовне і водночас гнучке виховання з перших місяців життя. Дитина крок за кроком виховується як самостійна особистість. За зазначених умов матері орієнтовані на активну роль дитини у сімейному середовищі. Цей процес не пущений на самоплив, а проходить під дбайливим і чуйним контролем.

Табл. 1.3.2 (продовж.)	
1	2
	За даного материнського стилю виховання адекватно оцінюються можливості, успіхи і невдачі дитини; властиве глибоке розуміння мотивів її поведінки.
<i>Діти першого року життя, які виховуються за такого материнського стилю, зазвичай мають високе почуття безпеки і довіри. Це сприяє розвитку впевненості у собі у наступному віковому періоді та значною мірою забезпечує розвиток здатності до саморегуляції емоцій у подальшому. За демократичного стилю виховання матері діти з раннього віку яскравіше демонструють ознаки поступального психічного розвитку.</i>	
Поступливий стиль (тактика невтручання)	Система міжособистісних відносин між матір'ю і дитиною будується на визнанні доцільності незалежного існування дорослих і дітей. Матері як вихователі, за даним типом взаємин, найчастіше ухиляються від активного позитивного втручання в життя дитини, навіть коли їй немає ще й року. Їх більше приваблює комфортне співіснування з дітьми, яке не потребує глибоких душевних переживань, активного залучення у виховний процес та процес забезпечення систематичного розвитку малечі, що часом може сприйматися як прояв байдужості. За таких умов дитина стає емоційно не чутливою до інших, яскраво проявляється її егоцентризм, індивідуалізм.
<i>Діти, виховані в поступливому стилі, не можуть почуватися важливими і цінними, оскільки їх не підтримують, ними не захоплюються або захоплення і підтримка не має яскравого емоційного вираження. Відсутність чіткої структури вимог у матері і дисципліни у взаємодії з дитиною, прояв емоційного холоду за такого стилю виховання може призвести до розвитку залежності та низької стійкості до стресу, що негативно позначається на розвитку дитячої особистості в один із найбільш чутливих періодів.</i>	

Доцільно також зауважити, що часом материнський стиль виховання немовляти не має чітко виражених характеристик, притаманних до різновидів, представлених вище. Взаємодія матері з дитиною за таких умов має непослідовний характер і передбачає неузгодженість і суперечливість настанов на процес виховання. Така поведінка також може класифікуватися як окремий стиль виховання і характеризуватися постійною непередбачуваністю реакцій матері, які позбавляють дитину відчуття стабільності оточуючого світу, породжуючи в неї підвищену тривожність.

Змішаний материнський стиль виховання характеризується, передусім, тим, що у матері не вистачає витримки, самовладання для здійснення послідовної виховної тактики щодо дітей. Саме тому виникають різкі емоційні перепади у відносинах із дітьми (від покарання, сліз, лайки до ласкавих проявів, поцілунків, теплих розмов), що з часом призводить до втрати материнського впливу на дітей. За таких умов дитина поступово стає некерованою, а отже непередбаченою є і її поведінка [5, с. 12].

Цілком ймовірно, що немовлята, які виховуються у змішаному материнському стилі, можуть набувати почуття невпевненості та емоційної ізоляції, адже відсутність стабільної уваги і підтримки може негативно вплинути на їхню здатність до формування здорових емоційних зв'язків і довіри до інших.

Беручи до уваги той факт, що немовлята дуже чутливі до стилю виховання, оскільки їхній мозок активно розвивається, вони потребують як емоційної підтримки, так і певних правил взаємодії, що упроваджуються на системній основі, продукуючи відчуття стабільності та постійності. Відповідний баланс між любов'ю, підтримкою та структурою може допомогти у формуванні здорової особистості та сприяти розвитку соціальних і когнітивних навичок. Кращим варіантом є комбінація вищевказаних підходів у достатній мірі, враховуючи індивідуальні особливості та потреби дитини, а також ситуацію взаємодії [9, с. 18]. Утім, В. Варга зауважує, що характер дитячо-материнських взаємин обумовлює розвиток емоційної сфери дитини. Материнське ставлення, стиль виховання, характер поведінки матері з дитиною суттєво впливають на особливості розвитку дитини, формування її особистості, рис характеру протягом усіх років дитинства [10, с. 179]. Крім того, розвиток соціального досвіду в дитинстві має переваги на все життя, включаючи підвищення здатності до навчання, більші досягнення, залучення до громадської діяльності, активну участь на ринку праці та загальну якість життя людини [71].

Стилі материнського виховання включають у себе систему засобів виховного впливу, якими послуговується мати, спираючись на власні поведінкові схеми та культурні моделі соціальної взаємодії у сім'ї та родині.

Розкриваючи сутність важливості позиції матері у материнському вихованні дітей, Г. Шевцова підтримує позицію американського психолога С. Броді та виокремлює чотири типи материнського ставлення:

- матері першого типу ставлення легко пристосовуються до потреб дитини, у вихованні вони не наполягають, а дозволяють дитині спробувати / діяти самостійно, підтримують;
- матері другого типу намагаються свідомо пристосуватися до потреб дитини, у своїх діях радше домінують, ніж поступаються;
- матері третього типу не цікавляться дитиною, адже основу їхнього материнства становить почуття обов'язку (саме через це для них характерне жорстоке та суворе ставлення до дитини, відсутність тепла в стосунках);
- матері четвертого типу відрізняються своєю непослідовністю, вони поводять себе неадекватно віку та потребам дитини, не розуміють її та припускаються багатьох помилок у вихованні.

На думку С. Броді, найбільш шкідливим для дитини є четвертий тип материнства, із непередбаченістю материнських реакцій. Така позиція провокує підвищення тривоги у дитини, позбавляє її відчуття стабільності навколишнього світу [54, с. 259].

Досліджуючи проблеми амбівалентності материнства, І. Шастко зробив висновок, що мати й дитина утворюють єдину систему психологічної взаємодії, яка залежить від індивідуальних особливостей матері. Предметом його дослідження стала взаємодія та прив'язаність матерів і немовлят. Було виявлено, що поведінка та емоційний стан дітей відображають поведінку й стан їх матерів. Мати, яка схильна до різких змін настрою, неемпатійністю стосовно дитини, провокує переживання амбівалентних реакції з обох сторін. Учений дійшов висновку, що успішний розвиток особистості дитини, можливий за умови прояву чуйності близьких дорослих і відповідності їхньої поведінки

потребам розвитку дитини, а не просто фізіологічного догляду, контролю або ігнорування [53, с. 133]. При цьому Д. Савенко зазначає, що психосоматична рівновага дитини тісно пов'язана з емоційним контактом з матір'ю. Поведінка матері розглядається як відповідна та комплементарна уродженому репертуару поведінки дитини. Різні форми слабкої прихильності матері є джерелом слабкої прихильності дитини [40, с. 243].

Оцінюючи вплив матері на розвиток дитини, існує необмежена кількість моделей материнської поведінки, які можна узагальнено згрупувати в категорії позитивного та негативного виховання. Утім, у наукових джерелах здебільшого позитивне материнство включає такі параметри, як чуйність, теплота, емоційна доступність, підтримка [54].

У своїй дисертації «Вплив саногенної рефлексії матері на її ставлення до дитини» О. Азаркіна акцентує увагу на тому, що стиль материнського виховання – це провідний чинник взаємин матері з дитиною, що опосередковує межі та міру користування дитиною особистою свободою, якість та тісноту емоційного контакту, мотиви виховання та материнства, задоволення потреб дитини та матері, соціальний контроль, заборони та обмеження, способи вирішення конфліктних ситуацій, врахування вікових особливостей дитини та міри її самостійності тощо. Завдяки ставленню матері до дитини, на думку А. Адлера, вже до п'ятирічного віку формується життєвий стиль дитини, який практично не змінюється надалі. Розуміння, вміння заспокоювати та стабілізувати, підтримка, відповідна віку та потребам, турбота про дитину з боку матері сприяють задоволенню провідних потреб дитини.

У дослідженнях О. Бондаренко було встановлено, що у матерів із занадто зайвою турботою, догляд за дітьми набуває рис захисно-оборонної поведінки, а турбота і догляд перестають бути вираженням любові, а стають захисною поведінкою. Гіперпротекція та гіпопротекція можуть бути викликані гіпертрофованим почуттям провини у матері. Тривожним матерям властивий генералізований страх невдачі. Проявляється це у тому, що мати з острахом

невдачі схильна компенсувати свій страх за рахунок пильності та турботи, яка деформує розвиток дитини.

Як зазначає Д. Віннікотт, задоволення фізіологічних потреб дитини повинно бути наповнено любов'ю. Він стверджував, що годування без любові – руйнівне. Це почуття захищає матір та дитину від їхніх агресивних імпульсів, які неминуче властиві їм як окремим суб'єктам. Проявляючи турботу та увагу, в перший рік життя, мати, таким чином, формує у дитини прихильність до неї як до об'єкта підтримки.

За словами Дж. Боулбі, дитина народжується з генетично детермінованою готовністю знайти люблячу людину, яка зможе подбати про неї й захистити від усіляких неприємностей. Ця близька людина, звичайно, мати. Прихильність дитини до значимого дорослого означає, що дитина звертається до конкретного дорослого у пошуках безпеки й комфорту [1, с. 42].

Досліджуючи материнство, Л. Гальваньо у своїх дослідженнях поділяє стилі материнського виховання немовлят на дві групи:

- інтерактивне виховання (це сенситивна поведінка – словесне або жестове наближення, яке вказує на материнську увагу до того, що дитина робить або вимовляє, з позитивною та нейтральною динамікою; часом це захисна поведінка, яка передбачає переривання поточної діяльності дитини або вторгнення в простір дитини з метою її захисту або допомоги; за такого виховання мати може переривати дії дитини, «вривається» в її простір і не реагувати на потреби дитини, пропонуючи іграшки чи ігрові дії, які заважають малюку вибирати або перевищують його можливості чи здібності, як, наприклад, коли кладуть іграшку прямо йому в руку або кладуть її занадто далеко);

- неінтерактивне виховання (материнська байдужість, що вказує на брак уваги та відповідного виразу обличчя, що також виражається, коли вона відводить погляд, не реагуючи на взаємодію з дитиною).

Зважаючи на вищезазначене, варто наголосити на тому, що інтерактивна поведінка може набувати позитивної динаміки (коли виконується з мімікою,

жестами, рухами, сповненими любові, або вокальною експресією); нейтральної динаміки (характерна у тих випадках, коли теплота відсутня); негативної, ворожої динаміки (проявляється за умови, коли поведінка дорослого включає негативний тон голосу, жорсткий вираз обличчя, гнів та огиду.)

Материнський стиль виховання немовлят складається з вербальних та невербальних дій, які виконує матір під час взаємодії зі своєю дитиною першого року життя і може вказувати на чутливість до потреб і дій дитини та байдужість або формальне їхнє врахування [63].

Материнський стиль виховання, у якому відсутні прояви чутливої турботи, здебільшого характеризується суворим контролем і примусовою поведінкою, демонструє низьку емоційну реакцію на потреби дитини, підтверджуючи авторитарні відносини, що передбачають підкорення жорстким правилам. Це також перешкоджає розвитку соціальних навичок немовлят, схилиючи дітей до зниження самостійності та відчуття соціальної цілісності. Залежно від того, як матері реагують на сигнали своїх дітей, їх можна класифікувати на чутливу, нав'язливу, захисну та нейтральну материнську поведінку, що має велике значення для встановлення надійної прихильності, продукування механізмів регуляції емоцій і поведінки та їхній вплив на ступінь самостійності, набутої немовлятами [73].

Т. Борищук, досліджуючи ключову роль матері у вихованні гуманної особистості наголошує на ключовій ролі матері у вихованні дитини вільною, гармонійною особистістю (хорошою матір'ю є та мати, яка дозволяє дитині створити свій перехідний простір, в якому дитина може мислити сама; створення матір'ю такого простору є необхідною умовою виховання вільної та гармонійної особистості, яка в майбутньому буде здатна будувати взаємини з іншими людьми, керуючись принципами гуманізму, а не насильницької взаємодії) [6, с. 624].

Таким чином, материнський стиль виховання немовляти – це складна модель виховного впливу жінки-матері на дитину першого року життя, яка у своїй структурі містить когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти.

У вітчизняних і зарубіжних наукових дослідженнях здійснено низку спроб класифікувати материнські стилі виховання. В основі класифікацій покладено наступні критерії: чуйність і вимогливість (авторитетний, авторитарний, вседозволений, незадіяний); підтримку і контроль (потуральний, змагальний, розважливий, запобігливий, контролюючий, співчутливий, гармонійний); вимогливість, задіяність, підтримку і чуйність (гіперопіка, авторитарний, демократичний, поступливий, непослідовний); активність взаємодії (інтерактивний, неінтерактивний) тощо.

Висновки до першого розділу

На основі теоретичного вивчення психологічних аспектів материнства та особливостей взаємодії матерів з немовлятами встановлено:

1. Феномен материнства є складним комплексним явищем, що відображає загальні соціокультурні особливості простору, в якому формується особистість жінки-матері, та індивідуальні патерни розвитку її самоідентичності з появою дитини та на основі взаємодії з нею. Материнство завжди має унікальну історію переосмислення множинності варіантів особистого досвіду, пов'язаного з вихованням, і відіграє вагомий роль у розвитку дитини, особливо у перший рік життя, зумовлюючи динаміку фізичних та психічних показників.

2. Психічний розвиток немовляти передбачає накопичення кількісних і якісних перетворень психіки, які виникають у відповідь на різні фактори, визначальними серед яких постають особливості взаємодії матері з дитиною. Ця взаємодія відіграє значущу роль через її емоційну складову, яка є потужним сигналом для запрошення до спілкування та сигналом якості його протікання. Дитина у перший рік життя надчутильва до впливу матері. Перебуваючи з нею в особливому зв'язку, вона відкриває для себе зовнішній світ і саму себе.

3. Соціальна поведінка матері, викликана появою немовляти, за багатьма параметрами відрізняється від поведінки жінки у взаємодії з іншими

оточуючими її людьми. В основі взаємин з дитиною низка чинників, які визначають її материнський стиль виховання. Материнський стиль виховання немовляти – це комплексне явище, яке відображає ставлення матері до дитини, особливості її сприймання та поведінкові патерни у взаємодії з донькою чи сином у перший рік життя. Фокусуючись на стильових особливостях виховного впливу матері на дитину, варто зауважити на наявність різних критеріїв щодо класифікації материнських стилів виховання немовлят, зокрема доцільно виокремити наступні: чуйність, вимогливість, підтримку, контроль, задіяність, активність взаємодії тощо. Серед класифікацій материнських стилів виховання немовлят вітчизняними та зарубіжними науковцями виокремлено: авторитетний, авторитарний, вседозволений, незадіяний; потуральний змагальний, розважливий, запобігливий, контролюючий, співчутливий, гармонійний; гіперопіка, авторитарний, демократичний, поступливий, непослідовний; інтерактивний, неінтерактивний стилі.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТИЛІВ ВИХОВАННЯ НА ПСИХІЧНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ ПЕРШОГО РОКУ ЖИТТЯ

2.1. Програма емпіричного дослідження

На основі проведеного теоретичного аналізу психологічних аспектів материнства та взаємодії матерів з немовлятами встановлено, що якість цієї взаємодії є особливо важливим фактором у розвитку дитини протягом першого року її життя. Діада «мати-немовля» розглядається як система, де кожен є активним партнером взаємодії, у якій змінюються і матір, і дитина. Етапи зміни дитини є в тому числі і етапами зміни функціонування системи «мати-немовля».

Відповідно до накопиченого соціального досвіду та поступального формування загальних уявлень про міжособистісну взаємодію, соціальна поведінка та розвиток немовляти є своєрідним відображенням особливостей поведінки матері відносно дитини та має тісний зв'язок з її найбільш повторюваними патернами дій. Саме тому, взаємодія матері та доньки чи сина на цьому етапі життя постає змістом і спрямованістю виховного впливу. Т. Цуркан, досліджуючи формування педагогічної культури батьків, зазначає, що матері повинні знати, що таке виховання, його вимоги і його труднощі [48, с. 23]. Це дозволить їм свідомо надати певний вектор для розвитку дитини та убезпечить від низки потенційних помилок, які часом допускають жінки на ранніх етапах свого материнства.

Не зважаючи на значну увагу вітчизняних і зарубіжних науковців до даного питання, наразі недостатньо дослідженими залишаються особливості впливу материнських стилів виховання на психічний розвиток дітей першого року життя. Їх вивчення має важливу теоретичну та практичну значущість для роботи сімейних і дитячих психологів, оскільки сприятиме окресленню кола питань, які потребують особливої уваги, а також виокремленню тих маркерів,

що можуть свідчити про негативні тенденції у взаємодії мати-дитина, про порушення чи затримку психічного розвитку немовля. Саме тому до критеріїв, покладених в основу емпіричного вивчення, віднесено:

- рівень психічного розвитку дитини першого року життя;
- ставлення матерів до факту народження дитини;
- ставлення матерів до дитини і до себе;
- міжособистісні відносини матері та дитини;
- стан жінки-матері після народження дитини;
- стратегії матері у взаємодії з дітьми.

Відповідно до зазначених вище критеріїв було підібрано наступний психодіагностичний інструментарій:

1) діагностика психічного розвитку дітей раннього віку за методикою В. Манової-Томової [28, с.53];

2) вивчення ставлення матерів до факту народження дитини за методикою В. Бойко «Факти, що асоціюються з народженням дитини в сім'ї» в модифікації О. Каримової [8, с. 28];

3) дослідження ставлення матерів до дитини і до себе з використанням методики «Колірний тест ставлень» О. Еткінда [28, с. 73];

4) вивчення міжособистісних відносин матері та дитини шляхом застосування методики «Сімейна соціограма» [28, с. 64];

5) використання проєктивного малюнкового тесту «Я і моя дитина» Г. Філіппової для вивчення стану жінки-матері після народження дитини [8, с. 52];

6) діагностика стратегії матері у взаємодії з дітьми за допомогою методики С. Степанова «Стратегії сімейного виховання» у модифікації І. Махоніної [27, с. 96].

Для опрацювання отриманих даних були використані методи кількісної обробки: методи первинної статистичної обробки, кореляційний аналіз (за ранговою кореляцією Спірмена та коефіцієнтом кореляції Пірсона). Дані оброблювалися із використанням Microsoft Excel [3].

Надамо стислий опис вказаного психодіагностичного інструменту.

1. *Діагностика психічного розвитку дітей раннього віку за методикою В. Манової-Томової* (див. додаток А). Запропонована методика має довготривалу історію створення. Вона розроблялася психологинєю з 1954 р. по 1974 р. В її основі уявлення про єдність і взаємодію внутрішнього і зовнішнього у розвитку психіки. В основу «Шкали оцінки психічного розвитку від 4 до 52 тижнів» покладено показники норми, характерні для даного віку. Методика дозволяє визначити рівень розвитку дітей в окремих сферах, оцінити загальний психічний розвиток та надати прогноз щодо подальшого плину. Робота з даним психодіагностичним інструментом передбачає наступні етапи:

- заповнення анкети та шкали оцінки психічного розвитку;
- визначення кількісних показників;
- аналіз та інтерпретація даних діагностичного обстеження.

Шкала оцінки психічного розвитку має 13 поділок, що співвідносяться з мікроперіодами життя дитини (1 поділка – 4 тижні). Кожна поділка свідчить про рівень психічного розвитку. Цей рівень окреслюється за допомогою 4 показників-досягнень дитини щодо її моторики, сенсорної діяльності, емоційного і соціального розвитку та мовлення [28, с. 53].

2. *Методика В. Бойко «Факти, що асоціюються з народженням дитини в сім'ї» в модифікації О. Каримової* (див. додаток Б). При складанні методики використано класичні опитувальники вивчення настанов у психологічній практиці. В її основу покладені шкали Р. Лайкерта та Л. Терстоун. Для створення інструменту були зібрані висловлювання, що виражають різні думки про факт народження дитини. Дана методика була модифікована О. Каримовою для виявлення ставлення респондентів (зокрема матерів) до факту народження дитини. З опитувальника В. Бойка були взяті факти, що асоціюються з народженням дитини в сім'ї. Далі експертам було запропоновано класифікувати 35 суджень (негативного, позитивного та нейтрального змісту) щодо народження дитини та розподілити картки із судженнями на 3 основні групи (при цьому необхідно було обрати підставу для такої класифікації). Після

здійснення експертної оцінки було виявлено, що фахівці виділили одну основу для класифікації. Розподіл карток по групах відбувався за ознакою «суб'єктивно-об'єктивно», при чому група суб'єктивних фактів ділилася на дві категорії: позитивні наслідки й негативні наслідки. Після обробки результатів був чіткий поділ фактів, що асоціюються з народженням дитини, по наступних групах:

- факти, які передбачають позитивні наслідки народження дитини для суб'єкту (наприклад, дитина – це радість материнства) – пункти 2, 3, 4, 5, 18, 19, 20.
- факти, які передбачають негативні наслідки народження дитини для суб'єкту (наприклад, народження дитини – залежність від бабусь і дідусів) – пункти 6-12.
- об'єктивні факти (наприклад, дитині складно дати гарну освіту, професію) – пункти 1, 13, 14, 15, 16, 17, 21.

На основі проведеної роботи, був складений список з 21-го судження – негативного, позитивного і нейтрального змісту. Судження представлені у рівній кількості, по сім відповідей [8, с. 28]. У нашому дослідженні дана методика була використана з метою виявлення ставлення матерів до факту народження дитини.

Процедура роботи з методикою: учасникам дослідження було запропоновано обрати з-поміж суджень 10 тих, які відповідають їхнім уявленням про народження дитини. Обране судження слід було оцінити за 10 бальною шкалою (10 максимальна значимість для респондента).

3. *Колірний тест ставлень (КТС) О. Еткінда* (див. додаток В). Це проективна методика, яка була розроблена на основі тесту М. Люшера. Вона призначена для вивчення емоційних компонентів ставлення особистості до значущих осіб та до себе (відображає як свідомий, так і частково неусвідомлюваний рівні відносин). Методичною основою цього тесту є колірно-асоціативний експеримент. Він базується на припущенні про те, що характеристики невербальних компонентів ставлення до значимих інших і до

самого себе віддзеркалюється в колірних асоціаціях щодо них. На думку психолога О. Еткінда, саме колірна сенсорика тісно пов'язана з емоціями людини [28, с. 73].

Робота з тестом передбачала попереднє визначення кола осіб, які оточують жінку-матір, а також значущих для неї людей. Далі учасникам дослідження надавалися кольорові картки, які необхідно було співвіднести з певною людиною, відповідно до її характеру. При цьому певний колір може бути стільки разів обраний, скільки потрібно.

4. *Методика «Сімейна соціограма»* (див. додаток Г). Психодіагностичний інструмент «Сімейна соціограма», створений Е. Ейдемільером і О. Черемісіним, є рисунковим проєктивним тестом. Він дозволяє визначити положення суб'єкта у системі міжособистісних відносин та встановити, чи є характер комунікації в сім'ї прямим чи опосередкованим. Важливою перевагою цієї методики є той короткий час, протягом якого можна отримати результат і скласти уявлення про емоційну близькість або відчуженість між матір'ю та немовлям [28, с. 64].

Для проведення тестування з використанням даного тесту було підготовлено бланки з кругом (діаметр 110 мм). Респондентам пропонувалося намалювати в ньому саму себе та членів власної сім'ї у формі кружечків і підписати їх.

У нашій роботі використання даної методики передбачало визначення місця суб'єктів в системі міжособистісних стосунків (саме матері та немовлят) і характеру комунікації між ними та в цілому в сім'ї.

5. *Проективний малюнковий тест «Я і моя дитина»* Г. Філіппової (див. додаток Д). Автором тесту є дослідниця психології материнства Г. Філіппова. Він був розроблений для вивчення динаміки психічного стану жінок у період вагітності та після пологів. Метою проєктивного тесту є виявлення того, як жінка сприймає свою вагітність, материнство, своє ставлення до себе і своєї дитини, а також цінність, яку вона надає своїй дитині [8, с. 52].

Авторка методики в її основу поклала уявлення про 6 стилів переживання жінкою вагітності (адекватний стиль, тривожний стиль, ейфоричний стиль, ігноруючий стиль, амбівалентний стиль, стиль відторгнення). Ці стилі характерні не тільки для періоду виношування дитини, а й притаманні матері після її народження.

У даному дослідженні використання цієї методики зумовлено необхідністю визначення особливостей сприйняття жінками своєї дитини та себе у ролі матері, емоційного ставлення до дитини та материнства. У процесі емпіричного вивчення учасникам дослідження пропонувалося намалювати себе і свою дитину.

6. *Методика С. Степанова «Стратегії сімейного виховання» в модифікації І. Махоніної* (див. додаток Ж). Методика С. Степанова «Стратегії сімейного виховання», модифікована І. Махоніною, є діагностичним інструментом для вивчення особливостей батьківських стратегій у взаємодії з дітьми. Вона включає перелік тверджень, які відображають різні підходи до виховання, що можуть обирати матері та тата. Учасникам опитування пропонується оцінити, наскільки кожне твердження відповідає їхній поведінці щодо дитини. Модифікація І. Махоніної розширює оригінальну методику, додаючи деталі та приклади, які враховують широкий спектр сімейних ситуацій і виховних практик. За результатами відповідей можна оцінити, наскільки в поведінці матерів проявляються такі стратегії, як контроль, автономія, гіперопіка, протекціонізм та індіферентність. У рамках дослідження проведений кількісний аналіз результатів тестування дозволив виявити домінуючі стратегії виховання, які використовують матері стосовно своїх дітей першого року життя [27, с. 96].

Отже, в основу емпіричного вивчення впливу материнських стилів виховання на немовлят покладено наступні критерії: рівень психічного розвитку дитини першого року життя; ставлення матерів до факту народження дитини; ставлення матерів до дитини і до себе; міжособистісні відносини матері та дитини; стан жінки-матері після народження дитини; стратегії матері у

взаємодії з дитиною. Окреслені критерії зумовили вибір психодіагностичного інструментарію. До нього увійшли стандартизовані та проєктивні методики. Результати діагностики детально опрацьовувалися з урахуванням кількісних і якісних показників.

2.2. Результати констатувального експерименту та їхній аналіз

Вибірку дослідження склали 56 жінок віком від 20 до 42 років, які є матерями немовлят та проживають у Доманівській та Мостівській громадах.

Загальні особливості респондентів: 87,5 % респондентів (тобто 49 жінок) перебувають у шлюбі; 5,4% розлучені (3 жінки) та 7,1% незаміжні (4 жінки); 58,9% жінок мають двоє дітей (тобто 33 особи); 28,6% – одну дитину (16 осіб), 8,9% – має троє дітей (5 осіб) та 3,6% – виховує четверо дітей (2 особи). 26,8% опитуваних (тобто 15 осіб) мають немовлят до 6 місяців, а 73,2% – мають дітей від 6 місяців до 1 року (тобто 41 особа); 42,9% респондентів виховують хлопчиків-немовлят (тобто 24 жінки) та 57,1% народили дівчат (32 жінки); із 56 опитаних жінок більшість, а саме 48 жінок (85,7%) перебувають у відпустці по догляду за дитиною, 5 жінок (8,9%) мають часткову зайнятість, а 3 жінки (5,4%) – працюють повний робочий день. Для кращого усвідомлення демографічного контексту респондентам було запропоновано визначити свій рівень освіти та фінансового стану. Відповідно до отриманих даних, вищу освіту мають 64,3% жінок (36 осіб), 28,6% (16 осіб) мають професійну технічну освіту та 7,1% (4 жінки) мають базову середню освіту. Свій матеріальний стан учасниці дослідження оцінили наступним чином: 8,9% (5 жінок) – високий, 80,4% (45 жінок) – середній рівень, 10,7% (6 жінок) – низький рівень.

Для здійснення дослідження було розроблено спеціальну Google-Form, яка поширювалася через соціальні мережі. Учасники були завчасно повідомлені про ціль та методи дослідження. Опитування проводилось анонімно, без збору прізвищ та особистих даних. Однак, респонденти могли залишити свої контакти, якщо мали бажання отримати результати.

У ході психодіагностичної роботи з жінками-матерями немовлят були отримано низку важливих результатів. Окреслимо їх у відповідності з використаними інструментами, обраними для здійснення емпіричного дослідження.

1. *Результати діагностики психічного розвитку дітей раннього віку за методикою В. Манової-Томової «Шкала оцінки психічного розвитку від 4 до 52 тижнів».* У процесі експериментального вивчення було обстежено 56 немовлят шляхом опитування їхніх матерів, які заповнили шкалу оцінки психічного розвитку своєї дитини. На другому етапі були визначені кількісні показники психічного розвитку дітей шляхом математичного розрахунку, відповідно до методики опрацювання отриманих даних. Узагальнені результати дослідження рівня розвитку немовлят представлено у таблиці 2.2.1.

Таблиця 2.2.1

Розподіл немовлят за рівнем розвитку

Рівень розвитку	Кількість дітей	%	Діапазон коефіцієнту загального розвитку (КоР)
Дуже високий	0	0	0
Високий	7	12,5	115,7 - 118,8
Нормальний	48	85,7	92,3 - 109,1
Слабкий	1	1,8	89,2
Межові випадки	0	0	0

Візуально результати аналізу розподілу досліджуваних немовлят за рівнем психічного розвитку відображені на рис. 2.2.1.

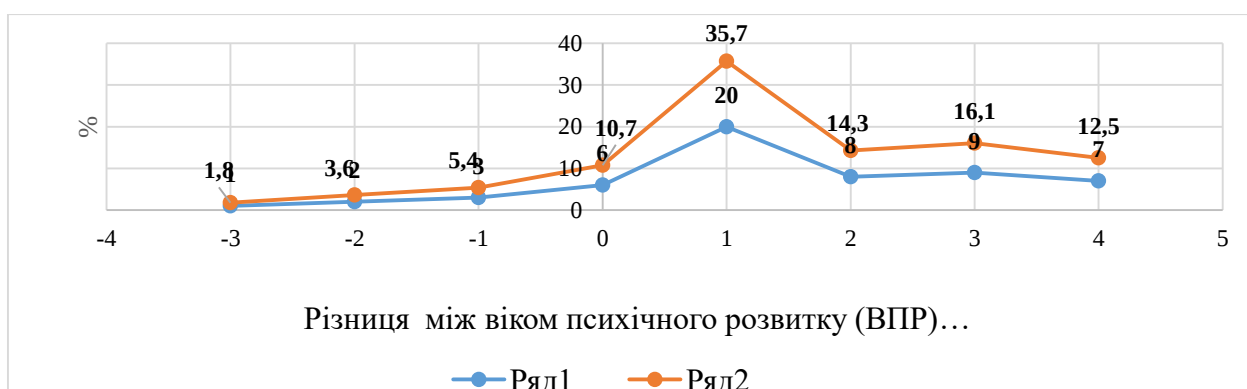

Рис. 2.2.1. Розподіл досліджуваних немовлят за рівнем психічного розвитку

Результати діагностики свідчать, що у 7 дітей (12,5%) виявлено високий рівень психічного розвитку. Їх календарний вік (КВ) переважає над віком психічного розвитку (ВПР) на 4 тижні, а коефіцієнт загального розвитку у цих дітей перебуває в межах від 115,7% до 118,8%, що свідчить про їхню високу адаптивність та успішне засвоєння розвивальних навичок для свого віку.

Встановлено, що у 37 дітей КВ переважає над ВПР на 1-3 тижні, що складає 66,1% від загальної кількості дітей (на 1 тиждень – у 18 дітей (32,1%), на 2 тижні – у 10 дітей (17,9 %), на 3 тижні – у 9 дітей (16,1%), у 6 дітей календарний вік співпадає з віком психічного розвитку (10,7%). Разом з тим виявлено, що у 5 дітей календарний вік трохи нижчий, ніж вік психічного розвитку на 1-2 тижні, що відповідає 90,0% (3 дітей на 1 тиждень (5,4%) і також 2 дітей – на 2 тижні (3,6%). Коефіцієнт загального розвитку у цих дітей варіюється від 92,3% до 109,1%. У однієї дитини виявлено слабкий рівень розвитку (складає 1,8% від загальної вибірки). Тобто її КВ нижчий ніж вік психічного розвитку на 3 тижні. При цьому коефіцієнт загального розвитку складає 89,2%.

Ці дані свідчать про те, що на момент опитування значна більшість дітей (85,7%) мають нормальний рівень психічного розвитку, тобто у 48 немовлят загальний психічний розвиток співпадає з хронологічним віком, що є добрим показником їхнього функціонування, адаптації до навколишнього середовища і в цілому відповідає віковій нормі та служить позитивним індикатором для їхнього майбутнього фізичного та психічного здоров'я. Також, позитивним результатом є те, що у ході дослідження не було виявлено дітей з дуже високим або низьким рівнем та межових випадків, що свідчить про відсутність критичних показників щодо психічного розвитку в експериментальній групі немовлят.

2. Результати діагностики за методикою В. Бойко «Факти, що асоціюються з народженням дитини в сім'ї» у модифікації О. Каримової. Провівши аналіз даних, отриманих у процесі використання методики, можна зробити висновок про те, що всі 56 опитаних жінок надали перевагу позитивним

фактам, що асоціюються у них з народженням дитини. Переважна кількість респондентів визначили їм високі бали, що складає 54,8% від усіх обраних балів (середнє значення становить 9,4 бали).

Учасниці дослідження також обрали об'єктивні факти. Величина балів для даного виду фактів складає майже 31,6% від усієї кількості визначених жінками балів, з середнім значенням – 7,3. Не оминули своєю увагою матері і негативні факти, при цьому надали їм невисокі бали, відсоток яких від загальної кількості становить – 13,6% з середнім показником – 4,1 бали.

Серед позитивних фактів, пов'язаних з народженням дитини, 52 матері найбільшу кількість балів (середній показник – 10 балів) віддали судженням: №3 «Дитина – це радість материнства» та №5 «Дитина надає сенсу життя». Такі дані добре корелюються з показниками позитивного ставлення жінок цієї групи, визначеними нами за допомогою колірнього тесту ставлень до понять «материнство» та «немовля» (відповідно 85,7% та 78,6%).

Узагальнені дані щодо фактів, які асоціюються з народженням дитини у матерів немовлят представлені на рис. 2.2.2.

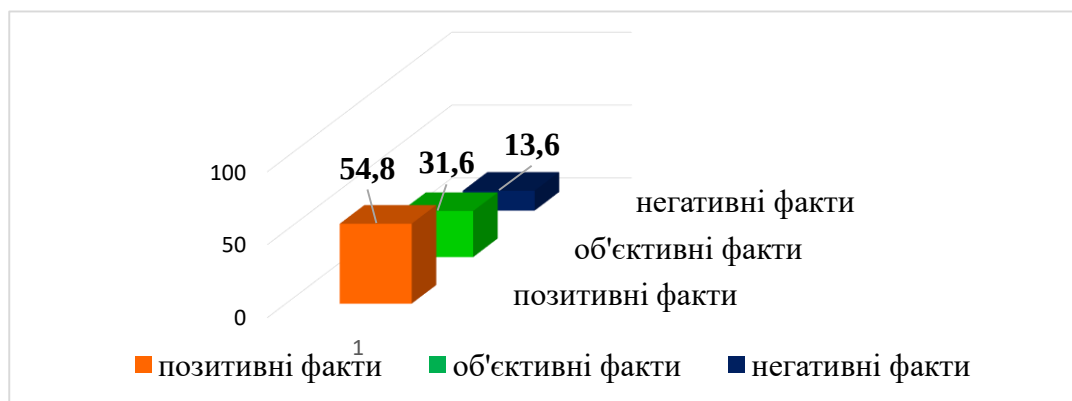

Рис. 2.2.2 Факти, що асоціюються з народженням дитини у матерів немовлят

У переліку об'єктивних фактів найбільше жінок (49 осіб) обрали судження №13 «Діти – це хвилювання за їхню долю, майбутнє». На це твердження приходить 436 балів (середнє значення – 9): 26 жінок обрали максимальний бал 10, 6 респонденток по 9 балів, 6 опитаних по 8 балів, 7 жінок

по 7 балів, 2 учасниці опитування – по 5 та 6 балів за десятибальною шкалою. Зауважимо на той факт, що матері завжди турбувалися про те, як у подальшому складеться життя їхніх дітей. Однак, на даний момент часу, у тій ситуації, яка склалася зараз у нашій державі (період воєнних дій), цілком зрозуміло, що матері виявляють підвищену тривожність щодо майбутнього своїх немовлят.

Розглянемо також і негативні факти, які зазначені у питаннях від №6 до №12 включно. Найбільшу кількість балів опитувані надали твердженню №9 «Народження дитини – необхідність залишити роботу, колектив» (21 жінка) та №10 «Народити дитину – значить прив'язати себе до будинку» (16 жінок). Для питання №9 загальний бал для опитаних жінок склав 252: 7 жінок обрали по 10 балів, 5 опитаних по 9 балів, 6 респондентів по 8 балів, 5 жінок по 7 балів, 4 учасниці дослідження по 6 балів, 3 жінки по 5 балів, 3 респондентки по 4 бали та 3 жінки по 1 балу (середній бал – 7 за 10-ти бальною шкалою). Аналіз цих відповідей показує, що вони перетинаються з відповідями на наступне десяте питання.

У питанні №10 загальний бал для опитаних жінок склав 124: по дві жінки обрали 9 та 8 балів, 4 учасниці дослідження поставили по 7 балів, 1 респондентка – 6 балів, 7 жінок – по 5 балів, 4 досліджуваних по 4 бали та 5 жінок по 1 балу (середній бал – 5 за 10-ти бальною шкалою). Оцінку жінками обраних ними фактів можна співставити з даними, які вони повідомили про себе у вхідному анкетуванні, мова йде про професійну зайнятість. Із 56 опитаних жінок більшість – 48 жінок (85,7%) перебувають у відпустці по догляду за дитиною, 5 жінок (8,9%) мають часткову зайнятість, а 3 жінки (5,4%) – працюють повний робочий день. Тобто, 14,3% жінок з числа опитаних на момент дослідження перебувають у трудових відносинах.

На нашу думку, жінки розуміють важливість фінансової незалежності та необхідності підтримки сім'ї. Адже робота дозволяє матерям мати власні доходи та робити свій внесок у сімейне фінансове благополуччя. Вони можуть бачити свою кар'єру як спосіб забезпечити себе та свою сім'ю, а також мати професійні амбіції та цінності, які важливі для них особисто. Така ситуація за

нормального її протікання може зменшити рівень стресу і сприяти відчуттю певної фінансової забезпеченості. Однак, надмірність даного фактору часто призводить до втоми, емоційного вигорання жінки-матері, що негативно може позначитися на взаємодії з немовлям, часу та енергії для якої гіпотетично відчутно бракуватиме.

3. *Результати використання у процесі діагностики колірного тесту ставлень (КТС) О. Еткінда.* Враховуючи визначені у процесі діагностики потреби жінок, ми склали перелік найбільш важливих для них понять: материнство, немовля, робота, дозвілля, друзі, я, сім'я, навчання. У відповідності до кожного поняття було виявлено три типи ставлень: позитивне, нейтральне, негативне. Результати діагностики за типом ставлень до понять «материнство», «немовля», особистісне «Я» представлено у таблиці 2.2.2.

Таблиця 2.2.2

**Співвідношення ставлення матерів дітей першого року життя
до понять «материнство», «немовля», «особистісне «Я»**

Поняття				«Материнство»	«Немовля»	Особистісне «Я»	
Ранги привабливості кольорів	1	Позитивне ставлення	n	16	6	13	
			%	28,5	10,7	23,2	
	2		n	24	27	18	
			%	42,5	48,2	32,1	
	3		n	8	11	10	
			%	14,3	19,6	17,9	
	4	Нейтраль-не ставлення	n	6	7	7	
			%	10,7	12,5	12,5	
	5		n	2	5	2	
			%	3,6	8,9	3,6	
	6	Негативне ставлення	n	0	0	4	
			%	0	0	7,1	
	7		n	0	0	0	
			%	0	0	0	
	8		n	0	0	2	
			%	0	0	3,6	
Разом			n	56	56	56	
			%	100,0	100,0	100,0	

Типи ставлень жінок до зазначених понять у експериментальній групі (n=56) розподілились наступним чином:

1) позитивне ставлення:

- позитивне ставлення до поняття «материнство» було виявлено у 48 осіб (85,7%): перший колір за рангом привабливості обрали 16 осіб (28,5%), другий – 24 жінки (42,9%), 3-й – 8 осіб (14,3%);

- позитивне ставлення до поняття «немовля» діагностовано у 44 осіб (78,6%): перший колір за рангом привабливості обрали 6 осіб (10,7%), другий – 27 жінок (48,2%), 3-й – 11 осіб 19,6%);

- позитивне ставлення до поняття особистісного «Я» виявлено у 41 особи (73,2%): перший колір за рангом привабливості обрали 13 осіб (23,2%), другий – 18 жінок (32,1%), 3-й – 10 осіб (17,9%).

2) нейтральне ставлення:

- нейтральне ставлення до поняття «материнство» спостерігається у 8 матерів (14,3%): 4-й колір за рангом привабливості обрали 6 жінок (10,7%), 5-й – 2 особи (3,6%));

- нейтральне ставлення до поняття «немовля» виявлено у 12 осіб (21,4%): 4-й колір за рангом привабливості обрали 7 осіб (12,5%), 5-й обрали 5 жінок (8,9%);

- нейтральне ставлення до поняття особистісного «Я» встановлено у 9 осіб (16,1%): 4-й колір за рангом привабливості обрали 7 осіб (12,5%), 5-й обрали 2 жінки (3,6%);

3) негативне ставлення до понять «материнство» і «немовля» не діагностовано, а от до поняття особистісного «Я» виявлено у 6 осіб (10,7%): 6-й колір за рангом привабливості обрали 4 особи (7,1%), 8-й – 2 жінки (3,6%).

За результатами кореляційного аналізу за допомогою коефіцієнту Ч. Спірмена було встановлено, що показник ставлення опитуваних жінок до поняття «материнство» статистично значущо корелює з показниками ставлення до поняття «немовля» (0,89 за $p \leq 0,05$) та «особистісного «Я» (0,91 за $p \leq 0,01$). Таким чином, спостерігається така взаємозалежність: чим вищі показники

ставлення опитуваних жінок до поняття «материнство», тим вищі показники ставлення до понять «немовля» та особистісного «Я», і навпаки, чим нижче показники ставлення до поняття «материнство», тим нижчі показники ставлення до понять «немовля» та особистісного «Я». Для наочності отримані результати представимо на рис. 2.2.3 .

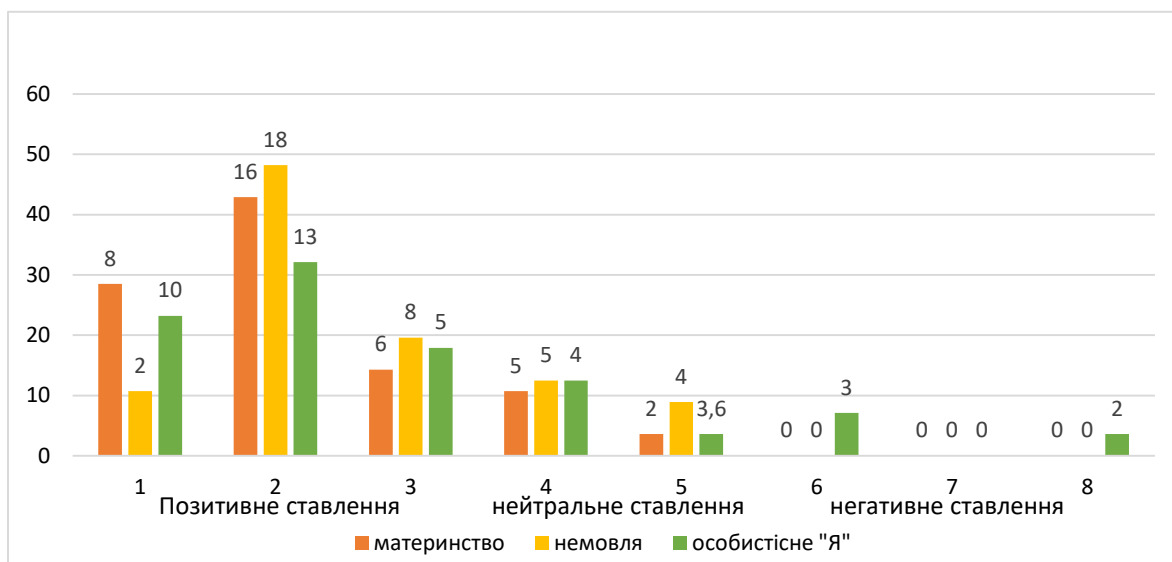

Рис. 2.2.3 Результати співвідношення ставлень жінок до понять «материнство», «немовля», особистісне «Я»

4. Загальні результати психодіагностики з використанням методики «Сімейна соціограма». У результаті інтерпретації соціограм, отриманих у ході констатувального експерименту, і, фокусуючись на взаємодії матерів зі своїми дітьми, ми розділили на дві групи жінок-матерів, які взяли участь у дослідженні:

- матері з прямим рівнем взаємодії з немовлям;
- матері з опосередкованим рівнем взаємодії.

Особлива увага приділялась наступним аспектам: членам сім'ї, які потрапили у площину кола та черговість їх зображення; величині цих кіл; розташуванню їх один відносно одного, дистанції між ними. У першу чергу було оцінено параметри, які стосуються матерів та немовлят.

Аналіз соціограм надає підстави стверджувати наступні факти:

1. Прямий характер близькості у спілкуванні з немовлям виявлено у 40 жінок, що складає 71,4%. Це свідчить про те, що вони проявляють великий інтерес до спілкування зі своїми дітьми, проводять разом багато часу, тобто беруть активну участь у розвитку та вихованні. На даних соціограмах спостерігаємо близьке розміщення кіл, що символізують матерів та немовлят, які мають практично однаковий розмір, що підтверджує залежність їх один від одного.

2. На 8 соціограмах (14,3%) між матір'ю і дитиною зображені стрілки, що показує активність матері в спілкуванні з немовлям.

3. 21 жінка (37,5%) зобразили свої соціограми у кольорових тонах, на одній з них усі члени родини зображені у вигляді квіточок однакового розміру.

4. На 19 зображеннях (33,9%) кола матері і немовляти зафарбовані однаковими світлими кольорами.

5. На всіх соціограмах з цієї групи також спостерігаємо, що жінки розмістили позначення дитини ближче до центру тестового поля, що свідчить про те, що немовля для них є центральною фігурою в сім'ї та потребує найбільшої уваги.

6. У даній вибірці також виявлено, що 16 жінок (28,6%) мають опосередкований рівень спілкування з немовлятами. На 5 соціограмах (8,9%) спостерігається відстань між колами, які символізують матір та немовля. На 4 малюнках (7,1%) – між цими колами розміщені кола, що позначають старших дітей. Ще на 3 соціограмах (5,4%) коло дитини зміщене до нижньої частини тестового поля.

7. На одній соціограмі (2,7%) бачимо своєрідне «злипання», так як жінка зобразила кола один в одному, розмістивши дитину в центрі, що говорить про недиференційованість «Я» та наявність симбіотичних зв'язків.

Порівнюючи отримані дані з інформацією про учасниць дослідження, яку нам надали самі жінки перед проходженням діагностики, можна зробити припущення, що оскільки семеро матерів є багатодітними то немовля є їхньою третьою або четвертою дитиною; ще п'ятеро матерів мають часткову

зайнятість, а три жінки працюють повний робочий день. Тобто, такі матері демонструють інтерес до життя немовляти, але не завжди активно включаються у їхні справи та розвиток, у тому числі і через брак часу.

5. *Результати опрацювання даних проєктивного малюнкового тесту «Я і моя дитина» Г. Філіппової.* Під час аналізу малюнків матерів, в першу чергу, зверталася увага на зображені фігури матері та немовляти, а саме: зовнішній вигляд, розміри фігур, відповідність віку дитини, а також на дистанцію між матір'ю та немовлям, наявність або відсутність взаємодії між ними, присутність інших фігур та деталей, розміщення зображення відносно центру аркуша, наявність кольорової гами тощо.

Інтерпретація малюнків дала змогу отримати достатньо розлогі результати. У 38 випадках (67,9%) виявлена сприятлива ситуація щодо ставлення жінок до материнства. На малюнках переважає емоційно позитивна атмосфера, яскраві кольори, гарна якість ліній, зображення знаходиться переважно у центрі аркуша, фігури намальовані обличчям до спостерігача, вік дитини відповідає віку немовлят. На усіх малюнках присутні і мати, і дитина. На 22 малюнках (39,3%) зображено як матері тримають свою дитину за руку, на 10 малюнках (17,9%) – тримають дітей на руках, пригорнувши до себе, показуючи тим самим турботу, захист та близькість. На 6 малюнках (10,7%) зображено годування дитини, де матері виступають у ролі захисниць та виявляють підтримку своїм дітям, що відповідає потребам цього віку. У загальному, всі малюнки відображають позитивне ставлення до материнства, виражаючи емоційне прийняття дитини та адекватне ставлення до себе як до матері.

Водночас, у 9 малюнках (16,1%) були виявлені незначні симптоми тривоги. З них 2 матерів (3,6%) зобразили малюка на гойдалці, 4 жінки (7,1%) додали до малюнку додаткові предмети (будинок, дерева, квіти, іграшки, морозиво), троє респондентів (5,4%) зобразили на малюнку чоловіка, на одному з них є побажання швидшого повернення додому з війни, що пояснює наявність тривожності та невпевненості у жінок за наявного військового стану у нашій

країні та необхідність підтримки зі сторони близьких. У загальному аспекті роботи мають позитивне наповнення. Частина малюнків – 5 осіб (8,9%) завдання виконали кольоровими олівцями, а інша частина – 4 особи (7,1%) – простим олівцем без використання кольору.

Невпевненість у собі, наявність тривоги виявлено у 5 жінок (8,9%). Серед них троє респондентів (5,4%) розмістили малюнок ближче до нижньої частини аркуша, 1 жінка (1,8%) зобразила і себе і дитину на галявині біля дерева, повернутими спиною до спостерігача, 1 жінка (1,8%) зобразила дитину у колясці, окремо від себе. Всі малюнки виконані простим олівцем. Означений факт може вказувати на бажання уникнути відкритого спілкування або показати відчуття приватності, на важкість або сором'язливість у відкритому висловленні своїх почуттів або відносин з дитиною, а також на обмежені можливості для вираження чи відображення більш складних емоцій чи почуттів.

Несприятлива ситуація окреслена у 4 жінок (7,1%). На їхніх малюнках образи матері і дитини замінені символами – серцями, квіточками. На одному малюнку більше і менше серця пов'язані стрічкою на відстані, на іншому менше серце розміщено на фоні більшого, квіточки просто зображені поруч. Малюнки викликають враження формального підходу до їх виконання. На них присутнє штрихування. Для їх виконання троє матерів використали кольорові олівці, одна – чорну ручку. Це може свідчити про не зовсім адекватне ставлення до себе, як до матері, та вказувати на негативний емоційний досвід, можливо, відображаючи внутрішній конфлікт, стрес чи незадоволення.

Узагальнені результати діагностики за проективним малюнковим тестом «Я і моя дитина» представлені у таблиці 2.2.3 та на рис. 2.2.4 (презентовано кількісні показники щодо сприятливої і несприятливої ситуації, виявленої у ставленні жінок до материнства під час проведення емпіричного дослідження, а також внесено дані відносно тривоги та невпевненості у собі матерів дітей першого року життя).

Таблиця 2.2.3

Результати діагностики матерів немовлят за проективним малюнковим тестом «Я і моя дитина»

Ставлення жінок до ситуації материнства	Кількість опитаних жінок (n = 56)	
	Кількість	%
Сприятлива ситуація	38	67,9
Незначні симптоми тривоги	9	16,1
Тривога та невпевненість у собі	5	8,9
Несприятлива ситуація	4	7,1
Всього	56	100

Рис. 2.2.4 Особливості ставлення жінок до власного материнства

6. Результати опитування за методикою С. Степанова «Стратегії сімейного виховання» в модифікації І. Махоніної. За результатами тестування нам вдалося встановити, що з 56 жінок у 32 осіб (57,1%) домінує авторитетний стиль виховання, у 11 осіб (19,6%) – авторитарний, у 7 осіб (12,5%) – ліберальний, у 6 осіб (10,7%) – індиферентний. Візуально результати діагностики представлені на рис. 2.2.5.

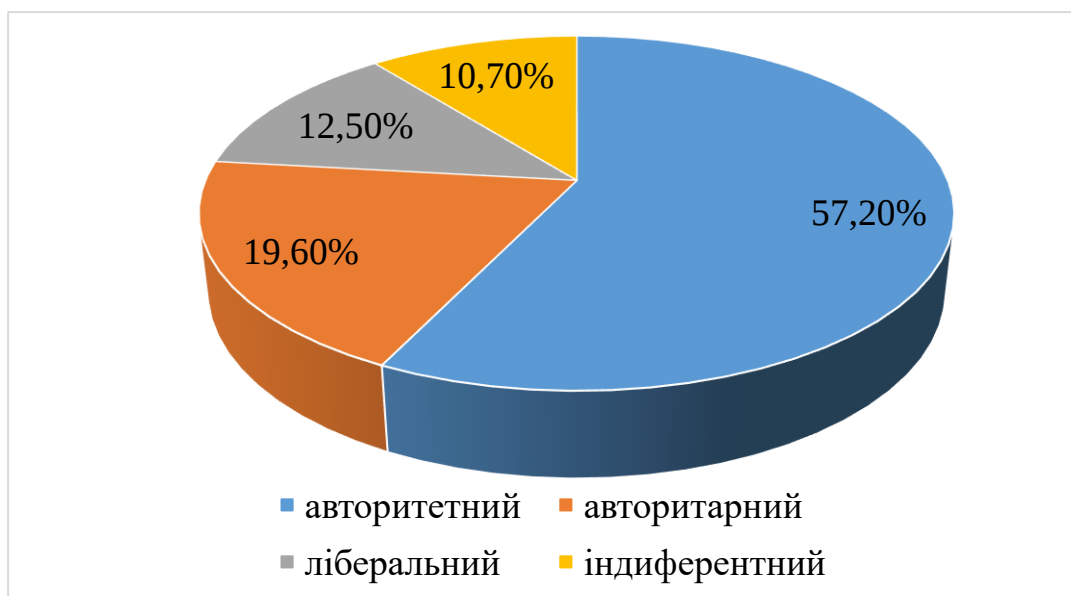

Рис. 2.2.5 Результати дослідження стилів сімейного виховання на етапі емпіричного вивчення

Зважаючи на дані, отримані у ході експериментального вивчення, де 57,1% матерів немовлят дотримуються авторитетного стилю виховання, гіпотетично можна очікувати позитивного впливу цього підходу на подальший розвиток дітей. Оскільки даний стиль поєднує чіткі правила з підтримкою і теплом, він сприяє формуванню у дітей впевненості у собі, здатності до самостійності та розвитку соціальних навичок. Діти, виховані в авторитетному середовищі, швидше за все, розвиватимуть емоційну стійкість та кращу здатність до взаємодії, що допоможе їм успішно адаптуватися до різних соціальних ситуацій у майбутньому. Вони можуть бути більш відкритими до спілкування, здатними висловлювати свої почуття і потреби, що сприятиме формуванню здорових стосунків з однолітками та дорослими у подальшому.

Однак 19,6% матерів немовлят обрали авторитарний стиль виховання, що може у майбутньому призвести до негативних наслідків для їхніх дітей. Цей стиль акцентується на суворому контролі і дисципліні, може спричинити у дітей відчуття тривоги, брак самостійності та труднощі у прийнятті рішень. У майбутньому діти, яких виховували із застосуванням даного материнського

стилю, можуть мати проблеми з самооцінкою та вмінням вибудовувати здорові стосунки з оточуючими.

Крім того, 12,5% матерів дотримуються ліберального стилю виховання, що надає дітям значно більше свободи, ніж у попередніх двох стилях виховання. Хоча це може сприяти розвитку креативності, утім відсутність контролю на ранніх етапах життя може призвести до труднощів із самодисципліною і виконанням завдань у майбутньому. Зауважимо також на той факт, що 10,7% матерів виявили індиферентний стиль. Такий стиль свідчить про емоційну віддаленість від дитини (яка є надважливою у перший рік життя), а також є свідченням певної байдужості до процесу виховання (фокус уваги на власному житті), що у подальшому може негативно вплинути на емоційний розвиток дітей, призводячи до почуття самотності та браку підтримки.

На основі застосування методів математичної статистики (коефіцієнту кореляції Спірмена та коефіцієнту кореляції Пірсона) щодо отриманих результатів діагностики, було встановлено:

1) показник ставлення опитуваних жінок до поняття «материнство» статистично значущо корелює з показниками ставлення до понять «немовля» (0,89 за $p \leq 0,05$) та особистісного «Я» (0,90 за $p \leq 0,01$). Спостерігається наступна взаємозалежність: чим вищі показники ставлення опитуваних жінок до поняття «материнство», тим вищі показники ставлення до понять «немовля» та особистісного «Я», і навпаки, чим нижче показники ставлення до поняття «материнство», тим нижчі показники ставлення до понять «немовля» та особистісного «Я». У жінок-учасниць емпіричного дослідження факти, які асоціюються з народженням дитини та ставленням жінок до ситуації материнства, мають прямий статистично значущий кореляційний зв'язок ($r_{\text{емп.}} = 0,97$ за $p \leq 0,05$). Зазначений зв'язок є свідченням того що жінки здебільшого позитивно сприймають свою материнську роль. Дані факти акцентують увагу: об'єктивне сприйняття вказаних понять («материнство», «немовля», особистісне «Я») є показником сформованості когнітивного компоненту материнського стилю виховання;

2) показники шкали оцінки психічного розвитку дитини статистично значущо корелюють зі ставленням матерів до поняття «немовля» ($r_{\text{емп.}} = 0,87$ за $p \leq 0,05$); трохи слабший прямий кореляційний зв'язок, але теж статистично значущий, отримано зі ставленням матерів до поняття «материнство» ($r_{\text{емп.}} = 0,756$ за $p \leq 0,05$); а от між ставленням матерів до поняття особистісного «Я» і показниками шкали оцінки психічного розвитку дитини зв'язок слабо виражений. Представлені дані щодо ставлення матерів до немовлят демонструють особливості емоційного компоненту материнського стилю виховання у жінок, які були залучені до емпіричного дослідження, та постають свідченням прямого кореляційного зв'язку між емоційним компонентом материнського стилю виховання та психічним розвитком немовлят;

3) виявлено зворотній зв'язок між зайнятістю матерів та показниками шкали оцінки психічного розвитку їхніх дітей ($r_{\text{емп.}} = 0,91$ за $p \leq 0,05$). Це доволі високий показник кореляції, що свідчить про дуже сильний зв'язок між обраними параметрами (чим більше зайнята матір професійною діяльністю, тим нижчими є показники психічного розвитку немовляти). На підставі цього можемо стверджувати, що чим більше часу матері приділяють своїм дітям першого року життя, тим краще буде їхній психічний розвиток. При цьому зазначаємо на відсутності достовірних статистично значущих кореляційних зв'язків між багатодітністю родин та психічним розвитком немовлят ($r_{\text{емп.}} = 0,17$). Сильний позитивний зв'язок діагностовано між материнським авторитетним стилем виховання та високими показниками шкали оцінки психічного розвитку їхніх дітей ($r_{\text{емп.}} = 0,84$ за $p \leq 0,01$). Також нами було встановлено наявність прямих зв'язків між авторитарним стилем виховання матерів та їхньою зайнятістю ($r_{\text{емп.}} = 0,76$ за $p \leq 0,01$), ліберального стилю виховання з фактами, що асоціюються в опитаних жінок з народженням дитини ($r_{\text{емп.}} = 0,56$ за $p \leq 0,05$), а також індіферентного материнського стилю виховання зі ставленням жінок до ситуації материнства ($r_{\text{емп.}} = 0,62$ за $p \leq 0,01$). Отримані результати свідчать про те, що стилі виховання матерів здійснюють потужний вплив на психічний розвиток дітей у перший рік життя. Вказані факти є

показником специфіки розгортання у взаємодії з дитиною діяльнісного компоненту материнського стилю виховання.

Виявлені кореляційні зв'язки між стилями виховання та іншими досліджуваними змінними (зайнятістю матерів, ставленням до ситуації материнства тощо) свідчать про значну взаємозалежність між ними (стиль виховання матері є не лише відображенням її особистих цінностей і переконань, але й обумовлений її життєвою ситуацією та загалом ставленням до материнства).

Разом з тим, варто зауважити: у ході дослідження виявлено відсутність статистично значущих кореляційних зв'язків між багатодітністю та материнським стилем виховання ($r_{\text{емп.}} = 0,28$ за $p \leq 0,05$). Отриманий результат підтверджує, що багатодітність не має суттєвого впливу на стиль материнського виховання. Не зважаючи на те, що даний фактор може впливати на розподіл уваги та ресурсів між дітьми, отримані результати демонструють, що наявність трьох і більше дітей в сім'ї не визначає конкретний стиль виховного впливу матері. Тобто, незалежно від кількості дітей у сім'ї, жінки схильні зберігати свій підхід до виховання, який, ймовірно, обумовлений іншими факторами, такими як особисті цінності, життєві обставини та психологічні настанови.

На основі узагальнюючих даних психодіагностики виділено групу жінок-матерів немовлят, які обрали для взаємодії з дітьми авторитарний, ліберальний та індиферентний стилі виховання для подальшої психокорекційної роботи з метою підвищення їхньої обізнаності про вплив стилів виховання на психічний розвиток немовлят та розвиток навичок позитивної взаємодії з дітьми першого року життя. До такої групи увійшло 24 учасниці дослідження.

Представлені вище результати емпіричного дослідження свідчать про те, що стиль виховання, обраний матерями немовлят, має суттєвий вплив на їхній психічний розвиток. Переважання авторитетного стилю вказує на позитивні аспекти у психічному розвитку дітей, тоді як наявність авторитарного, ліберального та індиферентного стилів викликає занепокоєння щодо

поступальності та своєчасності психічного розвитку малюків зокрема та розгортання материнської ролі жінки загалом. Отже, визначена на початку дослідження гіпотеза, підтверджена у результатах емпіричного вивчення впливу материнського стилю виховання на психічний розвиток дитини першого року життя.

Висновки до другого розділу

В основу емпіричного дослідження впливу материнських стилів виховання на психічний розвиток дитини першого року життя покладено наступні критерії: рівень психічного розвитку дитини першого року життя; ставлення матерів до факту народження дитини; ставлення матерів до дитини і до себе; міжособистісні відносини матері та дитини; стан жінки-матері після народження дитини; стратегії матері у взаємодії з дітьми (стилі виховання). Відповідно до зазначених критеріїв, було підібрано психодіагностичний інструментарій, до якого увійшли стандартизовані тести та проєктивні методики. У дослідженні взяли участь 56 жінок віком від 20 до 42 років, які є матерями немовлят.

За результатами дослідження встановлено:

1. Більшість немовлят мають нормальний рівень психічного розвитку (85,7%), який співпадає з хронологічним віком. Для 54,8% матусь дітей першого року життя факти, що асоціюються з народженням дитини сприймаються як позитивні. Позитивне ставлення до поняття «материнство» характерне для 85,7% опитаних, до поняття «немовля» – для 78,6% респондентів, для поняття особистісне «Я» – для 73,2% учасниць опитування. Прямий характер близькості у спілкуванні з немовлятами виявлено у 71,4% матерів. У 57,1% домінує авторитетний стиль виховання, у 19,6% – авторитарний, у 12,5% – ліберальний, у 10,7% – індіферентний.

2. На основі застосування методів математичної статистики (коефіцієнту кореляції Спірмена та коефіцієнту кореляції Пірсона) щодо отриманих

результатів діагностики, варто зауважити на наступному: когнітивний компонент материнського стилю виховання дітей першого року життя зумовлений сформованістю уявлень жінки-матері про материнство, особистісне «Я», період немовляти; особливості емоційного компоненту материнського стилю виховання у жінок, які були залучені до емпіричного дослідження, є стрижневими факторами у психічному розвитку немовлят (визначена особлива роль таких критеріїв як чуйність, підтримка, активність емоційної взаємодії з дитиною); специфіка діяльнісного компоненту материнського стилю виховання визначає психічний розвиток дітей, найбільш сприятливим для якого є авторитетний стиль.

3. Зважаючи на зазначені вище дані, було сформовано групу матерів для проведення психокорекційної роботи з метою підвищення їхньої обізнаності про вплив стилів виховання на психічний розвиток немовлят та розвиток навичок позитивної взаємодії з дітьми першого року життя.

РОЗДІЛ 3

ТРЕНІНГОВА ПРОГРАМА КОРЕКЦІЇ МАТЕРИНСЬКИХ СТИЛІВ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ПЕРШОГО РОКУ ЖИТТЯ

3.1. Змістові та організаційні аспекти тренінгової програми для матерів немовлят

Теоретичний аналіз вітчизняних та зарубіжних наукових джерел з проблеми дослідження та результати констатувального етапу емпіричного вивчення показали, що є потреба у впровадженні корекційної роботи, метою якої є:

- підвищення обізнаності матерів немовлят щодо материнських стилів виховання і їхнього впливу на психічний розвиток дітей першого року життя;
- розвиток навичок позитивної взаємодії з дітьми даної вікової групи, що забезпечує здоровий психічний розвиток немовляти через чутливу взаємодію, емоційну підтримку і збалансоване виховання матері.

На даному етапі дослідження було запроваджено формувальний експеримент, який полягав у розробці тренінгової програми корекції материнських стилів виховання дітей першого року життя, її упровадження в роботу з експериментальною групою жінок-матерів та перевірці ефективності запропонованих занять. Тренінгова діяльність була обрана як одна із найбільш дієвих форм групової роботи з дорослими, яку можна упроваджувати в онлайн та офлайн форматі, що є дуже важливим у сучасних реаліях життя [30].

Ключові завдання корекційної тренінгової програми для матерів немовлят:

1. Поглиблення розуміння матерями потреб немовлят та етапів їхнього психічного розвитку.
2. Надання інструментів для розвитку безпечної емоційної прив'язаності між матір'ю і дитиною.

3. Формування навичок ефективного емоційного реагування та психологічної підтримки дитини.

4. Підвищення психологічної компетентності матерів у питаннях виховання і саморегуляції (див. рис. 3.1.1).

Рис. 3.1.1. Основні завдання тренінгової програми для матерів-немовлят

Програма призначена для групової роботи з матерями, які виховують дітей до 1 року і включає 8 групових занять.

Орієнтовна тривалість занять, що рекомендуються для роботи, становить 90-120 хв. (залежить від темпу роботи групи та індивідуального просування учасників). Організація занять – мінімум один раз на тиждень. Форма проведення зустрічей – Zoom-конференція.

Програма містить різні практики для опрацювання авторитетного стилю виховання, що підтримує гармонійний розвиток дитини загалом та забезпечує психічний розвиток зокрема, вправи для зміцнення психологічної стійкості матерів у стресових ситуаціях, пов'язаних із доглядом за немовлям.

Змістове наповнення тренінгових занять корекційної спрямованості для матерів немовлят представлено у таблиці 3.1.1.

Таблиця 3.1.1

**Тематика тренінгових занять для матерів немовлят,
які увійшли до корекційної програми**

Черговість занять	Тема	Структура
1	2	3
Перше заняття	<i>Материнські стилі виховання: 7 кроків до розуміння</i>	• Привітання. Презентація програми (загальна) та презентація заняття • Вправа «Правила роботи в групі» • Вправа «Знайомство» • Вправа «Дерево очікувань» • Інформаційна частина «Материнські стилі виховання та їхні особливості» • Вправа «Кола стилів» • Вправа «Мозаїка стилів» • Рефлексія (групова та індивідуальна)
Друге заняття	<i>Читання потреб дитини без помилок</i>	• Привітання. Презентація заняття • Вправа «Правила роботи в групі» • Вправа «Розминка» • Інформаційна частина «Подорож у світ потреб немовлят» • Вправа «Потреби немовляти» • Вправа «Мова тіла» • Вправа «Сигнали дитини» • Рефлексія (групова та індивідуальна)
Третє заняття	<i>Емоційна безпека дитини=основа для її розвитку</i>	• Привітання. Презентація заняття • Вправа «Правила роботи в групі» • Вправа «Готовність до змін» • Інформаційна частина «Що важливо знати про емоційну безпеку дитини першого року життя?» • Вправа «Формування емоційної безпеки» • Вправа «Практика активного слухання» • Вправа «Моделювання емоційної підтримки» • Рефлексія (групова та індивідуальна)
Четверте заняття	<i>Як це бути емпатійною мамою?!</i>	• Привітання. Презентація заняття • Вправа «Правила роботи в групі» • Вправа «Пісочний годинник»

Табл. 3.1.1 (продовж.)		
1	2	3
		• Інформаційна частина «Емпатія та прив'язаність: шкода чи помічник мами немовляти» • Вправа «Спостереження за зв'язком» • Вправа «Розпізнай емоцію» • Вправа «Картки емоцій» • Рефлексія (групова та індивідуальна)
П'яте заняття	<i>Правила та свобода у вихованні немовляти: як знайти баланс?</i>	• Привітання. Презентація заняття • Вправа «Правила роботи в групі» • Вправа «Настрій у кольорах» • Інформаційна частина «Небезпека авторитарності – ліберальності – індиферентності мами» • Вправа «Правила безпеки для мами» • Вправа «Вибір іграшок» • Вправа «Емоційні прапорці» • Рефлексія (групова та індивідуальна)
Шосте заняття	<i>Мамина суперсила - саморегуляція</i>	• Привітання. Презентація заняття • Вправа «Правила роботи в групі» • Вправа «Моя стресостійкість» • Інформаційна частина «Як впоратися мамі немовляти зі стресом?» • Вправа «Ідентифікація стресорів» • Вправа «Техніки релаксації» • Вправа «Метод усвідомленості» • Вправа «План дій для управління стресом» • Рефлексія (групова та індивідуальна)
Сьоме заняття	<i>Я на порозі змін</i>	• Привітання. Презентація заняття • Вправа «Правила роботи в групі» • Вправа «Біля підніжжя гори» • Інформаційна частина «Про роль емоційної підтримки матері» • Вправа «Мій стиль виховання» • Вправа «Портрет дитини першого року життя» • Вправа «Зміна стилю материнського виховання: 3 важливі кроки»

Табл. 3.1.1 (продовж.)		
1	2	3
		• Вправа «Практика м'якого виховання» • Рефлексія (групова та індивідуальна)
Восьме заняття	<i>Індивідуальні траєкторії материнства</i>	• Привітання. Презентація заняття • Вправа «Правила роботи в групі» • Вправа «Валізка» • Інформаційна частина «Самоконтроль матері немовляти та його значення» • Вправа «Особистий виховний стиль» • Вправа «Стратегії та тактики мам» • Вправа «План дій на майбутнє» • Рефлексія (групова та індивідуальна)

Особливістю запропонованих занять є їхнє змістовне наповнення та структурна організованість. Кожне заняття має 3 складові:

- вступна частина: привітання, презентація заняття, опрацювання правил роботи в групі, вправи для включення у тренінговий процес;
- інформаційна частина заняття: короткі інформаційні блоки, необхідні для підвищення обізнаності матерів немовлят щодо материнських стилів виховання і їхнього впливу на психічний розвиток дітей першого року життя. Так, під час тренінгів пропонується розгляд наступних тем: «Материнські стилі виховання та їхні особливості», «Подорож у світ потреб немовлят», «Що важливо знати про емоційну безпеку дитини першого року життя?», «Емпатія та прив'язаність: шкода чи помічник мамі немовляти», «Небезпека авторитарності – ліберальності – індиферентності мамі», «Як впоратися мамі немовляти зі стресом?», «Про роль емоційної підтримки матері», «Самоконтроль матері немовляти та його значення»;
- заключна частина: вправи, спрямовані на розвиток навичок позитивної взаємодії з дітьми даної вікової групи, що забезпечує здоровий психічний розвиток немовляти через чутливу взаємодію, емоційну підтримку і збалансоване виховання матері. До компонентів заключної частини обов'язково

входить рефлексія заняття на груповому та індивідуальному рівнях (див. додаток К).

Перевагою тренінгової програми є повторюваність структури занять, яка надає процесу взаємодії зрозумілості, логічності, а для учасниць створює відчуття системності та цілісності.

Доцільно зауважити, що крім тренінгових онлайн-занять для мам було запропоновано долучитися до спеціально організованого чату для обміну думками, для розміщення додаткових інформаційних відеоматеріалів щодо теоретичних аспектів та практичних кейсів, пов'язаних зі спрямованістю психокорекційного впливу.

Підкреслимо: тренінги в онлайн форматі мають свої переваги: доступність, зручність участі, можливість повторного перегляду матеріалів (збереження записів зустрічей для подальшого використання за потреби). Разом з тим, не можемо не зазначити певні виклики, а саме: відсутність безпосереднього контакту між учасниками групи, технічні проблеми (надійність інтернет-з'єднання та функціональність обладнання), можливі відволікання.

Для результативного проведення тренінгових занять заздалегідь розсилалися учасникам посилання на платформу для відеоконференцій та інструкції щодо підключення, були підготовлені кілька варіантів активностей на випадок технічних збоїв, а також заохочування учасників до активної участі в обговоренні.

Під час проведення тренінгу були використані:

- програмне забезпечення для презентацій – Microsoft PowerPoint;
- віртуальна дошка Jamboard та вбудовані функції Zoom для наочного пояснення матеріалів, групової роботи та виконання інтерактивних вправ (учасниці мали змогу разом малювати, писати та складати схеми на віртуальній дошці);

- платформа Google Forms, на якій були підготовлені опитувальники та матеріали для вправ, що дало можливість матерям взаємодіяти з контентом у реальному часі.

Загалом, у формуальному експерименті взяли участь 24 мами немовлят, у яких виявлено авторитетний, ліберальний чи індиферентний стиль виховання. По завершенню запропонованої тренінгової програми було здійснено повторне діагностування з використанням наступних методик:

1) діагностика психічного розвитку дітей раннього віку за методикою В. Манової-Томової [28, с.53];

2) вивчення ставлення матерів до факту народження дитини за методикою В. Бойко «Факти, що асоціюються з народженням дитини в сім'ї» в модифікації О. Каримової [8, с. 28];

3) дослідження ставлення матерів до дитини і до себе з використанням методики «Колірний тест ставлень» О. Еткінда [28, с. 73];

4) вивчення міжособистісних відносин матері та дитини шляхом застосування методики «Сімейна соціограма» [28, с. 64];

5) використання проєктивного малюнкового тесту «Я і моя дитина» Г. Філіппової для вивчення стану жінки-матері після народження дитини [8, с. 52];

6) діагностика стратегії матері у взаємодії з дітьми за допомогою методики С. Степанова «Стратегії сімейного виховання» у модифікації І. Махоніної [27, с. 96].

За бажанням, учасники формуального експерименту мали змогу ознайомитися зі своїми особистими результатами тестування та обговорити їх на індивідуальній психологічній консультації.

Критеріями ефективності запропонованої тренінгової програми корекції материнських стилів виховання немовлят визначено наступні: зміна рівня обізнаності матерів щодо стилів виховання немовлят, динаміка особистісних змін матерів щодо виховання дитини у наближеному до авторитетного стилю виховання, інтерес та активність учасниць тренінгів під час проведення занять.

3.2. Оцінка ефективності психокорекційної програми

Після проведення психокорекційної тренінгової програми для мам немовлят було здійснено повторну діагностику учасниць занять (щодо стилів материнського виховання, психічного розвитку немовлят, особливостей ставлення матері до дитини, до себе, материнства, міжособистісних відносин матері та дитини) та використано методи математичної статистики для оцінки її ефективності [3].

Розглянемо більш детально результати повторної діагностики.

1. На основі повторного застосування тесту за методикою С. Степанова «Стратегії сімейного виховання» в модифікації І. Махоніної були виявлені зміни за розподілом стилів виховання у матерів експериментальної групи. До проведення корекційної програми у 24 матерів авторитарний стиль виховання був характерний для 11 жінок, ліберальний – для 7, індиферентний – для 6 учасниць дослідження, а після її проведення 5 матерів виявили авторитетний стиль виховання, знизилися показники авторитарного, ліберального та індиферентного стилів (див. рис. 3.2.1).

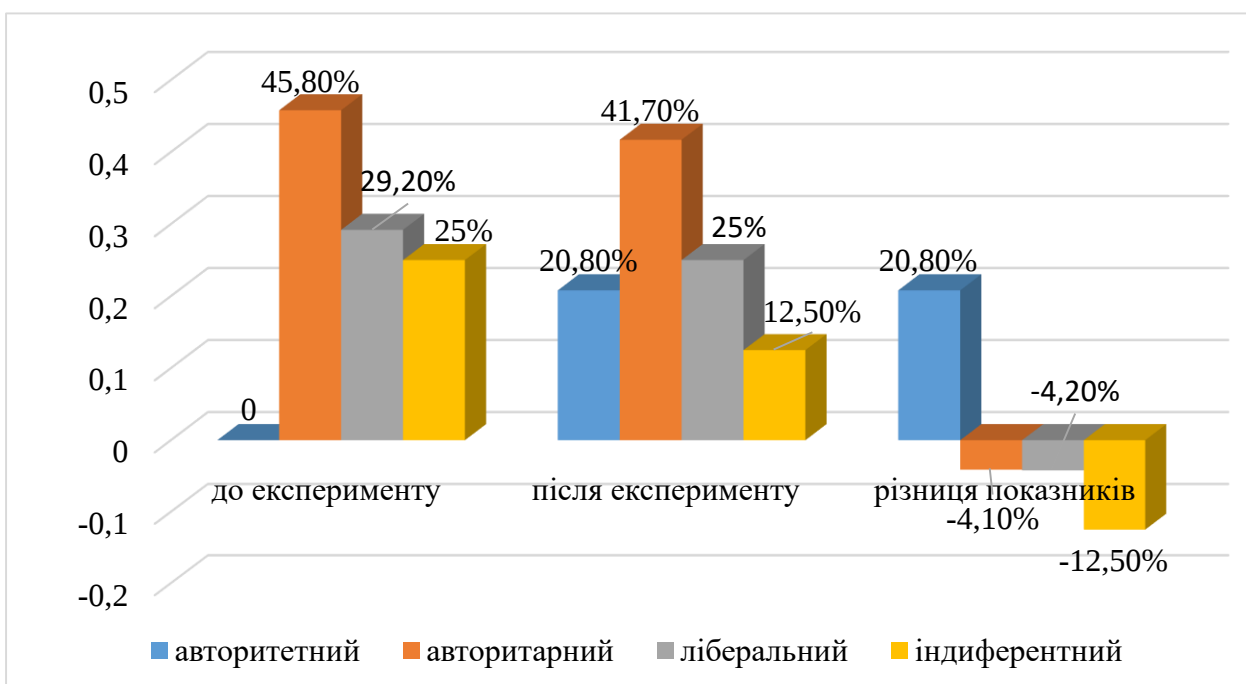

Рис. 3.2.1. Динаміка змін у стилях виховання матерів немовлят

Найбільш позитивно змінився кількісний показник, що стосується авторитетного стилю виховання (різниця показників до та після психологічного втручання становить +20,8%). Позитивною тенденцією є зменшення кількості матерів з авторитарним стилем виховання (різниця показників складає -4,1%), з ліберальним стилем виховання (різниця показників складає -4,2%). Найбільш суттєвішою позитивною зміною є зменшення кількості матерів з індивідуальним стилем виховання (різниця показників складає -12,5%).

2. При повторному опрацюванні результатів опитування за методикою В. Бойко «Факти, що асоціюються з народженням дитини в сім'ї» в модифікації О. Каримової було виявлено наступні зміни у ставленні матерів до фактів, пов'язаних з народженням дитини: із 24 матерів контрольної групи позитивні факти спочатку не обрала жодна жінка, а після експерименту – 5 жінок, об'єктивні факти до упровадження програми були відзначені у 17 жінок, а після – у 18 осіб, до роботи з психологом негативні факти обрали 7 жінок, а після – лише 1 учасниця. Візуально результати психокорекційного впливу на ставлення матерів до фактів, пов'язаних з народженням дитини представлені на рис. 3.3.2.

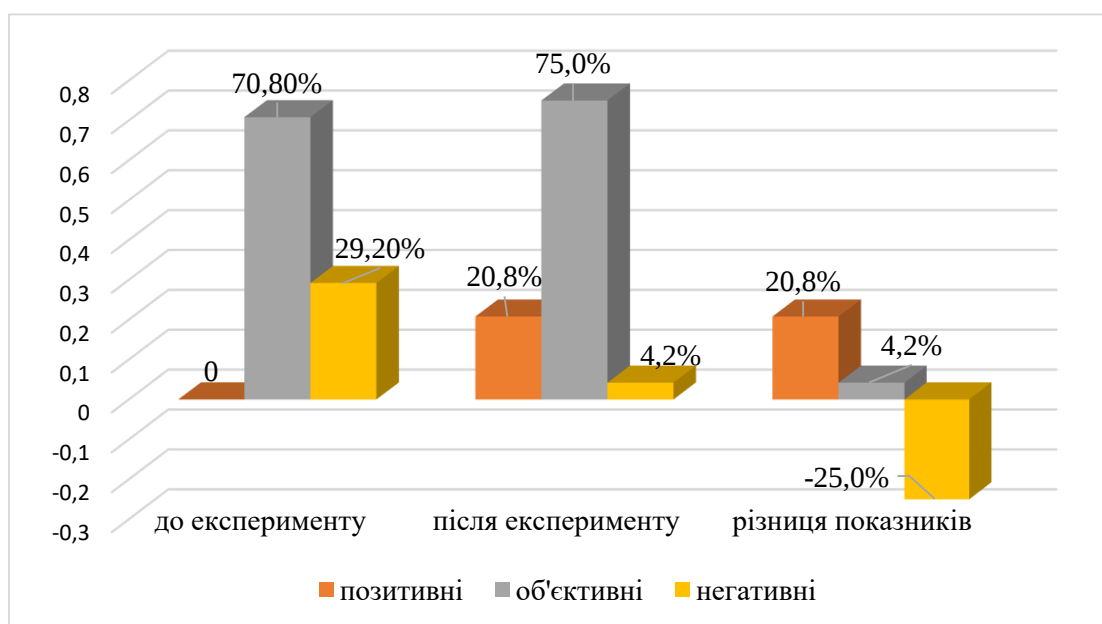

Рис. 3.2.2. Динаміка змін щодо сприйняття фактів, які асоціюються у матерів з народженням дитини

Дані повторної діагностики свідчать про те, що після проведення тренінгів збільшилась кількість матерів, які надали перевагу позитивним фактам, пов'язаним з народженням дитини (+20,8%), а саме судженням: № 3 «Дитина – це радість материнства» та № 5 «Дитина надає сенсу життя». Незначною мірою, але також збільшилась кількість учасниць, які обрали об'єктивні факти (+4,2%), а саме судження №13 «Діти – це хвилювання за їхню долю, майбутнє» та №17 «Народження дитини – можливість виростити добру, чуйну людину». Позитивним результатом проведення тренінгових занять також є зменшення кількості матерів, які обрали негативні факти, пов'язані з народженням дитини (-25,0%). Одна жінка, яка обрала питання даної категорії, найбільшу кількість балів віддала твердженню №9 «Народження дитини – необхідність залишити роботу, колектив» та №10 «Народити дитину – значить прив'язати себе до будинку».

3. Результати повторної діагностики психічного розвитку дітей раннього віку за методикою В. Манової-Томової надали змогу з'ясувати, що після упровадження психокорекційної програми незначною мірою покращився рівень психічного розвитку двох дітей, що відображено у таблиці 3.2.1.

Таблиця 3.2.1

Розподіл немовлят за типом розвитку, після упровадження психокорекційної програми у контрольній групі мам

Рівень розвитку	До упровадження психокорекційної програми			Після упровадження психокорекційної програми		
	Кількість дітей	%	Діапазон коефіцієнту загального розвитку (KoP), %	Кількість дітей	%	Діапазон коефіцієнту загального розвитку (KoP), %
Дуже високий	0	0	0	0	0	0
Високий	0	0	0	1	4,2	112,1
Нормальний	23	95,8	92,3 - 109,1	23	95,8	92,6 - 109,2
Слабкий	1	4,2	89,2	0	0	0
Межові випадки	0	0	0	0	0	0

Так, в одного немовляти показник 89,2 %, що відповідає слабкому рівню розвитку за вказаною шкалою змінився до показника 92,4%, що відповідає нормальному психічному розвитку немовляти. У другого малюка – показник 108,3 %, що відповідає нормальному рівню розвитку за вказаною шкалою, змінився до показника 112,1%, що відповідає високому психічному розвитку дитини. Також під час повторної діагностики підтвердився результат щодо невиявлення дітей з дуже високим або низьким рівнем та межових випадків, що свідчить про відсутність критичних аномалій у психічному розвитку у даній групі немовлят.

4. Згідно даних повторного тестування за «Колірним тестом ставлень» *О. Еткінда* ми отримали наступні результати:

1) позитивне ставлення обрали:

- до поняття «материнство» – 18 жінок, порівняно з 16 учасниками до психокорекційного впливу;

- до поняття «немовля» – 16 жінок, порівняно з 12 матерями, які були виявлені до початку формувального експерименту;

- до поняття «особистісного «Я»» – 12 жінок, порівняно з 9 учасницями, які взяли участь у попередній діагностиці.

2) нейтральне ставлення обрали:

- до поняття «материнство» – 6 жінок, порівняно з 8 учасницями до психокорекційного впливу;

- до поняття «немовля» – 8 жінок, порівняно з 12 матерями, які були виявлені до початку формувального експерименту;

- до поняття «особистісного «Я»» – 10 жінок, порівняно з 9 учасницями, які взяли участь у попередній діагностиці.

3) негативне ставлення до понять «материнство» і «немовля», як і в констатувальному експерименті, не діагностовано, а до поняття «особистісного «Я»» виявлено у 2 жінок, порівняно з 6 учасницями, які взяли участь у попередній діагностиці.

Узагальнені дані щодо результатів повторного тестування за «Колірним тестом ставлень» О. Еткінда представлені на рис. 3.2.3.

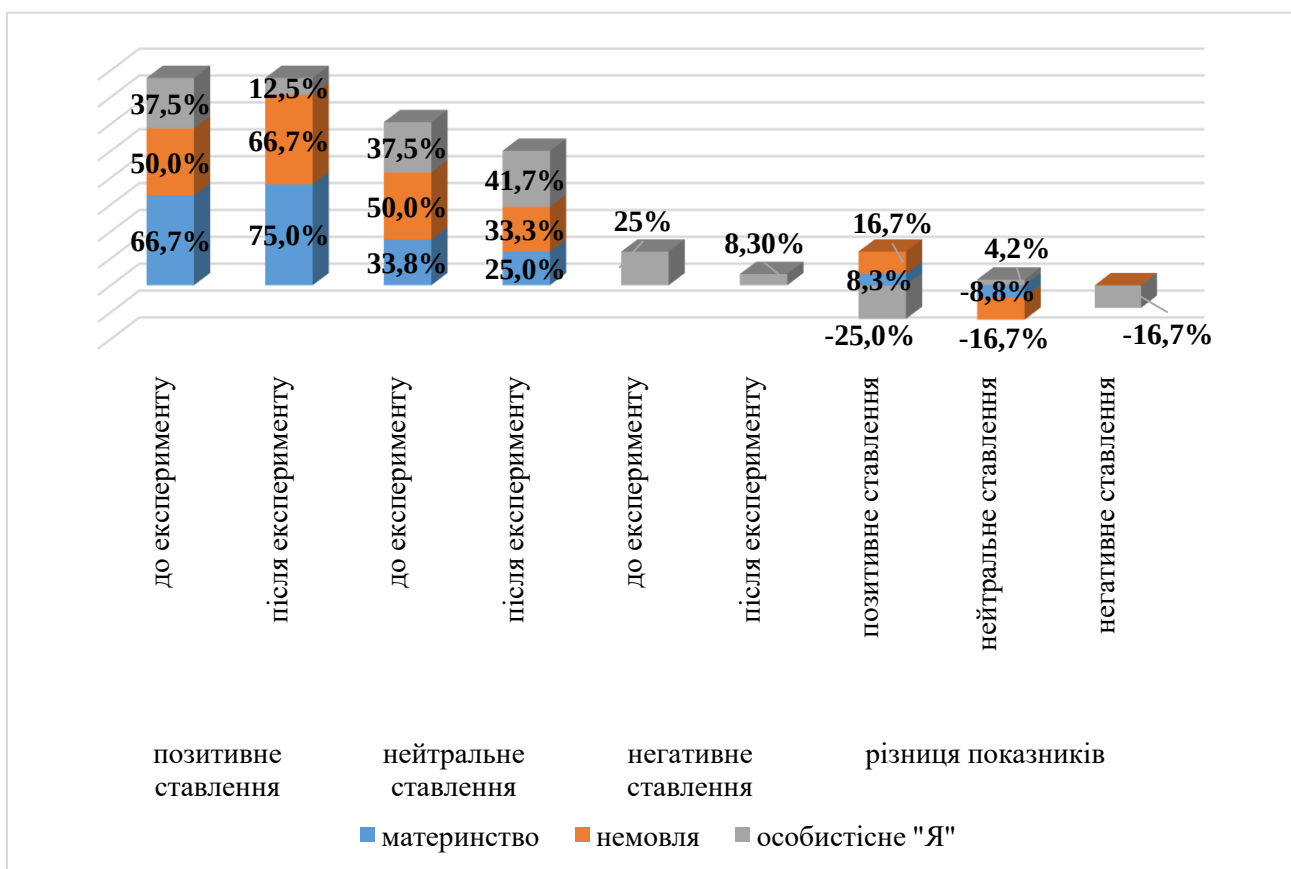

Рис. 3.2.3. Динаміка змін у ставленні матерів до понять:

«материнство», «немовля», «особистісне «Я»

Дані, отримані у результаті повторного опитування, свідчать про позитивний характер психокорекційного впливу на ставлення жінок до материнства, немовлят та особистісного «Я». Збільшення кількості учасниць із позитивним ставленням до цих понять після проведення формувального експерименту вказує на підвищення обізнаності щодо материнства у перший рік життя дитини та зростання емоційної залученості серед матерів. Натомість, зменшення нейтрального та негативного ставлення свідчить про зниження емоційної дистанції відносно ролі матері, а отже і дитини. Це може вказувати також на ефективність застосованих психокорекційних методів тренінгової

роботи у сприянні формуванню позитивного емоційного фону матерів та підвищення рівня їхньої особистісної задоволеності материнством.

5. Підсумовуючи повторні результати проективного малюнкового тесту «Я і моя дитина» Г. Філіппової, можна зазначити, що отримані результати свідчать про те, що до експерименту лише 25% жінок сприймали ситуацію материнства сприятливою, в той час як після експерименту цей показник зріс до 37,5%. Незначні симптоми тривоги залишалися стабільними, на рівні 37,5%. Тривога та невпевненість у собі знизились з 20,8% до 16,7%, що свідчить про позитивний вплив проведених заходів. Несприятлива ситуація також знизилася з 16,7% до 8,3%, що підкреслює ефективність втручання. Загалом, результати показують, що запропоновані тренінгові технології мали позитивний вплив на ставлення жінок до материнства, суттєво позначаючись на зниженні тривоги та невпевненості, та сприяли більш сприятливому сприйняттю ситуації. Результати повторної діагностики за проективним малюнковим тестом «Я і моя дитина» представлені у таблиці 3.2.2.

Таблиця 3.2.2

**Результати діагностики за проективним малюнковим тестом
«Я і моя дитина» до та після психокорекційного втручання**

Ставлення жінок до ситуації материнства	Кількість опитаних жінок n = 24			
	До експерименту		Після експерименту	
	Кількість	%	Кількість	%
Сприятлива ситуація	6	25,0	9	37,5
Незначні симптоми тривоги	9	37,5	9	37,5
Тривога та невпевненість у собі	5	20,8	4	16,7
Несприятлива ситуація	4	16,7	2	8,3
Всього	24	100	24	100

7. На основі повторного застосування тесту «Сімейна соціограма» зроблено підтвердження попередніх висновків, виявлених у результатах інших тестових методик: проведені заходи здійснили позитивний вплив на взаємодію матерів з немовлятами. Після експерименту частка матерів з прямим рівнем взаємодії з немовлям збільшилася з 33,3% до 45,8%, що свідчить про покращення безпосередньої взаємодії. Це може означати, що матері стали більш активними у спілкуванні та догляді за своїми дітьми, що позитивно впливає на розвиток немовлят та їхній психоемоційний стан. Водночас, частка матерів з опосередкованим рівнем взаємодії зменшилася з 66,7% до 54,2%. Це зниження вказує на те, що проведені заходи сприяли зменшенню використання опосередкованих методів взаємодії (неінтерактивні), таких як через сторонніх осіб або дистанційно. Матері почали більше часу проводити з дітьми особисто, що, безумовно, сприяє створенню більш тісного емоційного зв'язку між матір'ю і дитиною. Динаміку змін результатів повторного застосування тесту «Сімейна соціограма» відображено на рис. 3.2.4.

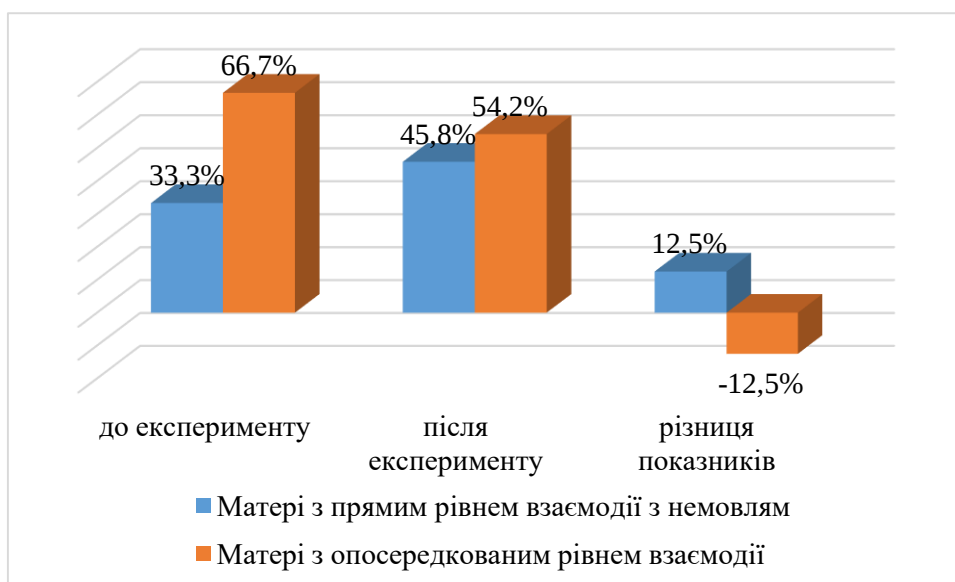

Рис. 3.2.4. Динаміка змін у характері взаємодії матерів з немовлятами (результати констатувального та формувального експериментів)

Отже, після впровадження у роботу психокорекційної тренінгової програми було виявлено наступні зміни:

- 1) зросли показники позитивного ставлення жінок до материнства та немовлят, зменшилися значення негативного ставлення у жінок до особистісного «Я»;
- 2) покращився рівень взаємодії матерів з немовлятами, якість комунікації та активність у спілкуванні з дітьми;
- 3) підвищилися значення рівня задоволеності власним материнством;
- 4) зазнав позитивних змін рівень психічного розвитку дітей першого року життя;
- 5) позитивно змінився кількісний показник, що стосується авторитетного материнського стилю виховання дітей.

Загалом отримані результати можна оцінити позитивно: матері поглибили свої теоретичні знання щодо психологічних особливостей дітей першого року життя, проаналізували власні стилі виховання, покращили практичні навички емоційного регулювання та зміцнення зв'язку з дитиною. Такі результати підкреслюють важливість цілеспрямованої психологічної підтримки та тематичних корекційних програм для матерів, спрямованих на розвиток навичок безпосередньої взаємодії з немовлятами, адже це сприяє не лише покращенню якості догляду за дитиною, але й загальному психічному здоров'ю та розвитку дітей. Результати експерименту підтверджують ефективність використаних методів і можуть застосовуватися у практиці для роботи сімейного та дитячого психолога.

3.3. Практичні рекомендації матерям щодо вибору оптимального стилю виховання для сприяння гармонійному розвитку дитини

Проведене нами дослідження вказало на необхідність розробки рекомендацій для матерів з питань успішного виховання немовлят.

Знання та вплив, які отримує дитина протягом перших років свого життя, мають величезне значення та значною мірою визначають її майбутнє. Народжені діти не мають заздалегідь визначених характеристик, таких як цілеспрямованість, доброта чи мужність. Вони «успадковують» всі індивідуальні риси та особливості поведінки від своїх батьків та тих, хто їх оточує. Тому все, що дитина отримує від народження, грає важливу роль у формуванні її психіки та здоров'я, але ще не визначає її як особистість. Утім, надаючи своїй дитині любов, турботу, ласку та сприяючи її всебічному розвитку протягом раннього дитинства, дорослі створюють сприятливі умови для розвитку гармонійної особистості, яка буде успішною в житті.

Починаючи з моменту народження, дитину оточують люди та широкий світ різноманітних предметів, в яких збережено увесь досвід людства. З цим різноманіттям світу дитина повинна навчитися взаємодіяти шляхом активного самотійного дослідження оточуючого середовища та спілкування, в першу чергу, з матір'ю. Саме так дитина засвоює необхідні знання та набуває різноманітних умінь і навичок у процесі свого розвитку. У цей період її здібності розвиваються, а якості особистості формуються. Саме в цей час діти навчаються й розвиваються найінтенсивніше порівняно з будь-яким іншим періодом свого життя.

Постійне перебування поряд з мамою та годування груддю надають немовляті відчуття захищеності і допомагають навчитися довіряти світу. З кожним днем дитина почне відчувати безпеку, знаючи, що її потреби будуть задоволені, оскільки мама завжди поряд. Зі зростанням довіри дитини до матері, жіноча впевненість у власних силах також зміцнюється. Бути чуйною та уважною до потреб своєї дитини дозволяє матері не лише впливати на її поведінку, але й активно впливати на процес пізнання немовлям оточуючого світу (мати добре розуміє свою дитину та інтуїтивно відчуває, що потрібно для її нормального розвитку).

Емоційні та тактильні контакти з дитиною грають важливу роль. Коли малюк знаходиться на руках у мами, він відчуває себе затишно і в безпеці, а

також має змогу комфортно спостерігати та досліджувати світ, що його оточує, отримуючи при цьому яскраві враження та задоволення.

У своїй книзі «Зростаємо разом: книга для батьків дітей раннього віку» авторський колектив під керівництвом І. Братусь зазначають, що протягом перших днів і тижнів міцніють узи любові між батьками і немовлям. Ці теплі і ніжні стосунки стануть для дитини першим уроком любові. Протягом всього свого життя вона черпатиме з них енергію і будуватиме на їхній основі особисті взаємостосунки з навколишнім світом [7, с. 5].

Дитина у процесі розвитку проходить декілька етапів становлення, які створюють передумови формування в неї певних особистих якостей, інтелектуальних здібностей та інтересів, до яких вона є найбільш сенситивною, тобто найбільш сприйнятливою в цей час. Якщо навчання дітей не відповідає сенситивним періодам дитинства щодо різних видів діяльності, це може призвести не лише до нервового напруження, а й до погіршення стану здоров'я, втрати інтересу до навчання. На думку психологів, діти, які постійно знаходяться у некомфортних умовах, особливо у перші роки життя, в майбутньому мають труднощі у навчанні, стикаються з проблемами поведінкового та емоційного характеру.

Сучасні дослідження констатують, що до семи років завершується формування мозку дитини. А до трьох років в її мозку формується близько 1000 мільярдів зв'язків, що вдвічі більше, ніж у дорослих. Маса мозку збільшується втричі, досягаючи маси мозку дорослої людини. Мозок дитини наділений надзвичайною щільністю і ця якість зберігається протягом перших десяти років життя. Тому актуальність раннього розвитку дитини, набутий нею досвід є незаперечними. При багаторазовому повторенні тимчасові зв'язки стають постійними. А ті, які не використовувалися взагалі або дуже рідко, швидше за все будуть розірвані. Тобто, коли дитина змалечку привчається до мови (з нею багато розмовляють, читають), то вона вмітиме вправно формулювати і висловлювати свої думки, досконально володітиме всіма мовними навичками. Якщо перший лепет дитини зустрічається привітною усмішкою, а не

байдужістю, вона у майбутньому стане емоційно чутливою, відкритою, контактною людиною. А дитина, яка більшість часу перебувала на самоті, була обмежена у спілкуванні з батьками, у майбутньому може мати труднощі із адаптацією у суспільстві [7, с. 6].

Отже, кожна дитина з моменту народження є унікальною і неповторною, зі своїми власними фізіологічними та психологічними особливостями, які визначають її індивідуальність та потенціал. Вони потребують розуміння дорослих, захисту і безмежної любові. У силах матері створити для них сприятливе середовище для здорового розвитку, дозволяючи їм розкрити свій потенціал і стати всебічно розвиненими особистостями.

Висновки до третього розділу

За результатами теоретичного аналізу наукових джерел з проблеми впливу материнських стилів виховання на психічний розвиток дітей першого року життя та проведеного констатувального експерименту з матерями немовлят, було розроблено та запроваджено корекційну тренінгову програму. До її структури включено 8 групових занять, які проведено в онлайн форматі з групою учасниць, залучених до формувального експерименту. Тривалість програми – 8 тижнів. Ключові завдання корекційної тренінгової програми для матерів немовлят: поглиблення розуміння матерями потреб немовлят та етапів їхнього психічного розвитку; надання інструментів для розвитку безпечної емоційної прив'язаності між матір'ю і дитиною; формування навичок ефективного емоційного реагування та психологічної підтримки дитини; підвищення психологічної компетентності матерів у питаннях виховання і саморегуляції. Після упровадження корекційної тренінгової програми було здійснено повторну діагностику в експериментальній групі. Ефективність запропонованої тренінгової програми підтверджена позитивними кількісними та якісними змінами щодо особливостей взаємодії матерів з дітьми першого року життя, що позитивно позначилися на використанні ними стилів виховання.

ВИСНОВКИ

Опрацювання й узагальнення даних, отриманих у процесі дослідження, дозволили сформулювати наступні висновки:

1. Материнство є складним феноменом для психологічного аналізу, що вивчається з урахуванням численних факторів, які визначають його психосоціальну роль. Вітчизняні та зарубіжні дослідники розглядають материнство як важливу особистісну сферу жінки, акцентуючи увагу на ролі материнства у створенні умов для розвитку дитини на ранніх етапах життя.

2. Психічний розвиток немовляти визначається на основі виявлення кількісних і якісних змін психіки, динаміка яких залежить від впливу різних чинників. З-поміж них особлива роль належить емоційно-позитивному спілкуванню з матір'ю, характеру взаємодії з нею, виховному впливу, який здійснюється відносно дитини.

3. Материнський стиль виховання – це складна система, яка включає когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти. У наукових дослідженнях виділяють різні класифікації материнських стилів, зокрема за чуйністю та вимогливістю (авторитетний, авторитарний, вседозволений, незадіяний), підтримкою та контролем (потуральний, гармонійний, контролюючий тощо), а також за активністю взаємодії (інтерактивний, неінтерактивний). Не зважаючи на інтерес науковців до вивчення материнських стилів виховання немовлят та наявність значної кількості дослідницьких робіт, залишається недостатньо вивченим питання впливу стилів виховання на психічний розвиток дітей першого року життя, чим і зумовлене експериментальне вивчення даної проблеми.

4. До змінних, покладених в основу емпіричного дослідження, віднесено: рівень психічного розвитку дитини, ставлення матері до народження дитини, до себе та до дитини, міжособистісні взаємини між матір'ю та немовлям, стан жінки після пологів та стилі її материнського виховання. Окресленні змінні стали основою для вибору психодіагностичних методик, що включали

стандартизовані та проєктивні психологічні інструменти. Результати аналізувалися з урахуванням як кількісних, так і якісних показників.

5. За результатами дослідження встановлено, що 57,1% матерів немовлят використовують авторитетний стиль виховання. Він позитивно впливає на психічний розвиток дітей (виявлено значущі прямі кореляційні зв'язки ($r=0,84$)), сприяючи високому та нормальному рівню психічного розвитку загалом та їхній самостійності, соціальним навичкам і емоційній стійкості зокрема (відповідно до вікових норм). У процесі дослідження виявлено, що авторитарний стиль притаманний 19,6% опитаних, ліберальний для 12,5% учасниць дослідження, індиферентний стиль діагностовано у 10,7% респондентів. Кожен із цих стилів продукує негативні тенденції не тільки у діаді мати-дитина, а й уповільнює темп психічного розвитку немовлят. Варто звернути увагу на той факт, що професійна зайнятість матерів також негативно корелює з психічним розвитком дітей ($r=-0,91$). Цікавим фактом є відсутність значущих кореляційних зв'язків із багатодітністю. Він свідчить, що кількість дітей не визначає стиль материнського виховання, натомість ставлення до дитини, до материнства і до себе є вагомими у даному аспекті.

6. Зважаючи на виявлені негативні факти щодо використання учасницями дослідження стилів виховання дітей, було відібрано групу з 24 матерів, які використовують менш дієві стилі виховання для сприяння психічному розвитку немовлят (авторитарний, ліберальний, індиферентний). Для цієї експериментальної групи запропоновано спеціально розроблену корекційну програму. Мета програми: підвищення обізнаності жінок щодо стилів материнського виховання та їхнього впливу на психічний розвиток дитини, а також розвиток навичок позитивної взаємодії, що сприяє здоровому психічному розвитку немовлят через чутливість, емоційну підтримку та збалансоване виховання.

7. Основні завдання психокорекційної програми: розширення розуміння матерями потреб немовлят і особливостей їхнього психічного розвитку; надання практичних інструментів для формування безпечної емоційної

прив'язаності між матір'ю та дитиною; навчання ефективного емоційного реагування та підтримки; підвищення психологічної компетенції у питаннях виховання і саморегуляції. До програми включено 8 тематичних тренінгових занять, які проводилися онлайн упродовж 8 тижнів.

8. Структура занять, що увійшли до тренінгової програми для матерів немовлят: вступна частина (знайомство, визначення правил роботи групи), вправи для активізації; інформаційна частина (тематичні блоки, що охоплюють материнські стилі виховання; потреби немовлят і їхній емоційний розвиток; емпатію, прив'язаність, та самоконтроль; управління стресом і роль емоційної підтримки), заключна частина (прави для набуття нових поведінкових патернів, рефлексія на груповому й індивідуальному рівнях).

9. Результати впровадження програми: позитивне ставлення жінок до материнства зросло, а рівень негативного ставлення до себе знизився; покращилася взаємодія матерів з дітьми, їхня комунікація та активність спілкування; зросла задоволеність материнством; психічний розвиток дітей матерів, включених в експериментальну групу, зазнав позитивних змін (вони не глобального характеру, однак є статистично значущими); збільшилася частота використання авторитетного стилю виховання немовлят. Запропонована тренінгова програма забезпечила якісні та кількісні зміни щодо використання матерями більш сприятливих для психічного розвитку немовлят стилів виховання. Статистично підтверджені дані забезпечують стійкість досягнутих результатів і свідчать про можливість використання теоретичних і практичних напрацювань даного дослідження.

Отже, мета та завдання дослідження реалізовані, висунута гіпотеза доведена. Подальші наукові розвідки вбачаємо у вивченні особливостей стилів виховання немовлят мамами різних вікових груп (раннє материнство, материнство у період молодості та у період зрілості).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азаркіна О. В. Вплив саногенної рефлексії матері на її ставлення до дитини: дис. канд. психол наук. 19.00.07. Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського». Одеса, 2021. 252 с.
2. Алиєва А. Д. Фразеологізми в актуалізації концепту «Материнство»: перекладацький аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Лінгвістика. 2011. Вип. 15. С. 360-365.
3. Амплєєва О. М., Миропольцева Н. І. Математична статистика та математичні методи у психології : методичні рекомендації для практичних занять, самостійної роботи та контролю знань. Миколаїв: ЧНУ ім. П. Могили, 2019. 60 с.
4. Андрейко Л. Дослідження батьківського ставлення до дитини та стилів сімейного виховання. *Магістерський науковий вісник*. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, 2019. Вип. 32. С. 173-176.
5. Берегова Н., Федорчук П. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини. *Вісник Львівського університету*. Психологічні науки. Львів, 2020. № 6. С. 10–15.
6. Борищук Т. Материнство у психоаналізі (ключова роль матері у вихованні гуманної особистості). *Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., 29-30 квіт. 2014 р. М-во науки і освіти України [та ін.] ; [редкол. : В. Кравець та ін.]. Тернопіль, 2014. С. 624-625.
7. Братусь І. В., Зоріна І. О., Кошечко Н. В., Моїсеєнко Р. О., Нагула О. Л., Шлемкевич О. Л./ За заг. ред., І. В. Братусь, Р. О. Моїсеєнко, О. Л. Шлемкевич. Зростаємо разом: книга для батьків дітей раннього віку. Посібник для батьків. К. : ВД «Калита», 2007. 154 с.

8. Васильченко О. М. Діагностика та корекція репродуктивної поведінки особистості : навчально- методичне видання. К. 2012. 96 с.

9. Вакар В. В. Особливості формування особистості дитини у різних стилях сімейного виховання. Кваліфікаційна робота. Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця, 2024. 188 с.

10. Варга В. С. Вплив родини на психічний розвиток дитини (молодшого шкільного віку). *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. Мукачево : Карпатська вежа, 2015. №18 (13). С.178-184.

11. Гродецька М. Вплив сімейного виховання на розвиток особистості дитини. *Матеріали II Міжнародної студентської науково-технічної конференції «Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання»*, 25-26 квітня 2019. Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, 2019. С. 218-219.

12. Діденко М. О. Задоволеність батьківською роллю та її вплив на самооцінку матерів підлітків. Кваліфікаційна робота. К., 2020, 75 с.

13. Дегтяренко Т. В., Буряк М. Г. Психофізіологічні аспекти феноменології материнства. *Інтегративна антропологія: міжнар. мед.-філософ. журн. Одес. держ. мед. ун-т. № 1*. Одеса, 2016. С. 69-73.

14. Донець О. І. Сімейний статус жінки як чинник її самосприйняття. *Психологічні перспективи*. Спец. вип. Проблеми кіберагресії. Луганськ: Промдрук, 2012. Т. 1. С. 30-39.

15. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2018. 424 с.

16. Зубрицька-Макота І. Материнство як індивідуальна та суспільна цінність. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія*. 2014. Вип.33. С. 197-208.

17. Каньоса Н. Г., Бабюк Т. Й., Пукас І. Л. Методика виховання та розвитку дітей раннього віку: навч.-метод. посібник, авт.-упор. Н. Г. Каньоса, Т. Й. Бабюк, І. Л. Пукас. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О. В., 2021. 268 с.

18. Канюка С. І. Формування толерантності жінок як умови їх психологічної готовності до майбутнього материнства : дис. канд психол наук. 19.00.07. Київ, 2018. 358 с.

19. Климчук В. О. Математичні методи у психології: навч. посіб. К. : Освіта України, 2019. 288 с.

20. Кошонько Г. А. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького*. Сер.: Педагогічні та психологічні науки. Хмельницький, 2010. № 53. С. 191-194.

21. Крижановська З. Ю. Емоційні особливості жінки в процесі реалізації материнської ролі. *Психологічні перспективи*. Випуск 23, 2014. С. 148-159.

22. Кротенко В. І. Вплив стилю сімейного виховання на формування акцентуацій характеру у підлітків. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2014. Вип. 28. С. 290-293.

23. Кучманич І. М. Усвідомлене батьківство: навчально-методичний посібник. Миколаїв, 2017, 195 с.

24. Кучманич І. М. Психологія сім'ї : навч.-метод. посіб. Миколаїв, 2018. 180 с.

25. Лемак М. В., Петрище В. Ю. Психологу для роботи : діагностичні методики : методичне видання. Ужгород, 2012. 616 с.

26. Литвиненко І. С., Прасол Д. В. Проективні малюнкові методики : Методичний посібник. Миколаїв : Вид-во «Арнекс», 2015. 160 с.

27. Матвеева К. С. Батьківські стратегії формування організаційних навичок у дітей старшого дошкільного віку. Кваліфікаційна робота. ЧНУ ім. П. Могили. Миколаїв, 2023. 119 с.

28. Максимова Н. Ю. Сімейне консультування : навч. посіб. К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 304 с.

29. Михальчук В. В. Вплив материнського відношення на психічний розвиток немовля. Кваліфікаційна робота. Національний авіаційний університет. К., 2022. 80 с.

30. Методичні рекомендації для тренерів щодо розроблення та проведення тренінгів / за ред. Т. Фулей. К. : ФОП Демчинський О. В., 2017. 92 с.

31. Никончук Н. О. Особливості роботи над професійно-орієнтованим завданням з курсу «Вікова психологія». Професійно-орієнтовані завдання з психології. ЖДУ ім. І. Франка, 2010. С. 52-77.

32. Нероба М. В. Материнство як психологічний феномен. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2015. Вип. 3-4. С. 90-93.

33. Новікова К. С. Психологічна готовність до материнства серед сучасних жінок. *Актуальні проблеми медіаосвіти в Україні та світі*: зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. м. Херсон – Івано-Франківськ, 7 кв. 2023 р. С. 262 – 265.

34. Одошевська Є. С., Бобирева О.С. Пріоритет впливу стилю сімейного виховання на формування особистості дитини. *Наука майбутнього [Електронний ресурс]* : збірник наукових праць студентів, аспірантів та молодих вчених / гол. ред. В.В. Гоблик. Мукачево : РВВ МДУ, 2022. Вип 1(9). С. 116-120.

35. Опанасенко Л. А. Основи психологічного консультування : у схемах і таблицях. Миколаїв, 2019. 134 с.

36. Перун М. Б. Типологія материнської ідентичності жінок на ранньому етапі материнства: автореф. дис. канд. психолог. наук: 19.00.01. К., 2015. 21 с.

37. Помиткіна Л. В., Злагодух В. В., Хімченко Н. С., Погорільська Н. І. Психологія сім'ї. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. 270 с.

38. Проскурняк О. П. Аксіологічна суть вагітності та материнства. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Психологічні науки*. Серія 12, вип. 12 (37) К., 2006, С. 175-178.

39. Російське вторгнення в Україну (2022). [Електронний ресурс]. Режим доступу:

[https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5_%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D1%8F_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%83_\(%D0%B7_2022\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5_%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D1%8F_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%83_(%D0%B7_2022)).

40. Савенко Д. О. Конструктивно-деструктивні фактори розвитку самоідентичності жінки в період раннього онтогенезу дитини. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова*, 2015. Серія 12 : Психологічні науки. Вип. 1(46). С. 241-247.

41. Сачко С. Г. Класифікація батьківських стилів виховання у психології. *Зб. доп. Всеукр. студ. наук.- практ. конф.*, м. Кропивницький, 2022 р. С. 167-172.

42. Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Вікова психологія. Навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2012. 376 с

43. Складанська О. В. Соціальна взаємодія дитини першого року життя: підходи до вивчення, параметри оцінки та особливості порушень у немовлят групи ризику. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Психологічні науки». 2017. №3. С. 215–220.

44. Складанська О. В. Формування соціальної взаємодії дітей раннього віку з порушеннями розвитку із близьким дорослим : дис. канд. психол наук. 19.00.08. Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, К., 2019, 218 с.

45. Стинська В. Експлікація до наукової проблеми «Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.)» : навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2018. 220 с.

46. Стрельник О. О. Материнство як соціальна практика : структурно – діяльнісна концепція : дис. доктора соціол. Наук : 22.00.04. К., 2017, 459 с.
47. Токарева Н. М. Шамне А. В. Вікова та педагогічна психологія : навчальний посібник. К., 2017, 548 с.
48. Цуркан Т. Г. Формування педагогічної культури батьків молодших школярів у взаємодії сім'ї та школи: дис. канд. педагог. наук. 13.00.07. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, 2018. 341 с.
49. Чала Ю. М., Шахрайчук А. М. Психодіагностика: навчальний посібник. Харків : НТУ «ХП», 2018. 246 с.
50. Чупрій А. С. Особливості емоційної сфери матерів дітей з розладами спектру аутизму. Психологія. Магістерська робота. Львів. 2020. 100 с.
51. Чепелєва Н. І. Чинники формування уявлень жінки про материнство та трансформація образу матері в період народження дитини. *Габітус Соціальна психологія. Юридична психологія*. Вип. 45, 2023. С. 278-283.
52. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007, 640 с.
53. Шастко І. Науково – теоретичне вивчення проблеми амбівалентності материнства. *Збірник наукових праць : філософія, соціологія, психологія. ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Івано-Франківськ*. 2013. Вип. 18, ч. 1. С. 131-136.
54. Шевцова Г. Виховний потенціал жінки-матері в становленні майбутньої особистості. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Педагогіка»*. Вип. 3/35, 2016. С. 255-263.
55. Bigelow A. E. Maternal sensitivity throughout infancy: Continuity and relation to attachment security. *Infant Behavior and Development*. 2010. Vol. 33, Iss. 1. P. 50-60.

56. Cicuto Ferreira Rocha N.A. Impact of mother–infant interaction on development during the first year of life: A systematic review. *Journal of Child Health Care*. 2020. Vol. 24, Issue 3. P. 335-495.

57. Conradt E., Ablow J. Infant physiological response to the still-face paradigm: Contributions of maternal sensitivity and infants' early regulatory behavior. *Infant Behavior and Development*. 2010. Vol. 33, Iss. 3. P. 251-265.

58. Desjardins J., Zelenski J.M., Coplan R.J. An investigation of maternal personality, parenting styles, and subjective well-being. *Personality and Individual Differences*. Vol. 44, Issue 3, Feb 2008. P. 587-597.

59. Esel E. Neurobiology of motherhood. *Turk Psikiyatri Derg*. 2010. Vol. 21, No. 1,. P. 68-78.

60. Feldman R. Parent–Infant Synchrony. Biological Foundations and Developmental Outcomes. *Current Directions in Psychological Science*. 2007. Vol. 16, Issue 6. P. 341-345.

61. Ferreira Rocha N.A. Impact of mother–infant interaction on development during the first year of life: A systematic review. *Journal of Child Health Care*. 2019. Vol.24, Is. 3.

62. Fonseca A. Uncovering the links between parenting stress and parenting styles: The role of psychological flexibility within parenting and global psychological flexibility. *Journal of Contextual Behavioral Science*. 2020. Vol. 18. P. 59-67.

63. Gago Galvagno L.G. Associations between maternal behavior, infant joint attention, and social vulnerability. *Cognitive Development*. 2022. Vol. 61, Jan–Mar URL: <https://doi.org/10.1016/j.cogdev.2021.101141> (останній доступ 02.10.2024).

64. Garcia, O.F.; Fuentes, M.C.; Gracia, E.; Serra, E.; Garcia, F. Parenting Warmth and Strictness across Three Generations: Parenting Styles and Psychosocial Adjustment. 2020. *Int. J. Environ. Res. Public Health*. Vol. 17. No. 20. URL: <https://doi.org/10.3390/ijerph17207487> (останній доступ 15.10.2024).

65. Gartstein M. A., Rothbart M. K. Studying infant temperament via the Revised Infant Behavior Questionnaire. *Infant Behavior and Development*. 2003. Vol. 26, Iss. 1. P. 64-86.
66. Gerson M.J., Judith L,A., Richardson M.S. Mothering: The View from Psychological Research. *The University of Chicago Press*. 1984. Vol. 9, No. 3. P. 434-453.
67. Guttman H.A. Autonomy and motherhood. *Psychiatry*. 1983. Vol. 46, No. 3. P.230-235.
68. Hubbs-Tait PhD L. Parental Feeding Practices Predict Authoritative, Authoritarian, and Permissive Parenting Styles. *Journal of the American Dietetic Association*. 2008.Vol. 108, Iss. 7. P. 1154-1161.
69. Joseph M. V., John J. Impact of parenting styles on child development. *Global Academic Society Journal: Social Science Insight*, Vol. 1, No. 5. P. 16-25.
70. Kahya Y., Uluc S. The Perceived Maternal Parenting Self-Efficacy (PMP S-E) tool: The adaptation study in the context of attachment styles and mood in the first-time mothers. *Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*. 2021. Vol. 34. P. 50-63.
71. Lomanowska A.M. Parenting begets parenting: A neurobiological perspective on early adversity and the transmission of parenting styles across generations. *Neuroscience*. 2017. Vol. 342. P. 120-139.
72. Mcfadden P. Motherhood as a choice. *South Afr Polit Econ Mon*. 1994. Vol. 7, No. 9. P.40.
73. Mehrinejada S.A., Rajabimoghadamb S., Tarsafic M. The Relationship between Parenting Styles and Creativity and the Predictability of Creativity by Parenting Styles. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 2015. Vol. 205, No. 5. P. 56-60.
74. Mercer R T. The process of maternal role attainment over the first year. *Nurs Res*. 1985. Vol. 34, No. 4. P.198 - 204.
75. Mercer R.T. Factors impacting on the maternal role the first year of motherhood. *Birth Defects Orig Artic Ser*. 1981. Vol. 17, No. 6. P.233-252.

76. Mirjami M. Early mother-infant interaction: determinants and predictors. doctoral Thesis University of Tampere 2006. 160 p.

77. Noriuchi M., Kikuchi., Senoo A. The functional neuroanatomy of maternal love: mother's response to infant's attachment behaviors. *Biol Psychiatry*. 2008. Vol. 63, No. 4. P. 415 - 423.

78. Poduval J., Poduval M. Working mothers: how much working, how much mothers, and where is the womanhood? *Mens Sana Monogr*. 2009. Vol. 7, No. 1. P.63-79.

79. Power T. G. Parenting Dimensions and Styles: A Brief History and Recommendations for Future Research. 2013. Vol. 9. No. s1.

URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC3746212/> (останній доступ 12.10.2024).

80. Samdan G. Kiel N., Petermann F. The relationship between parental behavior and infant regulation: A systematic review. *Developmental Review*. Sep. 2020. Vol. 57 URL: <https://www.sciencedirect.com> (останній доступ 10.10.2024).

81. Shin H., Park Y.J., Ryu H., Seomun G.A. Maternal sensitivity: a concept analysis. *J Adv Nurs*. 2008. Vol. 64, No. 3. P. 304-314.

82. Yeo E. Relationship Among Infant Temperament, Parenting Stress, Parenting Style and Infant Development: Multigroup Analysis for Gender Difference. *Materials of the KICCE International Seminar: Effective Investment in Early Childhood Education and Care*. Seoul. 2Aug. 2011. P. 333-340.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Особливості діагностики психічного розвитку дітей раннього віку за методикою В. Манової-Томової

«Шкала оцінки психічного розвитку від 4 до 52 тижнів» застосовуються для діагностики психічного розвитку дітей. Методика дозволяє визначити рівень розвитку дітей в окремих сферах, дати оцінку їх психічному розвитку в цілому, прогнозувати в найзагальнішому плані хід подальшого розвитку. За допомогою методики психолог може отримати інформацію про розвиток дитини у визначений момент часу, здійснювати контроль за розвитком, виявляти проблемні моменти у розвитку, визначати напрямки управління процесом розвитку, а отже, деякою мірою регулювати його зміни.

Дослідження рівня психічного розвитку немовлят передбачає 3 основні етапи:

I етап – заповнення шкали оцінки психічного розвитку досліджуваного;

II етап – визначення кількісних показників;

III етап – аналіз та інтерпретація отриманих результатів.

I етап: шкала для оцінки психічного розвитку (від 4 до 52 тижнів) складена з 13 поділок, які відповідають мікроперіодам розвитку дитини. Поділка охоплює 4 тижні і показує певний рівень психічного розвитку: 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40, 44, 48 та 52 тижні. Кожна поділка містить чотири показники, які відображають досягнення дитини у чотирьох головних сферах психічного розвитку: у сфері моторики, сенсорної діяльності, емоційно-соціального розвитку, мовлення. У межах поділки показники розміщені в чітко визначеній послідовності: 1 – моторика (М); 2 – сенсорна діяльність (Д); 3 – емоційно-соціальний розвиток (ЕС); 4 – мовлення (МВ). Кожний показник має величину 1 тиждень.

II етап: Зафіксувати дату народження дитини (число, місяць, рік) та дату дослідження (число, місяць, рік). Календарний або хронологічний вік (КВ) – це реальний вік дитини на момент дослідження. Він визначається як різниця між датою народження та датою дослідження дитини. Для немовлят показник КВ обраховується в тижнях (5 і більше днів заокруглюють до одного тижня) [31, с. 53].

Якщо рівень психічного розвитку дитини потрібно визначити на даний момент часу і лише один раз, як у нашому випадку, то вік психічного розвитку (ВПР) можна розрахувати шляхом пошуку середнього арифметичного найвищих показників розвитку досліджуваного у відповідних сферах.

У цьому випадку для немовлят ВПР обраховується за формулою:

$$\text{ВПР} = \frac{\text{М} + \text{Д} + \text{ЕС} + \text{МВ}}{4}$$

Коефіцієнт загального розвитку (КоР) визначається як співвідношення календарного віку та віку психічного розвитку за формулою.

$$\text{КоР} = \frac{\text{ВПР}}{\text{КВ}} \times 100\%$$

Коефіцієнт загального розвитку свідчить про ступінь психічного розвитку дитини. [31, с. 60].

Показники КоР	Ступінь психічного розвитку
120% – 129%	дуже високий розвиток
110% – 119%	високий розвиток
90% – 109 %	нормальний розвиток
80% – 89%	слабкий розвиток
70% – 79%	межові випадки

Дослідник має рухатися по шкалі знизу вгору, доки не виявить найвищий показник, яким оволоділа дитина у визначеній сфері.

В. Манова-Томова пропонує використовувати спеціальні графічні позначки для відмітки про рівень засвоєння показників розвитку. Це дозволить досліднику побудувати індивідуальну криву психічного розвитку дитини та зіставити її з ідеальною кривою розвитку в віці немовляти чи в ранньому віці. Навпроти кожної шкали є сітка, яка утворена горизонтальними лініями, що відокремлюють показники розвитку в різних сферах, і вертикальними лініями, що відокремлюють вікові мікроперіоди в тижнях (для немовлят) і місяцях (для дітей раннього віку). В цій сітці накреслена ідеальна крива розвитку, яка може бути реалізована лише у випадку, коли психічний та календарний вік дитини співпадають.

Якщо дитина засвоїла показник розвитку, дослідник заштриховує квадратик, який знаходиться в сітці навпроти цього показника, при цьому обов'язково враховує показник календарного віку, що зазначений у низу сітки. Таким чином заштрихований квадратик завжди знаходиться на перетині двох ліній «показник розвитку» та «показник календарного віку досліджуваного».

Якщо дитина засвоїла показники розвитку, що відповідають її календарному віку, то заштриховані квадратики будуть співпадати з ідеальною кривою. Якщо в дитини пришвидшений психічний розвиток і вона засвоїла показники наступного мікроперіоду, то заштриховані квадратики будуть знаходитися зліва від ідеальної кривої. В тому випадку, коли дитина має уповільнений психічний розвиток і засвоює показники пізніше, ніж передбачено віковою нормою, заштриховані квадратики будуть знаходитися справа від ідеальної кривої розвитку.

[illegible]

[illegible]

12	2	Д	Стежити за рухомими предметами, повертаючи голову													
	1	М	Тривалий час тримає голову, впирається ногами													
8	4	МВ	Вимовляє тихі голосні та горлові звуки													
	3	ЕС	Усміхається, коли до неї говорять													
	2	Д	Стежити поглядом за рухомими предметами													
	1	М	Тримає голову, якщо взяти дитину на руки													
4	4	МВ	Вимовляє невизначені вигуків та звуки													
	3	ЕС	Вдивляється в людину, яка нахилилася над нею													
	2	Д	Здрагається і вслуховується в голосний звук													
	1	М	Підводить голову на короткий час													
Календарний вік (у тижнях):				4	8	12	16	20	24	28	32	36	40	44	48	52

Методика дослідження репродуктивної установки «Факти, що асоціюються з народженням дитини в сім'ї» за В. Бойко у модифікації О. Каримової

Методика В. Бойко «Факти, що асоціюються з народженням дитини в сім'ї» була модифікована О. Каримовою з метою виявлення ставлення респондентів до факту народження дитини. При складанні методики авторка орієнтувалася на класичні методики вивчення установок – шкали Р. Лайкерта й Л. Терстоуна. Процес створення методики: були зібрані висловлювання, що виражають різні думки про факт народження дитини. Факти, що асоціюються з народженням дитини в сім'ї були взяті з опитувальника В. Бойка.

Респондентам пропонується з представлених суджень вибрати 10 тих, які відповідають їхнім уявленням про народження дитини.

Обране судження потрібно оцінити за 10-и бальною шкалою (10 максимальна значимість для респондента).

Вибір і високе оцінювання позитивних фактів буде відповідати позитивній установці на народження дитини; вибір негативних фактів і їхнє високе оцінювання – негативній установці на народження дитини. Протиріччя у виборах буде свідчити про невизначену установку [29, с. 70].

Інструкція. З нижче перерахованих фактів виберіть 10 тих, які асоціюються у Вас з народженням дитини й оцініть їх за 10-ти бальною шкалою (10 балів тому факту який найбільше відповідає народженню дитини, 1 бал - факт найменше всього відповідає народженню дитини). Поряд із обраним фактом поставте бал.

№з/п	Судження	Бал
1	Дитина зміцнює сім'ю, почуття між подружжям.	
2	Народження дитини – радість у домі.	
3	Дитина – це радість материнства.	
4	Дитина – це дитяча ласка, прихильність до батька, матері.	
5	Дитина надає сенсу життя.	
6	Народження дитини – ризик для здоров'я.	
7	Народження дитини - розлад, напруга у сім'ї.	
8	Народження дитини – залежність від бабусь та дідусів.	
9	Народження дитини – необхідність залишити роботу, колектив.	
10	Народити дитину – значить прив'язати себе до будинку.	
11	Дитина – проблема житла.	

12	Діти забирають кращу частину нашого життя.	
13	Діти – це хвилювання за їхню долю, майбутнє.	
14	Народження дитини – матеріальні труднощі.	
15	Дитина – помічник у сім'ї, опора на старість.	
16	Дитина – це найвдячніший об'єкт вкладення наших сил.	
17	Народження дитини -можливість виростити добру, чуйну людину.	
18	Дитина – спадкоємець усього доброго в мені.	
19	Дитина – це найближча людина в горі та радості.	
20	Діти – це гордість батьків.	
21	Дитині складно дати хорошу освіту, професію.	

ДОДАТОК В

Особливості діагностики матерів немовлят з використанням «Колірного тесту ставлень» О. Еткінда (КТС)

Процедура проведення діагностики полягає у наступному. Дослідник складає перелік значущих осіб та понять для конкретного клієнта, враховуючи при цьому його актуальні проблеми, після чого учасник дослідження формує власні колірні асоціації щодо цих осіб та понять.

За результатами вибору аналізуються колірні уподобання, що дає змогу виявити три типи ставлень:

- 1) позитивне (поняття, які відповідають першим трьом кольорам за рангом привабливості);
- 2) нейтральне (поняття, які асоціюються із кольорами 4-5 відповідно до рангу привабливості);
- 3) негативне (поняття, які асоціюються із 6-8 кольорами за рангом привабливості).

Слід зауважити, що застосування КТС включає використання невербальної методики, що, у свою чергу, дозволяє виявити не лише свідомі, але й несвідомі аспекти системи ставлень, оскільки сприяє уникненню механізмів психологічного захисту. Ця методика відзначається тим, що вона зменшує витрати часу на проведення та аналіз результатів. Тому саме колірний тест ставлень був обраний нами з метою визначення ставлення матерів до материнства, немовляти, особистого «Я» [28, с. 73].

Характеристика кольорів (за М. Люшером) включає в себе 4 основних і 4 додаткових кольори.

Основні кольори:

- 1) синій – символізує спокій, стан спокою, потребу у відпочинку, емоційну стабільність і задоволеність, душевну прихильність, гармонію;
- 2) зелений – почуття впевненості, наполегливість, вольове зусилля, напругу і наполегливість, високий рівень домагань і самовпевненість, прагнення до самовираження, успіху і влади, діловитість, наполегливість і завзятість у досягненні цілей, упертість, енергійний захист своїх позицій;
- 3) червоний – символізує силу волі, активність, що доходить в ряді випадків до агресивності, прагнення до успіху через боротьбу, наступальність і владність, потребу діяти і витратити сили, лідерство та ініціативність, збудженість;
- 4) жовтий – активність, прагнення до спілкування і сприйнятливість до всього нового, оптимізм, радість і веселість, розслабленість і розкутість, оригінальність і прагнення до розширення своїх можливостей.

При відсутності конфлікту в оптимальному стані основні кольори повинні займати переважно перші п'ять позицій.

Додаткові кольори:

5) фіолетовий символізує вразливість, емоційну виразність, чутливість, інтуїтивне розуміння, зачарованість і мрійливість, захоплення і фантазії;

6) коричневий уособлює комфорт тілесних відчуттів, прагнення до затишку і спокою, фізичну легкість і сенсорну задоволеність;

7) чорний символізує в першу чергу заперечення, закінчення чого-небудь і відмову, зречення і неприйняття, протест проти чого – або кого-небудь;

8) нульовий(0) – нейтральність і №безбарвність№, неучасть, соціальну відгородженість, свободу від зобов'язань, невірноваженість, млявість і розслабленість, невпевненість, несамотійність і пасивність.

Символізують негативні тенденції: тривожність, стрес, переживання страху, засмучення. Значення цих кольорів (як і основних) найбільшою мірою визначається їхнім взаємним розташуванням, розподілом за позиціями [29, с. 77].

ДОДАТОК Г

**Процедура проведення методики «Сімейна соціограма»
у роботі з мамами немовлят та інтерпретація результатів**

Процедура проведення: досліджуваному дають бланк з намальованим колом діаметром 110 мм та інструкцію: «На листку паперу перед вами зображено коло. Намалуйте в ньому самого себе та членів вашої сім'ї у формі кола і підпишіть їх іменами».

Критерії, за якими проводиться оцінка результатів:

1. Кількість членів сім'ї, що потрапили в площу кола. Порівнюється з числом членів сім'ї, що зображено досліджуваним, з реальним.

2. Величина кіл. Якщо коло «Я» більше порівняно з іншими, це говорить про достатню самооцінку, менше – про занижену. Величина кіл інших членів сім'ї говорить про їх значущість для досліджуваного.

3. Взаєморозміщення кіл. Розміщення свого кола в центрі іншого може свідчити про егоцентричну спрямованість особистості, а розміщення внизу, на відстані від інших членів сім'ї – на переживання емоційної відторгнутості.

4. Дистанція між колами. Віддаленість одного кола від іншого може свідчити про емоційну відчуженість. «Злипання» – кола накладаються одне на одне, з'єднуються або одне в одному, свідчать про недиференційованість «Я» у членів сім'ї, наявність симбіотичних зв'язків. [28, с. 64].

Кола можуть бути розташовані в лінійному порядку, що свідчить про формальний підхід до дослідження або відсутності теплих відносин.

Якщо кола розташовані у вільному розташуванні, в різній віддаленості один від одного, це свідчить про певний ступінь близькості між членами сім'ї.

Матері інколи ніби приліплюють до свого кола маленьке коло, яке означає дитину, а коло колишнього чоловіка та батька дитини може опинитися за великим колом, тобто за межами сім'ї, або взагалі зникнути.

Зустрічаються також варіанти, коли в коло поміщається обличчя члена сім'ї, таким чином формальна схема олюднюється.

Проективний малюнковий тест «Я і моя дитина» Г. Філіппової та особливості його використання

Проведення цього тесту включає створення малюнка за допомогою мистецьких матеріалів, часто кольорових олівців, та подальшу інтерпретацію отриманих результатів за встановленими критеріями, що використовуються для малюнкових методик у діагностиці. В інтерпретації малюнків ураховуються змістовні ознаки (предметність, часова віднесеність) і формальні (якість лінії, композиція, розташування на аркуші, деталі малюнків).

Г. Філіппова визначає чотири типи переживання материнства:

1. У сприятливій ситуації малюнок розташований у центрі аркуша, мати та дитина зображені у звичайних образах, дитина чітко промальована, її вік відповідає віку немовляти.

2. При незначних ознаках тривоги: фігура дитини може бути непропорційною фігурі матері (занадто великою або занадто малою), на малюнку можуть присутні інші фігури та предмети, дитина може бути у візку або мати тримає її за руку, вік дитини відповідає ранньому дитинству.

3. При наявності тривоги та невпевненості у собі: заміна образів не відбувається, але на малюнку присутні багато додаткових предметів, детальне промальовування деталей, часто відсутня спільна діяльність матері та дитини, можуть бути зображені кілька членів родини.

4. При конфлікті з материнством: на малюнку відсутня жінка або дитина, можлива заміна на інші образи (рослини, тварини), низький рівень контакту з дитиною та спільною діяльністю, дитина може бути у візку або в животі матері, присутня велика кількість додаткових предметів [29, с. 78].

Ця методика виявляє особливості ставлення жінки до ситуації материнства, цінність дитини на матері, уявлення себе у ролі матері, особливості сприйняття дитини (образ дитини для матері).

Залежно від змісту малюнків, вони поділяються на 4 типи: сприятлива ситуація; незначні симптоми тривоги, невпевненості та конфліктності; тривога та невпевненість в собі; конфліктне ставлення до ситуації батьківства.

Дана методика дозволяє визначити ставлення жінки до ситуації материнства. Опис симптомокомплексів, які характеризують представлені типи малюнків:

1) сприятлива ситуація: формальні ознаки: гарна якість лінії; розташування малюнка у центральній частині листа; розміри малюнка відповідають прийнятим у психодіагностиці (відображають нормальний стан без ознак тривоги та невпевненості у собі); за наявності розгорнутого сюжету малюнок займає більшу частину аркуша (з додатковими деталями окрім фігур матері та дитини: зміст кімнати, будинок, дерева тощо); відсутність стирання, викреслення, перемальовки, малюнок на звороті листа; відсутність тривалих

обговорень (як і що малювати) або відмовок (я не вмію тощо), а також пауз у процесі малювання більше 15 секунд; позитивні емоції різного ступеня вираженості у процесі малювання;

2) незначні симптоми тривоги, невпевненості, конфліктності. Формальні ознаки: наявність незначних ознак тривоги та невпевненості у собі за якістю лінії; недостатньо великий малюнок розташування малюнку в нижній частині листа або ближче до одного з його кутів; наявність лінії основи; незначна наявність штрихування. Змістовні ознаки: наявність на малюнку себе та дитини без заміни образів; фігура дитини занадто велика чи маленька; наявність чоловіка, інших; велика кількість додаткових предметів, їх великі у порівнянні з фігурами матері та дитини розміри; дитина в колясці або іншому рухомому об'єкті (на санчатах, у кріслі-гойдалці, на іграшці-гойдалці тощо), при цьому мати тримає дитину за руку або за деталь об'єкта, в якому розташована дитина, фігура та особа дитини промальовані; всі фігури обличчям до глядача, або у профіль; спільна діяльність може бути відсутня; вік дитини у вагітності в межах раннього, до кінця вагітності наближається до немовляти, після пологів – у цьому віці;

3) тривога та невпевненість у собі. Формальні ознаки: погана якість лінії; малюнок дуже дрібний, розташований унизу листа або у кутку; наявність лінії основи, штрихування у великій кількості. Змістовні ознаки: наявність малюнку себе та дитини без заміни образів; фігура дитини занадто велика чи занадто маленька; велика кількість додаткових об'єктів, ретельне промальовування деталей одягу; недостатнє промальовування фігур та осіб себе та дитини, схематизація; відсутність спільної діяльності; контакт з дитиною може бути за типом 1 і 2, або поруч із дитиною без контакту (при цьому дитина не ізольована), можливо протягнуті одна до одної руки без прямого контакту; наявність на малюнку кількох членів сім'ї, своєї матері; велика кількість додаткових предметів, їх великі у порівнянні з фігурами матері та дитини розміри, вони покривають практично весь лист; вік дитини у вагітності в межах дошкільної, до кінця вагітності наближається до раннього або немовляти, після пологів – у справжньому віці;

4) конфлікт із ситуацією материнства. Формальні ознаки: відмова від малювання; перевертання, згинання листа; наявність стирань, перемальовок, закреслювань; великі плями чорного кольору; неадекватне використання розмірів листа (занадто дрібно або «не вміщаються» важливі частини малюнка, насамперед фігура матері та дитини). Змістовні ознаки: відсутність на малюнку себе і дитини; заміна образу дитини і себе на рослину, тварина, символ; відсутність спільної діяльності та контакту з дитиною; дитина захищена (у пелюшках, колясці, ліжечку, животі матері); дитина ізольована за допомогою предметів, що відокремлюють її від матері або повністю ізольована без контакту з матір'ю (до ліжечка, коляски, на килимку, на гойдалці тощо); велика просторова дистанція між фігурами матері та дитини; фігури, намальовані спиною; відсутність у фігур обличчя; велика кількість додаткових предметів, їх [25].

**Методика С. Степанова «Стратегії сімейного виховання»
в модифікації І. Махоніної**

Інструкція: За допомогою цього тесту спробуємо оцінити Вашу стратегію сімейного виховання. З чотирьох варіантів відповіді виберіть оптимальний для Вас.

1. Чим, на Вашу думку, переважно визначається характер людини – спадковістю чи вихованням?

- А. Поєднанням вроджених задатків і умов середовища.
- Б. Переважно вихованням.
- В. Головно вродженими задатками.
- Г. Ні тим, ні іншим, а життєвим досвідом.

2. Як Ви ставитеся до думки про те, що діти виховують своїх батьків?

- А. Це гра слів, софізм, що не має відношення до дійсності.
- Б. Готовий з цим погодитися за умови, що не можна забувати і про традиційну роль батьків як вихователів своїх дітей.
- В. Абсолютно з цим згоден (діти виховують своїх батьків).
- Г. Важко відповісти, не замислювався над цим.

3. Яке з суджень про виховання Ви вважаєте найбільш вдалим?

- А. Навчи сина послуху, тоді зможеш навчити і всього іншого (Томас Фуллер)
- Б. Дітям потрібні не повчання, а приклади (Жозеф Жубер)
- В. Мета виховання - навчити дітей обходитися без нас (Ернст Легуве)
- Г. Якщо Вам більше нічого сказати дитині, скажіть йому, щоб вона пішла умитися (Едгар Хоу)

4. Чи вважаєте Ви, що батьки повинні говорити з дітьми про статеві особливості?

- А. Звичайно, в першу чергу це повинні зробити батьки
- Б. Коли діти досить подорослішають, потрібно завести розмову і про це. А в шкільному віці головне - подбати про те, щоб захистити їх від проявів аморальності.
- В. Вважаю, що батькам потрібно в доступній формі задовольняти інтерес дітей до цих питань.
- Г. Мене ніхто цьому не вчив, і їх саме життя навчить.

5. Чи варто батькам давати дитині гроші на кишенькові витрати?

- А. Найліпше регулярно видавати певну суму на конкретні цілі і контролювати витрати.
- Б. Доцільно видавати певну суму на тиждень, місяць, щоб дитина сама

вчилась планувати свої витрати.

В. Якщо попросить, можна і дати.

Г. Коли є можливість, можна дати їй певну суму.

6. Як Ви вчините, якщо дізнаєтеся, що Вашу дитину образив однокласник?

А. З'ясовуватиму стосунки з батьками кривдника.

Б. Поясню дитині, як їй ліпше поводитися в таких ситуаціях.

В. Засмучусь, постараюся втішити дитину.

Г. Діти самі добре розберуться в своїх відносинах, тим більше, що їх образи недовготривалі.

7. Як Ви відреагуєте на лихослів'я дитини?

А. Лихослів'я треба припиняти в зародку! Покарання тут необхідне, а від спілкування з невихованими однолітками дитину надалі треба захистити.

Б. Постараюся довести до дитини, що в нашій родині, та й узагалі серед порядних людей, це не прийнято.

В. Дитина має право висловлювати свої почуття, навіть у той спосіб, який нам не до душі.

Г. Подумаєш! Усі ми знаємо ці слова. Не треба надавати цьому значення, поки це не виходить за розумні межі.

8. Дочка (син) – підліток хоче провести вихідні на дачі у подружки, де збереться компанія однолітків під час відсутності батьків. Відпустили б Ви її (його)?

А. Ні в якому разі. Такі збіговиська до добра не доводять. Якщо діти хочуть відпочити і повеселитися, нехай роблять це під наглядом старших.

Б. Можливо, якщо знаю її (його) товаришів як порядних і надійних підлітків.

В. Вона (він) цілком розумна людина, щоб самостійно прийняти рішення. Хоча, звичайно, за її (його) відсутності буду трохи турбуватися.

Г. Не бачу причини забороняти.

9. Як Ви відреагуєте, якщо дізнаєтеся, що дитина Вам збрехала?

А. Постараюся вивести її на чисту воду і присоромити.

Б. Спробую розібратися, що спонукало її збрехати.

В. Відчуватиму розчарування.

Г. Якщо привід не надто серйозний, не стану надавати цьому значення.

10. Чи вважаєте Ви, що подаєте дитині гідний приклад?

А. Безумовно.

Б. Намагаюся.

В. Сподіваюся.

Г. Не знаю.

Обробка й інтерпретація результатів

Номер питання	Стиль поведінки			
	авторитарний	авторитетний	ліберальний	індиферентний
1	А	Б	В	Г
2	А	Б	В	Г
3	А	Б	В	Г
4	А	Б	В	Г
5	А	Б	В	Г
6	А	Б	В	Г
7	А	Б	В	Г
8	А	Б	В	Г
9	А	Б	В	Г
10	А	Б	В	Г

Чим більше переважання одного з типів відповідей, тим більш виражений у батьків певний стиль виховання [27, с. 96].

ДОДАТОК К

Тренінгова програма для роботи з матерями, які виховують дітей до одного року

Тренінгова програма спрямована на підвищення обізнаності матерів про вплив стилів виховання на психічний розвиток немовлят та розвиток навичок позитивної взаємодії з дітьми. Вона націлена на створення гармонійного підходу до виховання, що забезпечує здоровий психологічний розвиток немовляти через чутливу взаємодію, емоційну підтримку і збалансоване виховання. Розрахована на 8 занять, які проводяться у форматі Zoom-конференції.

Перше заняття:

«Материнські стилі виховання: 7 кроків до розуміння»

Мета: ознайомити учасників тренінгу з тренінговою програмою та спрямованістю першого заняття; згуртувати групу; інформувати учасниць про різні стилі виховання та основні патерни поведінки матері, які співвідносяться з певним материнським стилем; розвивати здатність до аналізу та синтезу інформації; набуття нових алгоритмів дій у взаємодії з дитиною.

Структура заняття

- Привітання. Презентація програми (загальна) та презентація заняття
- Вправа «Правила роботи в групі»
- Вправа «Знайомство»
- Вправа «Дерево очікувань»
- Інформаційна частина «Материнські стилі виховання та їхні особливості»
- Вправа «Кола стилів»
- Вправа «Мозаїка стилів»
- Рефлексія (групова та індивідуальна)

Хід заняття

- Привітання. Презентація програми (загальна) та презентація заняття
- Вправа «Правила роботи в групі»

Мета: створити чіткі і зрозумілі правила, які б не суперечили етичним нормам і були комфортними для групи.

Учасника заняття пропонується скласти список основних правил (наприклад, «не перебивати», «ділитися думками лише в рамках теми», «активно брати участь в обговореннях»). Додати правила щодо використання мобільних телефонів (наприклад, «вимкнути телефони або поставити їх на беззвучний режим»).

Уточнення правил з групою: перевірити, чи погоджуються учасники з правилами і чи враховані їхні побажання; ознайомити учасників з усіма правилами; дати час для обговорення та коригування правил, якщо це необхідно; всі учасники повинні визнати правила перед початком тренінгу.

- Вправа «Знайомство»

Мета: познайомитись з учасниками групи, створити позитивний емоційний фон.

Коротке представлення ведучого та учасниць. Кожна мати називає своє ім'я і одного улюбленого персонажа з дитинства, коротко описує його особливості, які викликають симпатію.

- Вправа «Дерево очікувань»

Мета: продукування та усвідомлення очікувань відносно тренінгового заняття.

На віртуальній дошці Jamboard, на якій зображене «Дерево наших очікувань», учасниці розміщують стікери. На них вони записують свої очікування від тренінгу в цілому та від даного заняття.

- Інформаційна частина «Материнські стилі виховання та їхні особливості»

Пропонуємо поговорити про стилі виховання матерів немовлят. Це дуже важлива тема, адже саме в цей період формується основа для емоційного, соціального та когнітивного розвитку вашої дитини.

Давайте розглянемо кілька основних стилів виховання з прикладами, які допоможуть вам краще зрозуміти, якого саме стилю виховання ви дотримуетесь особисто, та як він може позначитися на розвитку дитини.

Перший стиль – авторитарний. У цьому випадку батьки встановлюють жорсткі правила та очікують беззаперечного підкорення. Наприклад, уявіть, що дитина намагається дослідити навколишній світ, граючи з іграшками. Якщо батьки в цей момент строго кажуть: «Не чіпай це, це небезпечно!» без пояснень, дитина може почуватися наляканою та збентеженою. У результаті, з часом, вона може стати тривожною та мати труднощі у встановленні емоційних зв'язків з іншими.

Наступний стиль – ліберальний або дозволяючий. У цьому випадку батьки дають дітям максимальну свободу. Наприклад, якщо дитина захоче дістати небезпечний предмет, батьки можуть не заважати їй. Це звучить чудово, але без належних меж діти можуть стикатися з труднощами в дисципліні та структурі. Вони можуть виявитися незалежними, але, наприклад, можуть не знати, як реагувати, коли стикаються з небезпекою або новими соціальними ситуаціями, такими як гра з іншими дітьми.

Тепер розглянемо авторитетний стиль. Це, напевно, найбільш оптимальний підхід. Батьки встановлюють чіткі правила, але при цьому враховують потреби і почуття своїх дітей. Наприклад, якщо дитина починає плакати, намагаючись дістати іграшку, мати може спокійно підійти і сказати:

«Я бачу, що ти хочеш цю іграшку. Давай подивимося, як ми можемо її дістати, але спочатку давай перевіримо, чи це безпечно». Такий підхід не лише допомагає дитині відчувати, що її потреби важливі, а й навчає її приймати рішення у безпечному середовищі.

Останній стиль – індиферентний або байдужий. Батьки, які практикують цей стиль, проявляють низький рівень зацікавленості в житті дитини. Вони можуть залишати дитину гратися саму, не реагуючи на її емоції. Наприклад, якщо дитина плаче, бо впала, а батьки просто ігнорують це і займаються своїми справами, малюк може відчувати себе покинутим. Це може призвести до низької самооцінки та проблем із формуванням здорових стосунків у майбутньому.

Кожен із даних стилів має свої переваги та «слабкі місця». Пропонуємо розділитися на групи та опрацювати це питання спільно в різних електронних кабінетах.

Після роботи в групах учасники тренінгу презентують свої напрацювання.

- Вправа «Кола стилів»

Мета: розвивати в учасниць критичне ставлення до різних материнських стилів виховання (авторитарний, авторитетний, ліберальний, індиферентний).

Учасниці діляться на чотири групи, кожна отримує картки з описом одного з стилів виховання і обговорює, які характеристики цього стилю, які емоції він викликає у дітей і які наслідки може мати в найближчій часовій перспективі, що може бути маркером цих наслідків. Потім групи представляють свої висновки решті учасниць, заповнюючи спільну дошку Jamboard.

- Вправа «Мозаїка стилів»

Мета: дослідити, як стилі виховання можуть «змішуватися і взаємодіяти» між собою.

Учасниці беруть підготовлені самостійно шматочки паперу різних форм і кольорів, символізуючи різні стилі виховання. Кожна мати має створити свою «мозайку» стилів, вибираючи, які елементи вона хотіла б включити у своє виховання, поєднуючи різні підходи.

Обговорення: Що було обрано,? Чому і які стилі вони вважають найбільш підходящими для себе?

- Рефлексія (групова та індивідуальна)

Учасниці діляться своїми думками про те, що вони дізналися нового, як змінився їхній погляд на стилі виховання. Тренер підкреслює важливість усвідомленого вибору стилю виховання, щоб створити емоційно безпечне середовище для дітей, запрошує на наступне заняття.

Друге заняття:
«Читання потреб дитини без помилок»

Мета: поглибити знання матерів про основні потреби немовлят, підкреслити важливість материнської ролі у формуванні емоційного зв'язку, розвинути навички спостереження та реагування на потреби дитини, а також сприяти обміну досвідом серед учасниць.

Структура заняття

- Привітання. Презентація заняття
- Вправа «Правила роботи в групі»
- Вправа «Розминка»
- Інформаційна частина «Подорож у світ потреб немовлят»
- Вправа «Потреби немовляти»
- Вправа «Мова тіла»
- Вправа «Сигнали дитини»
- Рефлексія (групова та індивідуальна)

Хід заняття

- Привітання. Презентація програми (загальна) та презентація заняття
- Вправа «Правила роботи в групі»

Під час даного етапу тренінгової роботи пропонується пригадати правила, зазначені на початку тренінгової програми та за потреби внести нові домовленості чи змінити попередні.

- Вправа «Розминка»

Мета: ближче знайомство учасниць, налагодження зворотного зв'язку, взаємодія та обмін інформацією.

Кожна учасниця малює на листку паперу своє «дерево життя», яке складається з коріння, стовбура і гілок. Коріння символізує минуле, стовбур – сьогодення, а гілки – майбутнє. Учасники додають ключові слова до кожної частини дерева: біля коріння вони зазначають події, які вплинули на них чи змінили їх у минулому, коло стовбура записують те, що характеризує їх теперішню ситуацію, а близько до гілок вказують те, що хочуть зробити чи чого хочуть досягти в майбутньому. Після цього кожен учасник представляє своє «дерево життя» групі.

- Інформаційна частина «Подорож у світ потреб немовлят»

Сьогодні ми з вами розпочнемо нашу подорож у світ потреб немовлят і ролі матері в їхньому розвитку. Розуміння потреб вашої дитини є надзвичайно важливим, адже саме в перший рік життя закладаються основи емоційного, соціального та фізичного розвитку.

Немовлята мають безліч потреб, які потрібно задовольнити для забезпечення їхнього благополуччя. Це не лише фізіологічні потреби, такі як харчування, сон та безпека, а й емоційні – потреба в любові, увазі та емоційній підтримці. Наприклад, коли ви годуєте свою дитину, це не просто усунення відчуття голоду. Це також момент близькості, коли ви дивитеся один одному в очі, спілкуєтеся через міміку і жести. Ця взаємодія допомагає немовляті відчувати вашу любов і підтримку, що, в свою чергу, зміцнює його емоційний зв'язок з вами.

Коли ви розумієте, чого потребує ваша дитина, ви можете краще реагувати на її сигнали. Наприклад, якщо ваша дитина плаче, важливо з'ясувати, чому це відбувається. Можливо, вона голодна, хоче спати або просто потребує вашої уваги. Якщо ви швидко реагуєте на ці сигнали, це формує в малюка відчуття безпеки. Діти, які знають, що їхні потреби задовольняються, зазвичай стають більш впевненими в собі, і це позитивно позначається на їхній поведінці в майбутньому.

Більш того, ваше усвідомлення потреб немовляти допомагає вам зрозуміти, як діяти в різних ситуаціях. Наприклад, якщо ваша дитина неспокійна, ви можете помітити, що їй потрібна фізична близькість. У такій ситуації ви можете взяти малюка на руки, обійняти його, або навіть просто потримати його близько до себе. Це не лише заспокоїть дитину, але й зміцнить ваш зв'язок. Взаємодія через дотики і обійми є важливою для емоційного розвитку немовляти.

Ще один приклад – це гра. Коли ви граєте з дитиною, ви не лише розважаєте її, але й допомагаєте їй вчитися. Прості ігри, такі як «схованки» чи «ква-ква» сприяють розвитку соціальних навичок і формуванню емоційного зв'язку. Дитина вчиться реагувати на ваші дії, а ви вчитеся розуміти її емоції.

Давайте спільно на дошці спробуємо зазначити ті потреби, які спостерігаєте у взаємодії з дитиною та спосіб сигналу дорослим про незадоволення даної потреби. По завершенню роботи в загальній групі тренер класифікує потреби та зауважує на важливості кожної з визначених груп (наприклад, потреби фізіологічні, потреби в безпеці, потреби у спілкуванні тощо).

• Вправа «Потреби немовляти»

Мета: вчити учасниць розпізнавати потреби немовлят та адекватно на них реагувати.

Тренер пропонує картки з різними потребами немовляти, такими як: фізичні (харчування, сон, гігієна), емоційні (любов, безпека, увага), соціальні (взаємодія, ігри, спілкування). Учасниці об'єднуються в групи за трьома категоріями (фізичні, емоційні, соціальні потреби) і обговорюють, як вони розпізнати, а потім і задовольнити ці потреби.

Кожна група представляє свої ідеї решті учасниць, підкреслюючи важливість кожної потреби.

- Вправа «Мова тіла»

Мета: допомогти матерям зрозуміти, як немовлята виражають свої потреби через мову тіла.

Тренер демонструє відео, на яких видно немовлят у різних ситуаціях (плач, усмішка, активність). Учасниці обговорюють, які емоції та потреби можуть бути в цих ситуаціях. А далі проводиться рольова гра – кожна мати отримує роль (наприклад, мати, немовля, оточення дитини) і має описати ситуацію вираження потреби з позиції певної ролі.

- Вправа «Сигнали дитини»

Мета: розвивати здатність розпізнати сигнали, які вказують на незадоволені потреби немовляти.

Учасниці отримують аркуші з малюнками різних сигналів немовляти (плач, усмішка, рухи). Тренер читає ситуації, в яких можуть проявлятися ці сигнали (наприклад, «дитина плаче вночі»). Матері мають запропонувати варіанти потреб, які можуть бути не задоволені у дітей 2 місяців, 6 місяців, 12 місяців. Обговорення: як можна швидко і правильно реагувати на ці сигнали.

- Рефлексія (групова та індивідуальна)

Матері обговорюють, які нові знання вони отримали про потреби своїх дітей і як це може змінити їхню взаємодію. Проговорюють короткі висловлювання про те, що вони хотіли б змінити у своїй взаємодії з дітьми на основі отриманих знань. Тренер підкреслює, що задоволення потреб дитини є ключем до її психоемоційного розвитку.

Третє заняття:

«Емоційна безпека дитини=основа для її розвитку»

Мета: вчити матерів створювати емоційно безпечне середовище для дитини, що сприяє її розвитку; формувати готовність до особистісних змін у взаємодії з немовлям.

Структура заняття

- Привітання. Презентація заняття
- Вправа «Правила роботи в групі»
- Вправа «Готовність до змін»
- Інформаційна частина «Що важливо знати про емоційну безпеку дитини першого року життя?»
- Вправа «Формування емоційної безпеки»
- Вправа «Практика активного слухання»
- Вправа «Моделювання емоційної підтримки»
- Рефлексія (групова та індивідуальна)

Хід заняття

- Привітання. Презентація програми (загальна) та презентація заняття

- Вправа «Правила роботи в групі»

Під час даного етапу тренінгової роботи пропонується пригадати правила, зазначені на початку тренінгової програми та за потреби внести нові домовленості чи змінити попередні.

- Вправа «Готовність до змін»

Мета: ближче знайомство учасниць, взаємодія та обмін інформацією щодо змісту заняття.

Тренер готує картки чи смужки паперу, на яких написані ключові слова, що стосуються змісту теми (по одному ключовому слову на кожній картці) і пропонує рандомно картку кожній з учасниць. Учасниця зазначає 3 власні характеристики, які їй допомагають у материнстві та інтуїтивно намагається встановити логічний зв'язок слова на картці зі змістом заняття.

- Інформаційна частина «Що важливо знати про емоційну безпеку дитини першого року життя?»

Сьогодні наша розмова про емоційну безпеку немовлят, а саме про відчуття довіри та захищеності, яке дитина отримує від своїх батьків та оточення. Вона є важливою складовою психічного розвитку немовляти, оскільки в перші роки життя закладаються основи його емоційного та соціального благополуччя. Коли малюк відчуває емоційну безпеку, він зможе впевнено досліджувати навколишній світ, взаємодіяти з іншими людьми та формувати здорові стосунки.

Наприклад, коли мати реагує на плач своєї дитини, вона не просто заспокоює її, а й демонструє свою чуйність. Це важливий момент, адже, коли дитина знає, що її потреби будуть задоволені, вона відчуває емоційну безпеку. Якщо малюк постійно отримує увагу та підтримку, він починає формувати позитивне уявлення про світ і людей, які його оточують.

На противагу цьому, якщо дитина часто залишається без уваги або стикається з ігноруванням своїх потреб, це може викликати в неї відчуття тривоги та невпевненості. Наприклад, якщо немовля постійно плаче, а батьки не реагують на його сигнали, малюк може почати вважати, що його емоції не важливі. Це може призвести до проблем у розвитку соціальних навичок та емоційної стабільності в майбутньому.

Отже, емоційна безпека – це не просто комфорт, а необхідність для психічного розвитку. Вона створює фундамент для формування здорових стосунків у подальшому житті, адже діти, які відчувають емоційну підтримку, вчаться довіряти іншим і відкриватися новим можливостям. Тому важливо з самого раннього віку забезпечувати немовляті емоційну безпеку, щоб закласти основи для його гармонійного розвитку в майбутньому.

Після вступного слова тренера учасниці обговорюють, що для них означає емоційна безпека у контексті виховання дітей.

- Вправа «Формування емоційної безпеки»

Мета: розширення репертуару дій матері, які сприяють емоційній безпеці немовляти.

Тренер розподіляє картки з різними ситуаціями, у яких дитина може відчувати себе в безпеці або в небезпеці (наприклад, обійми мами, крик, ігри з однолітками). Учасниці об'єднуються в групи, щоб обговорити, як кожна ситуація впливає на емоційний стан дитини, та які дії матерів можуть покращити емоційну безпеку. Кожна група представляє свої висновки, підкреслюючи, як важливо створювати емоційно безпечне середовище для дітей.

- Вправа «Практика активного слухання»

Мета: вчити матерів техніці активного слухання, щоб забезпечити підтримку і розуміння емоцій дитини.

Тренер проводить демонстрацію активного слухання, використовуючи рольову гру: пара учасниць отримує ситуацію (наприклад, дитина засмучена через те, що її іграшка зламалася) і одна грає роль дитини, а інша – матері, яка повинна проявити активне слухання. Після завершення вправи учасниці обговорюють, як почуття дитини вплинули на їхню реакцію і як варто відреагувати.

- Вправа «Моделювання емоційної підтримки»

Мета: поглибити розуміння важливості емоційної підтримки для дітей.

Тренер пропонує різні емоційні ситуації (наприклад, дитина боїться темряви, дитина радіє новій іграшці). Матері в групах розробляють плани, як надати емоційну підтримку в цих ситуаціях. Кожна група представляє свої плани, підкреслюючи важливість підтримки для формування емоційної безпеки.

- Рефлексія (групова та індивідуальна)

Учасниці обговорюють, які нові знання вони отримали про емоційну безпеку і як це вплине на їхню взаємодію з дітьми. Ведучий підкреслює, що створення емоційно безпечного середовища є ключовим для розвитку здорової самооцінки та емоційної стабільності дитини і наскільки важливо забезпечити емоційну безпеку для своїх дітей, а також розвинути навички активного слухання та емоційної підтримки, що позитивно вплине на стосунки з ними.

Четверте заняття:
«Як це бути емпатійною мамою?!»

Мета: вчити матерів розвивати прив'язаність та емпатію у стосунках з немовлятами, розвивати здатність до емпатії, збагачувати звичний для мам репертуар поведінки у взаємодії з немовлятами.

Структура заняття

- Привітання. Презентація заняття
- Вправа «Правила роботи в групі»
- Вправа «Пісочний годинник»
- Інформаційна частина «Емпатія та прив'язаність: шкода чи помічник мами немовляти»
- Вправа «Спостереження за зв'язком»
- Вправа «Розпізнай емоцію»
- Вправа «Картки емоцій»
- Рефлексія (групова та індивідуальна)

Хід заняття

- Привітання. Презентація програми (загальна) та презентація заняття
- Вправа «Правила роботи в групі»

Під час даного етапу тренінгової роботи пропонується пригадати правила, зазначені на початку тренінгової програми та за потреби внести нові домовленості чи змінити попередні.

- Вправа «Пісочний годинник»

Мета: налаштувати учасниць на активну тренінгову роботу, виявити очікування від заняття.

Тренер пропонує мамам намалювати на аркуші пісочний годинник і зазначити на ньому 5 «піщинок»: внизу годинника – що вже знаю на дану тему, а вгорі, що хотіла б дізнатися. По завершенню індивідуальної роботи із завданням, учасниці презентують свої пісочні годинники групі, тренер підсумовує досвід мам та їхні очікування від заняття.

- Інформаційна частина «Емпатія та прив'язаність: шкода чи помічник мами немовляти»

Під час нашого заняття сьогодні мова піде про прив'язаність та емпатію.

Прив'язаність – це глибокий емоційний зв'язок між дитиною та її батьками, що формується в перші роки життя. Цей зв'язок є основою для розвитку довіри, безпеки та впевненості, які супроводжують дитину протягом усього життя. У перші місяці немовлята здебільшого покладаються на своїх матерів або інших близьких людей для задоволення своїх базових потреб, таких як харчування, тепло та захист. Коли мама активно взаємодіє з дитиною,

відповідає на її плач, усміхається, говорить лагідним тоном і підтримує фізичний контакт, це формує сильний емоційний зв'язок. Наприклад, коли ви обіймаєте свою дитину після тривалої розлуки або просто під час годування, ваша любов і підтримка стають для неї джерелом комфорту і спокою. У такі моменти немовля відчуває, що його люблять і піклуються про нього, що зміцнює почуття безпеки та довіри. Як зазначає психолог Джон Боулбі, прив'язаність – це тривала емоційна зв'язка, яка існує між дитиною та особою, яка піклується про неї.

Емпатія, або здатність розуміти та відчувати емоції інших, є важливою складовою цього процесу. Коли мати проявляє емпатію, вона не лише реагує на фізичні потреби дитини, але й на її емоційний стан. Наприклад, якщо малюк виглядає стурбованим або переляканим, мама може його заспокоїти, говорить лагідно, обіймає, тримає на руках або використовує заспокійливі звуки. Ця емоційна реакція допомагає дитині почуватися в безпеці, а також навчає її, як розуміти власні емоції та емоції інших людей. Як зазначає відомий психолог Маріанна Левін, емпатія є основою всіх здорових стосунків, вона дозволяє нам відчувати зв'язок з іншими людьми.

Формуючи глибокі стосунки через прив'язаність і емпатію, батьки створюють середовище, в якому діти можуть безпечно розвиватися. Немовлята, які відчують емоційну підтримку та розуміння, стають більш впевненими в собі та відкритими до взаємодії з іншими людьми. Наприклад, діти, які отримують чуйне ставлення від батьків, легше вступають у контакти з однолітками, формують дружні стосунки та вчаться працювати в команді. Психолог Альфред Адлер вважає, що дитина, яка відчуває, що її люблять, має можливість вільно відкриватися світу.

Цей емоційний зв'язок також допомагає дітям розвивати соціальні навички та емоційну стійкість. Діти, які виростили в середовищі, де їхні емоції враховуються і розуміються, здатні формувати глибокі та значущі зв'язки з оточуючими. Наприклад, такі діти більш схильні проявляти доброту і підтримку іншим, адже вони навчилися цього від своїх батьків. Як зазначає психотерапевт Сьюзен Кейн, емоційна інтелігентність формується на основі тих взаємодій, які ми маємо з близькими людьми в дитинстві.

Таким чином, прив'язаність і емпатія відіграють надважливу роль у становленні щасливих і успішних особистостей. Вони не лише забезпечують емоційну підтримку на ранніх етапах розвитку, але й закладають основи для здорових стосунків у подальшому житті. Коли діти відчують, що їх люблять, розуміють і підтримують, вони ростуть упевненими, щасливими людьми, здатними з любов'ю і турботою ставитися до інших. Як зазначає психолог Елізабет Мейзель, правильна прив'язаність у дитинстві формує сильних і емоційно здорових дорослих.

- Вправа «Спостереження за зв'язком»

Мета: сприяти усвідомленню важливості фізичного контакту та невербальної комунікації в розвитку прив'язаності.

Учасниці діляться на пари та отримують можливість обговорити моменти, коли вони спостерігали за своїми дітьми в моменти близькості (обійми, годування, ігри) / для цього створюються електронні кабінети. Після цього вони обговорюють, які сигнали їхні діти відправляли під час цих моментів (посмішка, контакти очей, звуки). По завершенню обговорення тренер пропонує поділитися своїми спостереженнями з рештою групи, підкреслюючи важливість фізичного контакту.

- Вправа «Розпізнай емоцію»

Мета: сприяти розвитку емпатії через практичні вправи, які допоможуть матерям зрозуміти почуття та емоції своїх дітей.

Тренер пропонує учасницям уявити себе на місці своїх дітей у різних ситуаціях (наприклад, коли дитина плаче через біль або коли вона радіє новій іграшці, але словесно не може про це повідомити навколишнім). Матері розподіляються на пари, обирають одну ситуацію і програють її, намагаючись передати емоції та реакції дитини. Інша мати повинна вгадати, що відчуває «дитина» та як можна їй допомогти. Вправа проводиться з використанням електронних кабінетів. Обговорення: як важливо вміти ставити себе на місце дитини для розуміння її потреб.

- Вправа «Картки емоцій»

Мета: допомогти матерям навчитися розпізнавати емоції дітей і відповідати на них емпатично.

Тренер пропонує картки з малюнками емоцій (радість, сум, страх, гнів) та короткими описами ситуацій, коли діти можуть відчувати ці емоції. Учасниці в групах обговорюють, як вони можуть реагувати на кожну емоцію, щоб підтримати дитину. Кожна група ділиться своїми ідеями зі всіма учасниками тренінгу.

- Рефлексія (групова та індивідуальна)

Учасниці обговорюють, які нові знання вони отримали про прив'язаність та емпатію і як це може вплинути на їхні стосунки з дітьми. Тренер акцентує увагу, що виховання через прив'язаність та емпатію є важливими аспектами здорового емоційного розвитку дитини.

П'яте заняття:

«Правила та свобода у вихованні немовляти: як знайти баланс?»

Мета: розвиток здатності встановлювати межі і правила, не знижуючи свободи і розвитку своїх немовлят, уникаючи неефективних стилів виховання, надання психоемоційної підтримки учасницям при вирішенні проблемних ситуацій у ході тренінгового процесу, виховувати відповідальне ставлення щодо власних дій відносно дитини.

Структура заняття

- Привітання. Презентація заняття
- Вправа «Правила роботи в групі»
- Вправа «Настрій у кольорах»
- Інформаційна частина «Небезпека авторитарності – ліберальності – індиферентності мами»
- Вправа «Правила безпеки для мами»
- Вправа «Вибір іграшок»
- Вправа «Емоційні прапорці»
- Рефлексія (групова та індивідуальна)

Хід заняття

- Привітання. Презентація програми (загальна) та презентація заняття

- Вправа «Правила роботи в групі»

Під час даного етапу тренінгової роботи пропонується пригадати правила, зазначені на початку тренінгової програми та за потреби внести нові домовленості чи змінити попередні.

- Вправа «Настрій у кольорах»

Мета: налаштувати учасниць на продуктивну роботу, сприяти груповій динаміці.

Тренер пропонує мамам картки з різними кольорами та їхніми відтінками і просить обрати один колір картки для себе, а один для однієї з учасниць тренінгової групи, пояснивши свій вибір. Вправа завершується тоді, коли кожна мама виконає завдання. По завершенню роботи підводяться підсумки вправи.

- Інформаційна частина «Небезпека авторитарності – ліберальності – індиферентності мами»

Ми з вами вже ознайомилися з основними стилями виховання. Сьогодні хочеться акцентувати вашу увагу саме на авторитарному стилі виховання. Він характеризується суворими правилами, жорстким контролем і відсутністю гнучкості з боку батьків. У такій системі взаємодії батьки зазвичай намагаються підпорядкувати дитину своїм вимогам, не враховуючи її емоційних і психологічних потреб. Батьки, які дотримуються цього стилю виховання, часто застосовують каральні методи і не дозволяють дітям виявляти власні думки чи почуття. Наприклад, якщо мама постійно наказує дитині не плакати, не виражати тривогу або не проявляти свої бажання, це може призвести до того, що немовля буде відчувати себе незахищеним і самотнім. Психолог Діана Баумрінд, яка вивчала різні стилі виховання, зазначила, що авторитарні батьки не дають дітям можливості розвивати свої соціальні навички та емоційну інтелігентність.

Наслідки авторитарного стилю виховання можуть бути серйозними і тривалими. Діти, які ростуть у таких умовах, часто стикаються з проблемами

самооцінки, тривожності та труднощами у встановленні соціальних контактів. Наприклад, немовля, яке регулярно піддається контролю та обмеженням з боку батьків, може вирости із постійним почуттям страху, що призведе до небажання спілкуватися з іншими або виявляти власні емоції. Як зазначає психолог Джон Коттер, діти, виховані в умовах авторитаризму, можуть стати не лише покірними, але й емоційно відстороненими, оскільки їм бракує можливості виражати свої почуття.

Критично важливо підтримувати баланс між правилами і свободою для розвитку немовлят. Правила можуть бути необхідними для забезпечення безпеки, однак надмірний контроль часто веде до негативних наслідків. Дослідження показують, що діти, які отримують чіткі, але гнучкі вказівки, здатні краще адаптуватися до соціальних ситуацій. Наприклад, якщо мама пояснює дитині, чому важливо не чіпати гарячі предмети, але при цьому дозволяє їй гратися з іншими іграшками, це створює середовище, де немовля може відчувати себе в безпеці та експериментувати зі світом.

Коли батьки встановлюють певні правила, але при цьому залишають простір для самовираження дитини, це сприяє її емоційному розвитку. Дослідження свідчать, що діти, виховані в умовах балансу між правилами і свободою, виявляють кращі результати в навчанні та соціалізації. Психолог Дебора Гріффіт підкреслює: діти, які відчувають підтримку батьків, при цьому маючи змогу висловлювати свої емоції і потреби, виростають більш впевненими і емоційно стабільними.

Додатково, важливо зазначити, що баланс між правилами і свободою може допомогти дітям розвивати навички вирішення проблем і критичного мислення. Коли батьки заохочують дітей до запитань і обговорень, немовлята вчаться аналізувати ситуації та формувати свої власні думки. Це, в свою чергу, готує їх до дорослого життя, де важливо вміти приймати рішення, спілкуватися і взаємодіяти з іншими. Наприклад, дитина, яка має змогу висловлювати свої бажання під час гри, навчається обирати між різними варіантами, що допомагає їй у майбутньому розвивати самостійність і впевненість у собі.

Таким чином, уникання авторитарного стилю виховання є надзвичайно важливим для здорового розвитку дітей. Надмірний контроль і відсутність чутливості до потреб дитини можуть призвести до серйозних емоційних і психологічних наслідків. Створення середовища, де немовлята можуть вільно висловлювати свої потреби та отримувати підтримку, є запорукою їхнього здорового розвитку і формування позитивної самооцінки. Важливо, щоб батьки пам'ятали: виховання – це не лише контроль, але й підтримка, адже емоційне благополуччя дитини – це запорука її майбутнього.

По завершенню інформування тренер пропонує учасникам спільно підготувати узагальнюючу таблицю «Стилі виховання та правила і свободи у формуванні особистості немовляти». По опрацюванні даних підводиться підсумок. Бажано, щоб цей підсумок по реченню проговорили 5-7 учасниць заняття.

- Вправа «Правила безпеки для мами»

Мета: окреслити базові правила безпеки, які необхідні для немовлят, та обговорити, як ці правила забезпечують безпеку та свободу.

Учасниці діляться на групи та отримують картки з різними ситуаціями (наприклад, «дитина повзла до розетки» або «дитина грає з дрібними предметами»). Кожна група повинна визначити, які правила безпеки вони встановлять у цих ситуаціях. Після обговорення групи презентують свої ідеї і узагальнюють, як ці правила створюють безпечний простір для гри та дослідження.

- Вправа «Вибір іграшок»

Мета: розширення репертуару звичних дій щодо того, як надавати свободу вибору немовлятам у межах встановлених правил.

Ведучий пропонує матерям взяти кілька іграшок і надає можливість учасницям обговорити, як вони можуть надати своїм дітям можливість вибору, не втрачаючи контролю над ситуацією. Матері обирають іграшки, які вони хотіли б, щоб їхні діти мали доступ до них, обговорюючи переваги і недоліки кожного вибору. Кожна мати ділиться своїми думками про те, як вони можуть заохочувати дітей до вибору ігор у межах безпечного середовища.

- Вправа «Емоційні прапорці»

Мета: розвинути вміння розпізнавати емоційні сигнали немовлят і реагувати на них адекватно, щоб уникнути авторитарності.

Учасниці обговорюють, які емоційні сигнали можуть проявлятися у немовлят (плач, сміх, тривога) та як вони можуть на них реагувати не застосовуючи авторитарності, ліберальності чи індіферентності. Тренер проводить демонстрацію, в якій показує, як адекватно реагувати на ці сигнали. Матері в групах практикуються у відповіді на емоційні сигнали своїх дітей, обираючи реакції, які сприяють розвитку емоційної прив'язаності.

- Рефлексія (групова та індивідуальна)

Учасниці обговорюють, які нові знання вони отримали для виховання немовлят, як знайти баланс між правилами та свободою у взаємодії з ними, а також як уникати неефективних стилей. Тренер підкреслює важливість гнучкості у вихованні, відзначаючи, що емоційна прив'язаність і підтримка свободи допомагають немовлятам відчувати себе безпечно та комфортно, створюючи при цьому середовище, яке сприяє їхньому розвитку.

Шосте заняття:

«Мамина суперсила - саморегуляція»

Мета: навчання матерів технікам саморегуляції та методам управління стресом, які допоможуть їм підтримувати емоційний баланс і ефективно виховувати своїх дітей у період немовляти, який є надзвичайно чутливим

відносно впливів матері, розвивати гнучкість та здатність до продукування різних варіантів вирішення проблемних ситуацій.

Структура заняття

- Привітання. Презентація заняття
- Вправа «Правила роботи в групі»
- Вправа «Моя стресостійкість»
- Інформаційна частина «Як впоратися мамі немовляти зі стресом?»
- Вправа «Ідентифікація стресорів»
- Вправа «Техніки релаксації»
- Вправа «Метод усвідомленості»
- Вправа «План дій для управління стресом»
- Рефлексія (групова та індивідуальна)

Хід заняття

- Привітання. Презентація програми (загальна) та презентація заняття

- Вправа «Правила роботи в групі»

Під час даного етапу тренінгової роботи пропонується пригадати правила, зазначені на початку тренінгової програми та за потреби внести нові домовленості чи змінити попередні.

- Вправа «Моя стресостійкість»

Мета: актуалізувати знання учасниць з теми тренінгового заняття.

Тренер пропонує скласти асоціативний кущ до поняття «стресостійкість» з 5-7 позицій та виділити з-поміж них ті, які мають відношення до них особисто. Мами презентують свої записи та окреслюють власні характерні риси, що засвідчують їхню здатність протистояти стресорам. По завершенню усіх презентацій пропонується кожній з учасниць обрати для себе актуальне завдання для самозміни щодо стресостійкості.

- Інформаційна частина «Як впоратися мамі немовляти зі стресом?»

Стрес – це фізіологічна та психологічна реакція організму на різні виклики та навантаження, які можуть виникати в житті. Стрес може бути як позитивним, так і негативним, але для матерів, які виховують немовлят, він часто має більш виражений негативний характер. Після народження дитини мати стикається з численними труднощами, такими як зміна звичного ритму життя, постійна нестача сну та емоційні навантаження. Коли мати відчуває стрес, це може зумовити не тільки фізичне, але й емоційне виснаження.

Наприклад, малюк, який постійно плаче, може стати джерелом величезного стресу для матері. Вона може відчувати безпорадність, невпевненість у своїх здібностях як матері та тривогу через нездатність втішити свою дитину. Психолог Керолайн Льюїс зазначає, що високий рівень стресу може призвести до того, що мати стане емоційно відстороненою від дитини,

оскільки вона просто не може впоратися з емоційним навантаженням. У такій ситуації стрес може ускладнити її здатність адекватно реагувати на потреби дитини, що в свою чергу позначиться на їхніх взаєминах.

Дослідження підтверджують, що стрес впливає на здатність матері забезпечити емоційний комфорт і безпеку для дитини. Коли мати перебуває під тиском, її реакції можуть бути менш чутливими до сигналів, які подає немовля. Наприклад, якщо мати намагається заспокоїти дитину, але сама відчуває тривогу, це може проявлятися в її голосі, манері дій або навіть в емоційній дистанції. Діти, особливо немовлята, чутливі до емоційних станів своїх матерів, і їхній стрес може викликати тривогу та дискомфорт у малюка.

Крім того, стрес може впливати на фізичний стан матері, що також має значні наслідки для дитини. Наприклад, мати, яка переживає постійний стрес, може не дбати про своє харчування, сон або відпочинок. Це може призвести до фізичного виснаження та емоційного вигорання, що, у свою чергу, негативно вплине на взаємини з дитиною. Як зазначає психолог Джулія Гейтс, недостатня увага до власних потреб мами може створити замкнуте коло: погіршення її фізичного і психічного стану призводить до труднощів у вихованні дитини, а це, в свою чергу, викликає ще більший стрес.

Дослідження показують, що підтримка мами в часи стресу може мати вирішальне значення для її здатності забезпечувати емоційну безпеку дитині. Наприклад, мами, які отримують допомогу від партнерів або членів родини, можуть легше справлятися з емоційними навантаженнями. Важливо, щоб мати мала можливість виділити час на відпочинок, самозабезпечення та відновлення емоційних сил. Психологи наголошують, що мами, які вчаться управляти своїм стресом, зможуть не лише краще підтримувати своїх дітей, але й формувати з ними більш глибокі й чутливі зв'язки.

Окрім того, мати повинні знати, що їм не потрібно справлятися з усім самотійно. Спілкування з іншими матерями, участь у групах підтримки або звернення до професіоналів можуть стати важливими кроками на шляху до зниження стресу. Важливо пам'ятати, що стрес є частиною материнства, але управління ним і отримання підтримки є ключовими для здоров'я як матері, так і її дитини. Тому важливо усвідомлювати вплив стресу на матір та її взаємини з дитиною. Створення підтримуючого середовища для матерів, яке допоможе їм управляти стресом, є критично важливим для забезпечення емоційного благополуччя як для мами, так і для немовляти. Як зазначає дослідниця Кристина Бейкер, щаслива і здорова мати – це запорука щасливої і здорової дитини. Це підкреслює важливість піклування про себе, щоб забезпечити найкращі умови для розвитку дітей.

- Вправа «Ідентифікація стресорів»

Мета: допомогти матерям визначити свої основні джерела стресу.

Учасниці переглядають коротке відео «Стрес: як його розпізнати» та записують на віртуальній дошці ситуації, які викликають у них стрес (наприклад, брак часу, труднощі з сном дитини, побутові проблеми). Потім

тренер запрошує матерів поділитися своїми записами і обговорити, як ці стресори впливають на їхнє самопочуття і материнство. Тренер наголошує на важливості усвідомлення джерел стресу для подальшої роботи з ними.

- Вправа «Техніки релаксації»

Мета: ознайомити матерів із техніками релаксації, які допомагають знизити рівень стресу.

Тренер пропонує виконати дихальні вправи: глибоке дихання, під час якого учасниці повільно вдихають через ніс на 4 рахунки, затримують дихання на 4 рахунки, а потім видихають через рот на 4 рахунки.

По завершенню виконання попередньої вправи, пропонується прогресивна м'язова релаксація. Ведучий проводить учасниць через серію вправ, спрямованих на напруження і розслаблення різних груп м'язів.

Після кожної техніки тренер запрошує учасниць обговорити, які відчуття вони відчували під час виконання вправ.

- Вправа «Метод усвідомленості»

Мета: вчити матерів практикувати усвідомленість для зниження стресу.

Тренер пояснює концепцію усвідомленості і як вона може допомогти у зменшенні стресу. Матері виконують коротку вправу усвідомленості, зосереджуючи увагу на своїх відчуттях, звуках і запахах навколо них, а саме – треба спокійно посидіти 5 хвилин із закритими очима, спостерігаючи за своїм диханням). Обговорення: учасниці діляться своїми відчуттями та думками після вправи.

- Вправа «План дій для управління стресом»

Мета: складання особистого плану дій для управління стресом.

Учасниці отримують шаблон для плану дій у вигляді Google Forms, де вони повинні записати свої основні стресори, техніки релаксації, які вони хочуть використовувати, та дії, які можуть вжити для зменшення стресу (наприклад, знайти час для себе, поговорити з близькими тощо). Кожна учасниця має можливість поділитися своїм планом з групою, отримуючи підтримку та ідеї від інших.

- Рефлексія (групова та індивідуальна)

Учасниці обговорюють, які нові знання і навички вони отримали на занятті і як вони можуть вплинути на їхнє повсякденне життя та материнство. Тренер підкреслює важливість психологічної саморегуляції та управління стресом для благополуччя матерів і їхніх дітей. По завершенню роботи пропонується скласти учасницям перелік власних «точок опори», які допомагають витримати навантаження щодо повсякденних питань, пов'язаних з материнством.

Сьоме заняття:
«Я на порозі змін»

Мета: розпізнання матерями характерних рис їхнього поточного стилю виховання, зрозуміти їхній вплив на психічний розвиток дитини до 1 року та вчити адаптувати виховні методи і прийоми до авторитетного стилю з опорою на індивідуальні потреби малюка.

Структура заняття

- Привітання. Презентація заняття
- Вправа «Правила роботи в групі»
- Вправа «Біля підніжжя гори»
- Інформаційна частина «Про роль емоційної підтримки матері»
- Вправа «Мій стиль виховання»
- Вправа «Портрет дитини першого року життя»
- Вправа «Зміна стилю материнського виховання: 3 важливі кроки»
- Вправа «Практика м'якого виховання»
- Рефлексія (групова та індивідуальна)

Хід заняття

- Привітання. Презентація програми (загальна) та презентація заняття
- Вправа «Правила роботи в групі»

Під час даного етапу тренінгової роботи пропонується пригадати правила, зазначені на початку тренінгової програми та за потреби внести нові домовленості чи змінити попередні.

- Вправа «Біля підніжжя гори»

Мета: оцінити готовність учасниць занять до змін, пов'язаних зі стилем їхнього виховного впливу.

Учасниці на аркуші зображують гору і своє місце на ній, зазначаючи, що їм допомогло чи допомагає рухатися до вершини, який компонент готовності до змін для них є провідним (інформаційний, мотиваційний, особистісний, емоційний, практичний).

- Інформаційна частина «Про роль емоційної підтримки матері»

Адаптація стилю виховання до потреб малюка є критично важливою, особливо в перший рік життя, коли дитина переживає багато змін і викликів. У цей період немовлятка найбільше потребують емоційної безпеки, підтримки та турботи. Це не лише формує їхнє відчуття комфорту, але й визначає основи для подальшого розвитку. Дослідження показують, що немовлята, які відчують стабільність та безпеку у взаємодії з батьками, мають більше шансів на успішний розвиток емоційних і соціальних навичок у майбутньому. Як зазначає

психолог Джон Боулбі, який розробив теорію прив'язаності, сильна емоційна прив'язаність до батьків є основою для емоційної безпеки дитини.

Коли мати або батько вчасно реагують на потреби дитини, це сприяє розвитку почуття довіри. Наприклад, якщо малюк плаче, а батьки швидко підходять до нього, це формує у дитини впевненість у тому, що вона може покладатися на своїх батьків. Якщо ж малюка залишити на тривалий час без уваги, це може викликати у нього відчуття покинутості, що негативно вплине на його психічний стан. Експертка у сфері розвитку дітей Мері Аінсворт підкреслює, що досвід ранньої прив'язаності має довгострокові наслідки для особистісного розвитку.

Також важливо пам'ятати, що кожна дитина є унікальною, і її потреби можуть відрізнятися. Один малюк може потребувати більше фізичної близькості, тоді як інший віддає перевагу спостереженню за навколишнім світом. Адаптація стилю виховання означає, що батьки повинні бути готовими спостерігати та вчитися у своїх дітей. Наприклад, якщо дитина виявляє цікавість до певної іграшки, батьки можуть заохотити цю цікавість, пропонуючи більше подібних ігор або матеріалів, що стимулюють розвиток.

Важливо також пам'ятати про роль емоційної підтримки. У цей період малюки не лише фізично, але й емоційно залежать від своїх батьків. Підтримка у вигляді обіймів, ласкавих слів або спокійного тону голосу може значно вплинути на те, як дитина сприймає світ. Психолог Сьюзен Левін каже: емоційна підтримка від батьків у ранньому дитинстві визначає, як діти пізніше будуть справлятися зі стресами в житті. Коли батьки створюють атмосферу підтримки, діти відчують себе більш впевненими у собі, що сприяє їхньому здоровому розвитку.

Отже, адаптування стилю виховання до потреб малюка в перший рік життя є ключем до формування здорових емоційних основ, що вплине на їхній розвиток у майбутньому. Забезпечення емоційної безпеки та підтримки дозволяє дітям вчитися довіряти, пізнавати світ і будувати глибокі стосунки з оточуючими. Як говорить відомий дитячий психотерапевт Вірджинія Сатір, любов і підтримка, які ми даємо нашим дітям, формують їхні відносини з самими собою і світом. Тому важливо, щоб батьки усвідомлювали свою роль у цьому процесі та були готові адаптувати свій підхід у відповідь на потреби своїх малюків.

- Вправа «Мій стиль виховання»

Мета: сприяти усвідомленню того, який стиль виховання використовують учасниці занять у взаємодії з дитиною.

Ведучий пропонує онлайн-тест у формі Google Forms. Серед низки питань є наступні: Як часто ви заспокоюєте дитину, коли вона плаче? Чи надаєте ви дитині можливість самостійно досліджувати навколишнє середовище? Чи відчуваєте ви потребу в суворому контролі або гнучкості у вихованні? Як ви реагуєте, коли ваша дитина виявляє інтерес до нових об'єктів чи ігор? Як ви визначаєте, коли ваша дитина готова до нових навичок (наприклад,

перевертатися, сидіти, повзати)? Які емоції ви відчуваєте, коли дитина відмовляється від нових видів їжі чи ігор? Результати тесту обговорюються в чаті та у відеоформаті. Учасниці можуть поділитися, до якого стилю (авторитарний, ліберальний, авторитетний, індіферентний) вони схиляються.

- Вправа «Портрет дитини першого року життя»

Мета: сприяти розумінню потреб малюка і того, як стиль виховання може відповідати або не відповідати цим потребам.

Тренер демонструє презентацію, де показує ключові потреби дитини до 1 року, серед яких: безпека та прив'язаність, так як дитина потребує постійної турботи, чутливого ставлення і фізичного контакту; сенсорне дослідження, тому що малюк вивчає світ через дотик, зір, слух; емоційний комфорт, адже дитина краще розвивається, коли мама реагує на її емоції та допомагає заспокоїтись. Учасниці обговорюють, як вони реагують на ці потреби своїх дітей, і як їхній стиль виховання може сприяти розвитку немовляти та перешкоджати йому.

- Вправа «Зміна стилю материнського виховання: 3 важливі кроки»

Мета: спонукати учасниць занять до використання більш дієвих і екологічних виховних впливів.

Тренер пропонує кожній визначити 3 кроки щодо зміни власної моделі поведінки у взаєминах з дитиною і те, чому їх важливо зробити. Кожна учасниця презентує свої міркування і оцінює власну мотивацію до змін за 10-бальною шкалою.

- Вправа «Практика м'якого виховання»

Мета: сприяти засвоєнню практики м'якого виховання, яке краще відповідає емоційним потребам малюка.

Тренер пропонує матерям ознайомитись з такими практиками:

- фізичний контакт та обійми: як доторк і обійми можуть заспокоїти малюка;
- реакція на плач: як важливо реагувати на плач дитини швидко і м'яко, не залишаючи її в стресі;
- ритуали перед сном: спокійний вечірній час з певними діями (колискові, обійми), щоб дитина відчувала себе захищеною.

Ведучий демонструє короткі відео з прикладами цих практик. Учасниці можуть спробувати повторити ці дії вдома та потім поділитися своїм досвідом у чаті.

- Рефлексія (групова та індивідуальна)

Тренер запитує учасниць, як вони бачать свій майбутній стиль виховання після заняття. Учасниці можуть поділитися враженнями у чаті або обговорити зміни, які вони планують впровадити. Тренер підводить підсумки заняття, наголошує на важливості адаптивного підходу до виховання та підтримки

емоційного зв'язку з дитиною. Також учасниці отримують завдання на тиждень: застосувати одну з нових технік, наприклад, більше фізичних контактів чи спокійніші ритуали перед сном.

Восьме заняття:

«Індивідуальні траєкторії материнства»

Мета: узагальнити отримані знання від участі у тренінговій програмі, допомогти матерям сформувати індивідуальні траєкторії материнства, які містять завдання щодо виховання немовлят з урахуванням авторитетного стилю виховання, стимулювати учасниць до саморозвитку, самоконтролю.

Структура заняття

- Привітання. Презентація заняття
- Вправа «Правила роботи в групі»
- Вправа «Валізка»
- Інформаційна частина «Самоконтроль матері немовляти та його значення»
- Вправа «Особистий виховний стиль»
- Вправа «Стратегії та тактики мам»
- Вправа «План дій на майбутнє»
- Рефлексія (групова та індивідуальна)

Хід заняття

- Привітання. Презентація програми (загальна) та презентація заняття
- Вправа «Правила роботи в групі»

Під час даного етапу тренінгової роботи пропонується пригадати правила, зазначені на початку тренінгової програми та за потреби внести нові домовленості чи змінити попередні.

- Вправа «Валізка»

Мета: сприяти систематизації набутих підчас участі у програмі знань.

Тренер пропонує кожному скласти свою валізку: зафіксувати, що вони візьмуть із змісту запропонованих занять, а від чого відмовляться у вихованні дітей. Кожна учасниця презентує наповненість своєї валізки, а тренер на загальній електронній дошці фіксує усі названі компоненти, зазначені мамами.

- Інформаційна частина «Самоконтроль матері немовляти та його значення»

Сьогодні наше заняття присвячене підсумкам тренінгу і формуванню індивідуальних траєкторій у вихованні для кожної матері. На його початку давайте коротко згадаємо ключові теми, які ми обговорювали на попередніх зустрічах. Ми багато говорили про вплив стилів виховання на психічний розвиток немовлят. Як ми вже знаємо, різні стилі виховання – від авторитарного до демократичного – по-різному впливають на формування довіри, самооцінки

та емоційної стабільності дитини. Джон Боулбі підкреслював важливість формування стабільної прив'язаності у ранньому віці, яка є основою для побудови здорових стосунків у майбутньому. Наприклад, коли ви реагуєте на плач дитини з турботою та розумінням, ви не тільки заспокоюєте її, але й допомагаєте їй відчувати емоційну безпеку, яка має вирішальне значення для її розвитку.

Ми також обговорювали важливість прив'язаності. Прив'язаність – це основа, на якій будується все подальше життя дитини. Немовля, яке знає, що батьки завжди поруч, коли воно потребує допомоги, росте більш впевненим і спокійним. Психолог Мері Айнсворт наголошувала, що відсутність прив'язаності може викликати тривогу та емоційні проблеми в подальшому житті. Наприклад, коли малюк почувається неспокійно, обійми матері та її спокійний голос допомагають йому зрозуміти, що він у безпеці.

Не менш важливою була наша дискусія про емоційну саморегуляцію матері. Під час стресових ситуацій, таких як постійний плач немовляти, важливо зберігати спокій і підтримувати внутрішню гармонію. Дослідження показують, що діти вчаться емоційній регуляції через спостереження за поведінкою своїх батьків. Якщо мати зберігає спокій під час кризи, це допомагає дитині краще адаптуватися до стресових ситуацій у майбутньому. Як казала дитячий психолог Вірджинія Сатір, мати, яка вміє контролювати власні емоції, створює більш стабільне емоційне середовище для своєї дитини.

Ми також наголошували на значенні взаємодії та гри для розвитку дитини. Гра – це не лише розвага, але й ключ до фізичного, емоційного та соціального розвитку. Наприклад, гра в «ку-ку» не лише веселить малюка, але й допомагає йому зрозуміти, що предмети продовжують існувати, навіть якщо їх не видно, що важливо для розвитку його мислення. Ігрові моменти також стимулюють розвиток соціальних навичок, допомагаючи дитині вчитися взаємодії з іншими.

Нарешті, ми говорили про значення спілкування. Немовля, яке відчуває турботу і бачить, що його потреби розуміють, виростає з почуттям довіри до світу. Наприклад, кожен раз, коли ви розмовляєте з малюком, навіть якщо він ще не може відповісти словами, ви будуєте основу для майбутньої комунікації та розуміння.

Тренер пропонує у 8 символах зазначити цінність кожної теми для учасниць занять та презентувати ці символи групі за бажанням.

• Вправа «Особистий виховний стиль»

Мета: розглянути можливості адаптації власного стилю виховання відповідно до потреб дитини.

Учасниці відповідають на серію питань, які ведучий відправляє в чат:

- Як би ви охарактеризували свій підхід до виховання (авторитетний, демократичний, авторитарний чи індиферентний)?
- Які аспекти свого підходу ви б хотіли змінити або покращити?

- Які стилі виховання вам підходять з урахуванням потреб вашої дитини?

Учасниці продумують свої відповіді і обговорюють в невеликих групах (використовуючи функцію розподілу на електронні кабінети). У подальшому відбувається узагальнення обговорень.

- Вправа «Стратегії та тактики мам»

Мета: допомогти матерям сформулювати конкретні стратегії виховання на основі отриманих знань про дитячий розвиток, власні ресурси та потреби дитини.

Ведучий надає структуру для формування індивідуальної стратегії виховання, що включає наступні пункти:

- стиль виховання, який найкраще відповідає моїм цінностям і потребам дитини;
- способи емоційної підтримки та розвитку прив'язаності;
- прийоми комунікації та гри, які я планую використовувати регулярно;
- методи саморегуляції для збереження спокою в стресових ситуаціях;
- конкретні кроки для адаптації виховного стилю з урахуванням розвитку дитини.

Матері працюють над формуванням своєї стратегії в індивідуальному режимі та за бажанням діляться своїми напрацюваннями.

- Вправа «План дій на майбутнє»

Мета: допомогти матерям створити конкретний план виховання на найближчі місяці, враховуючи розвиток свого малюка.

Тренер пропонує учасницям скласти список із трьох головних цілей на найближчі 3 місяці, які вони хотіли б досягти у вихованні дитини (наприклад, розвиток мовлення, емоційна стабільність, гра на відкритому повітрі). Кожна учасниця створює свій план, додаючи конкретні дії та терміни, які допоможуть досягти цих цілей. Обговорення: учасниці діляться своїми планами та отримують зворотній зв'язок від ведучого та інших учасниць.

- Рефлексія (групова та індивідуальна)

Учасниці підбивають підсумки своєї роботи під час тренінгу. Тренер пропонує відповісти на кілька рефлексивних запитань:

- Які зміни ви помітили у своєму підході до виховання після тренінгу?
- Які нові знання або практики ви плануєте використовувати в майбутньому?

Тренер дякує учасницям за участь у тренінгу, підкреслюючи, що виховання є динамічним процесом, і закликає матерів використовувати набуті знання для подальшого розвитку своїх відносин з дитиною.